

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

БІБЛІОТЕЧНИЙ МЕРКУРІЙ

LIBRARY MERCURY

Науковий журнал

Scientific journal

Виходить 2 рази на рік

Published twice a year

Заснований у жовтні 2007 р.

Founded in October, 2007

Випуск 2(24) 2020

Одеса
ОНУ
2020

Засновник та видавець – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

Д. В. Кіосак, канд. іст. наук (головний редактор); М. О. Подрезова, директор Наукової бібліотеки ОНУ (заступник головного редактора); О. В. Полевщикова, канд. іст. наук (відповідальний секретар); П. Бьяджі, д-р філософії; Н. М. Діанова, д-р іст. наук; С. В. Іванова, д-р іст. наук; Т. О. Колесникова, канд. наук із соц. комунікацій; В. В. Левченко, канд. іст. наук; М. Д. Руссєв, д-р габіл. історії; О. В. Сминтина, д-р іст. наук; П. С. Шидловський, канд. іст. наук.

Establisher and publisher – Odesa I. I. Mechnikov National University

Editorial Boarg of the journal:

D. V. Kiosak, CandSc (History); M. O. Podrezova, Director of the Scientific Library ONU (Deputy Editor-in-Chief); O. V. Polevshchikova, CandSc (History) (Executive Secretary); P. Biadzhi, DrSc (Philosophy); N. M. Dianova, DrSc (History); S. V. Ivanova, DrSc (History); T. O. Kolesnykova, CandSc (Social Communications); V. V. Levchenko, CandSc (History); M. D. Russiev, Dr habil. (History); O. V. Smyn-tyna, DrSc (History) (Editor-in-Chief); O. S. Shydlovskiy, CandSc (History).

«Бібліотечний Меркурій»

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія KB № 24165–14005ПР від 07.10.2019 р.

До 2019 р. (вип. 1(21)) журнал мав назву
«Вісник Одеського національного університету. Бібліотекознавство,
бібліографознавство, книгознавство».

Відповідно до наказу МОН України № 1188 від 24.09.2020 р.
науковий журнал «Бібліотечний Меркурій» входить
до Переліку наукових фахових видань України
(категорія «Б»; історичні науки)

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
Протокол № 6 від 15.12.2020 р.

ЗМІСТ

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ, БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сантарович Н. М. ВСПОМОГАТЕЛЬНАЯ БИБЛИОГРАФИЯ: ИСТОКИ	7
Соколов В. Ю. ГЕНЕЗИС ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕЛЕГАЛЬНИХ БІБЛІОТЕК В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ДІЯЛЬНОСТІ	14

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Levchenko V. V., Levchenko G. S., Murashko E. S. FROM ANNIVERSARY TO ANNIVERSARY: THE HISTORIOGRAPHICAL AND BIBLIOGRAPHIC REVIEWS OF COMMEMORATIVE PUBLICATIONS ON THE HISTORY OF ODESA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY	39
Музичко О. Є. НЕРЕАЛІЗОВАНІ ВИДАВНИЧІ ПРОЕКТИ ОДЕСЬКИХ ІСТОРИКІВ ЯК ЯВИЩЕ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. ...	71

КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ, СТАРОДРУКИ ТА РІДКІСНІ ВИДАННЯ

Алексєєнко М. В., Великодна Г. В. СЛОВ'ЯНСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ БІБЛІЙНИХ ТЕКСТІВ ХVІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ДО «ВСЕСВІТНЬОГО РОКУ БІБЛІЇ»	87
Полевщикова О. В. ОДЕССКИЕ ИЗДАНИЯ В КНИЖНОМ СОБРАНИИ ВОРОНЦОВСКОГО ДВОРЦА В ОДЕССЕ (КОНЕЦ 1820-Х – 1880 ГГ.): ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ РЕПЕРТУАРА В СЕМЕЙНОЙ БИБЛИОТЕКЕ	104

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ

Клименко О. З., Сокур О. Л. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО БІБЛІОТЕК – ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ	125
Левченко Ю. І. ARA STYLE – ЗАПИТАННЯ БЕЗ ВІДПОВІДЕЙ	138
Якубовська М. Г., Бірюкова Т. Л. АКТИВІЗАЦІЯ БІБЛІОТЕКИ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ У СПРИЯННІ ВИХОВНІЙ РОБОТИ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ	148

РЕЦЕНЗІЇ

Попик В. І. КНИЖКА ПРО ПОЧЕСНИХ ПЕРСОН ОДЕСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ	159
Сінкевич Є. Г. ЦІННИЙ ВНЕСОК В ІСТОРІОГРАФІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ	162

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ	167
------------------------------	-----

CONTENTS

ON THE HISTORY OF LIBRARY, BIBLIOGRAPHIC AND PUBLISHING ACTIVITY

- Santarovich N.
SUPPORTING BIBLIOGRAPHY: THE ORIGINS 7
- Sokolov V. Yu.,
GENESIS AND FEATURES OF THE FUNCTIONING OF ILLEGAL LIBRARIES IN
UKRAINE: HISTORICAL AND SOCIO-POLITICAL FACTORS OF ACTIVITY..... 14

INFORMATIONAL AND BIBLIOGRAPHIC STUDIES

- Levchenko V. V., Levchenko G. S., Murashko E. S.
FROM ANNIVERSARY TO ANNIVERSARY: THE HISTORIOGRAPHICAL AND
BIBLIOGRAPHIC REVIEWS OF COMMEMORATIVE PUBLICATIONS ON THE
HISTORY OF ODESA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY 39
- Muzychko O.
UNREALIZED PUBLISHING PROJECTS OF ODESA HISTORIANS
AS A FACT OF THE HISTORIOGRAPHIC PROCESS OF THE LATE XIX –
EARLY XX CENTURY..... 71

PRIVATE BOOK COLLECTIONS, EARLY PRINTED AND RARE EDITIONS

- Alekseenko M. V., Velykodna H. V.
SLAVIC TRANSLATIONS OF BIBLE TEXTS OF THE 16TH – EARLY 20TH
CENTURY: TO THE GLOBAL YEAR OF THE BIBLE 87
- Polevshchikova E. V.
ODESSA PUBLICATIONS IN THE BOOK COLLECTION OF THE VORONTSOV
PALACE IN ODESSA (LATE 1820S – 1880): PECULARITIES OF FORMING
OF THE BOOK REPERTOIRE IN THE FAMILY LIBRARY..... 104

INNOVATIVE PROCESSES AND LIBRARY STUDIES

- Klymenko O., Sokur O.
INTERNATIONAL LIBRARY COOPERATION – IMPORTANT COMPONENT
OF STRATEGIC COMMUNICATIONS 125
- Levchenko Yu. I.
APA STYLE – QUESTIONS WITHOUT ANSWERS 138
- Yakubovska M. H., Biriukova T. L.
ACTIVATION OF THE LIBRARIES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS
IN PROMOTING EDUCATIONAL WORK AND SOCIAL – PSYCHOLOGICAL
ADAPTATION OF FRESHMEN 148

REVIEWS

- Popyk V. I.
A BOOK ABOUT HONORARY PERSONS OF ODESSA UNIVERSITY 159
- Sinkevich E. G.
A VALUABLE CONTRIBUTION TO THE HISTORIOGRAPHICAL
COMPREHENSION OF THE PHENOMENON OF SOUTHERN UKRAINE..... 162

- INFORMATION FOR AUTHORS..... 167

**З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ,
БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

УДК 011/016:02

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2\(24\).215431](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2(24).215431)

Сантарович Наталья Михайловна,

ведущий библиограф научно-библиографического отдела
Центральной научной библиотеки им. Я. Коласа НАН Беларуси
ул. Сурганова, 15, г. Минск, 220012, Республика Беларусь
тел.: + 375 17 323 54 28
e-mail: natabib20@mail.ru

ВСПОМОГАТЕЛЬНАЯ БИБЛИОГРАФИЯ: ИСТОКИ

В статье рассматривается необходимость библиографической помощи исследователям при подборе литературы по определённой узконаправленной теме и какими качествами должен обладать библиограф для её оказания. Отражена история возникновения вспомогательной библиографии: от первых каталогов, созданных ещё до нашей эры, до её развития в XVIII веке.

Ключевые слова: научное исследование, вспомогательная библиография, история возникновения тематической справки

Современная библиотека – это не просто собрание книг, периодических изданий, рукописей и т. п. это ещё и люди, которые осуществляют организацию и обслуживание её фондов. Среди них есть те, кто помогает ориентироваться в потоке информации. Это – библиографы. Справочно-библиографическое обслуживание включает в себя приём запроса от пользователя и выдачу информации по нему. В зависимости от содержания запроса выполняется библиографическая консультация, тематическая, уточняющая, адресная либо фактографическая справка. Для их осуществления необходимо провести библиографический поиск по справочно-библиографическому аппарату, включающему в себя библиотечные каталоги (традиционные и электронные), картотеки, базы данных, библиографические пособия, фонды нормативных, справочных и библиографических изданий.

Одной из функций библиографа является выполнение тематической библиографической справки – подбор литературы по теме. Кажется, чего проще: взять летопись, указатель по соответствующей отрасли науки, найти и оформить. Но тема теме – рознь. Среди возникающих тематических запросов бывают вопросы повышенной сложности, когда простыми методами их не решить. Особенно теперь: с расширением направлений развития науки и производства, усовершенствованием техники и технологий, на службе у которых стоит наука, усложняется и тематика исследований, происходят углубление и детализация рассматриваемых вопросов. Соответственно усложняется и поиск информации, увеличиваются временные затраты. Для поиска используются все средства: карточный систематический каталог, электронные каталоги всех до-

ступных библиотек, интернет. От библиографа требуется не просто указать направление поиска, консультация в поиске источников, но и составление списка литературы. И это не только курсовая работа для студента вуза, но и нередко докторская диссертация. Для своевременного и качественного выполнения запроса (темы имеют не только гуманитарную, но и естественно-техническую направленность) библиограф должен обладать соответствующими знаниями, широким кругозором, опытом в разных сферах науки и производства, как ни странно это звучит, чтобы подходить к выполнению задания компетентно и всеобъемлюще, а не формально.

Библиографическая помощь, кому она нужна? И учёному, и писателю, и инженеру, и рабочему, да и просто человеку, если возник какой-то интерес к определённой теме. Но сам по себе набор справочных изданий не спасает от информационного голода. Информационными источниками нужно уметь пользоваться. Если учёный, постоянно занимающийся исследованием, с течением времени набирает опыт поиска материала, то простому человеку без помощи библиографа никак не обойтись.

Библиография – важный элемент научно-исследовательской работы. Первый шаг в освоении темы – составление библиографического списка наработок по ней. Без этой базы нельзя двигаться дальше. Не имея полного представления о существующем информационном массиве по изучаемой проблеме, развивать науку невозможно. Библиографическая работа – неотъемлемая часть любого научного исследования. Хорошо освещённая библиографически, работа привлекает внимание, длительно используется спросом, да и сам список источников вызывает отдельный интерес.

Зарождение библиографии началось ещё в древности. Первый каталог обнаружен при раскопках одного из городов древнего Шумера. Один из первых библиографических трудов составил Каллимах (310–240 гг. до н. э.): «Каталог писателей, просиявших во всех областях образованности, и трудов, которые они сочинили». Уже тогда было ясно: библиография – ключ к знаниям.

Дальнейшее развитие проследим на примере истории искусствоведческой библиографии в России XI – начала XX веков.

Искусствоведческая справочно-библиографическая литература в Древней Руси представляла собой определённую систему со специфическим набором сведений. Сначала – литературные церковные источники, далее – перевод литературных героев и сцен в сюжеты живописи, затем – фиксация внутри текста иных трактовок и художественных решений. Эта схема изначально предполагала сосуществование в одном источнике справочных и условно-библиографических элементов.

Интерес представляют каноны иконного письма, в виде прорисей, сделанных с икон, либо устные, которые получили название «Подлинники». Они являлись носителями библиографической информации, отражённой во мно-

жестве ссылок на источники – литературу вопроса, и содержали в основном тексты Священного Писания, Евангельские притчи, изречения пророков и Жития. Далее, особенно в XVII веке, появляются ссылки на светские источники (например, царские указы). Понятно, что ссылки в тексте Подлинников не были оформлены библиографически, не упоминали раздел, главу или лист.

Трактаты по искусству в Древней Руси также содержали специальную библиографическую информацию. Они возникли в конце XV века и были обусловлены ростом светского начала в культуре страны.

Подлинники и трактаты дают богатейший материал для исследователей. Форма ссылок постепенно конкретизируется: от расплывчатой к определённой источнику и изданию. Те ссылки не стали прямыми библиографическими примечаниями и сносками, но можно сказать, что они являются их первой ступенью.

Наибольшее развитие в Древней Руси получила библиография общего характера – наука не имела отраслевого разделения. С ростом выхода книг и образования библиотек для хранения книжных сокровищ, появилась потребность в описях. Эти своеобразные каталоги получили развитие с XVI века, с резким ростом просвещения. Монастырские описи фиксировали состав книгохранилища. Они в основном содержали библиографическую информацию об искусстве, что составляло репертуар монастырских библиотек.

В XVI веке библиография имеет уже рекомендательные формы. Таким был «Указец» книгохранителя Спасо-Прилуцкого монастыря Арсения Высокого. Библиографические рекомендации составитель сгруппировал по темам.

С целью учёта источников для исправления богослужебных книг в 1653 году была составлена «Опись книгам, в степенных монастырях находившимся», что явилось первым сводом описей монастырских библиотек.

Во второй половине XVII века Сильвестром Медведевым было составлено «Оглавление книг, кто их сложил».

В допетровскую эпоху возникает специальная искусствоведческая библиография как ссылка на литературу в тексте.

В петровскую эпоху наметилась абсолютизация полезности. Она создавала благоприятные условия для роста количества справочников. Но не только количественный рост определял особенности справочно-библиографической литературы этого времени.

Уже во второй половине XVII века бурно зрела идея необходимости радикальных изменений во всех областях государственной жизни. Во второй половине столетия заметную роль начала играть идеология Просветительства. Оно выразилось в создании образовательной искусствоведческой литературы разных видов, что привело к изданию специальных учебных и справочных пособий светского характера: сюжетные словари, биографические словари, терминологические словари, каталоги художественных собраний и выставок.

Создание специальных сюжетных справочников по отечественной истории во второй половине XVIII века – это был шаг вперёд, по сравнению с иконологией.

Взлёт общественного самосознания, науки и творческой мысли определили расцвет изобразительного искусства. Большой художественный опыт и возросшее значение искусства создавали предпосылки для написания его истории. Прежде всего необходимо было обобщить материал. «Первым профессиональным историком русского изобразительного искусства и архитектуры можно считать Якоба Штелина» [3, с. 24]. Записки Штелина о русской архитектуре XVIII века построены по типу словаря: имена архитекторов, со справками, включающими сведения о времени создания работ и их характеристиками. Приведены данные об уничтожении и перестройке ряда зданий. Также названы многие русские зодчие.

Появление отечественных словарей художников выражало принципиально новое отношение к человеческой личности. Форма таких словарей была несовершенна, набор сведений – небольшой. Но само их появление – примета нового времени. Возникновение биографических словарей – следствие расцвета художественного творчества, роста кадров, культуры, образованности, коллекционерства.

Терминологические словари появились к концу века и носили характер приложений. Они предназначались тому, кому адресовалось издание. Появление терминологических словарей говорит об углублении образования и стремлении найти эквивалент западноевропейской терминологии. Форма и содержание их ещё не установились, но трактовки понятий позволяют определить уровень знаний о предметах.

Музейный, выставочный и коллекционный каталоги свидетельствуют о состоянии русской культуры второй половины XVIII века. Жанровые особенности их формировались в течение длительного времени. Постепенно каталоги обретали вид сжатой информации об экспонате с определённым набором сведений о предметах искусства. Позже этот набор сведений станет обязательным при каталогизации музейных хранилищ.

Вторая половина XVIII века характерна стремлением к публикации собраний для ознакомления общества с частными коллекциями. Это благоприятствовало появлению частновладельческих каталогов: например, каталог собрания президента Академии художеств графа А. С. Строганова. Он отличался отходом от традиционного расположения материала по топографическому принципу, объединением по национальным художественным школам. Это был следующий этап научного описания художественной коллекции.

Во второй половине столетия появляется тенденция к составлению перечней работ одного мастера. Появились аукционные каталоги, которые дают возможность судить о степени внедрения искусства в жизнь, представление о произведениях искусства как товаре.

Эволюция каталогов от описей 1720-х годов до научно документированных изографических изданий конца века отражает постепенное увеличение роли искусства в жизни общества, накопление реальных знаний о нём и общественную потребность в получении этих сведений. Путь от описей до справочников с целой системой сведений – это выражение общественного интереса к искусству, к национальным художественным ценностям.

История вспомогательной библиографии, без которой трудно представить продвижение науки, уходит своими корнями вглубь веков. Сначала, с возникновением необходимости в ней, она была несовершенна, были осуществлены только попытки её составления. В дальнейшем она расширила видовое представление и информативность, окончательно сформировавшись в настоящее время, и постепенно совершенствуется. Можно сделать вывод, что она была, есть и будет востребована.

Список литературы

1. Библиография в моей жизни: ученый, писатель, рабочий, инженер о роли библиографии в их работе и творчестве : сб. очерков / [Всесоюз. добр. о-во любителей кн.]. – М. : Книга, 1984. – 136 с.
2. Острой О. С. История искусствоведческой библиографии в России (XI – нач. XX вв.) / О. С. Острой ; Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. – Л., 1991. – 222 с.

References

- [1]. *Bibliografiya v moyey zhizni: uchenyy, pisatel, rabochiy, inzhener o roli bibliogr. v ikh rabote i tvorchestve : sb. ocherkov* [Bibliography in my life: scientist, writer, worker, engineer about the role of Bibliography in their work and creativity : collection of essays]. Moscow, 1984, 136 p.
- [2]. Ostroy O. S. *Istoriya iskusstvovedcheskoy bibliografii v Rossii (XI – nach. XX vv.)* [History of art bibliography in Russia (XI – beginning XX centuries)]. Leningrad, 1991, 222 p.

Поступила 08.07.2020 г.

Сантарович Н. М.,

провідний бібліограф науково-бібліографічного відділу
Центральної наукової бібліотеки ім. Я. Коласа НАН Білорусі
вул. Сурганова, 15, м. Мінськ, 220012, Республіка Білорусь
тел.: + 375 17 323 54 28
e-mail: natabib20@mail.ru

ДОПОМІЖНА БІБЛІОГРАФІЯ: ВИТОКИ

Однією з функцій бібліографа є виконання тематичної бібліографічної довідки – підбір літератури по темі. Серед виникаючих тематичних запитів бувають питання підвищеної складності. Для своєчасного та якісного виконання запиту бібліограф повинен володіти відповідними знаннями, широким кругозором, досвідом у різних сферах науки та виробництва.

Зародження бібліографії почалося ще в давнину. Один з перших бібліографічних праць склав Каллімах (310–240 рр. до н. е.): «Каталог письменників, які просіали у всіх галузях освіченості, і праць, які вони склали».

Подальший розвиток простежується на прикладі історії мистецтвознавчої бібліографії в Росії XI – початку XX століть.

Мистецтвознавча довідково-бібліографічна література в Стародавній Русі являла собою певну систему зі специфічним набором відомостей. Спочатку – літературні церковні джерела, далі – переклад літературних героїв і сцен в сюжети живопису, потім – фіксація всередині тексту інших трактувань і художніх рішень.

Інтерес становлять трактати з мистецтва в Стародавній Русі, канони іконного письма, у вигляді промальов, зроблених з ікон, або усні, які отримали назву «оригінали».

Найбільший розвиток в Стародавній Русі отримала бібліографія загального характеру – наука не мала галузевого поділу. Далі з'явилася потреба в описах. У XVI столітті бібліографія має вже рекомендаційні форми. Таким був «Указець» книгосховища Спасо-Прилуцького монастиря Арсенія Високого. Бібліографічні рекомендації укладач згрупував за темами.

Вже в другій половині XVII століття помітну роль почала грати ідеологія Просвітництва, що призвело до видання спеціальних навчальних і довідкових посібників світського характеру: сюжетні словники, біографічні словники, термінологічні словники, каталоги художніх зборів і виставок.

У другій половині століття з'являється тенденція до складання переліків робіт одного майстра. З'явилися аукціонні каталоги.

Історія допоміжної бібліографії, без якої важко уявити просування науки, сягає своїм корінням вглиб століть. Спочатку, з виникненням необхідності в ній, вона була недосконалою, були здійснені тільки спроби її складання. Надалі вона розширила видове уявлення і інформативність, остаточно сформувавшись в даний час, і постійно вдосконалюється.

Ключові слова: наукове дослідження, допоміжна бібліографія, історія виникнення тематичної довідки

Santarovich N.

Leading Bibliographer of the Scientific and Bibliographic
Department of the Yakub Kolas Central Science Library
of the National Academy of Sciences of Belarus
15 Surganova St., Minsk, 220012, Belarus
tel.: + 375 17 323 54 28
e-mail: natabib20@mail.ru

SUPPORTING BIBLIOGRAPHY: THE ORIGINS

Summary

One of the functions of a bibliographer is to perform thematic bibliographic reference – the selection of literature on a topic. Among the thematic queries that arise, there are queries of increased complexity. To fulfill queries efficiently and in

time a bibliographer must have relevant knowledge, broad outlook, and awareness in various fields of science and industry.

The origin of bibliography began in antiquity. One of the first bibliographic works was composed by Callimachus (310–240 B.C.): «Catalog of writers who shined in all areas of education and the works that they wrote».

Reference and bibliographic literature in art history of Ancient Rus' was a certain system with a specific set of information. First there were the literary church sources, then – the translation of literary heroes and scenes into painting subjects, and further – the fixation within the text of other interpretations and artistic solutions.

Of interest are tractates on art in Ancient Rus', canons of icon writing in the form of drawings made from icons, or oral, which were called «Originals».

A general bibliography was mostly developed in Ancient Rus' – science had no branch division. Further there was a need for inventories.

In the 16th century, the bibliography already took recommendatory forms. Such was the «Index» of Arseny Vysoky, the book keeper of the Spaso-Prilutsky Monastery. The compiler grouped bibliographic recommendations by topic.

In the second half of the 17th century, the ideology of the Enlightenment began to play a significant role that led to publishing of special educational and reference manuals of a secular nature: subject, biographical, and terminological dictionaries, catalogues of art collections and exhibitions.

In the second half of the century, there was a tendency to compile lists of works of one master. Auction catalogues appeared.

The history of supporting bibliography, without which it is difficult to imagine the progress in science, goes back to centuries. At first, when the need arose for it, it was imperfect, only attempts were made to compile it. In future, the representation of its types and information content were expanded. It has finally formed by now, at the same time it is constantly being improved.

Keywords: scientific research, supporting bibliography, the origin of the thematic reference

УДК 026-027.583:[021.1+021.8](477)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2\(24\).215434](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2(24).215434)

Соколов Віктор Юрійович,

кандидат історичних наук, доцент, головний бібліотекар

Національної парламентської бібліотеки України

вул. М. Грушевського, 1, м. Київ, 01008, Україна

тел.: (044) 278 85 12

e-mail: socolv@i.ua

ГЕНЕЗИС ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕЛЕГАЛЬНИХ БІБЛІОТЕК В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено історичні фактори виникнення та особливості функціонування нелегальних бібліотек в Україні у XIX–XX ст. Виявлено та охарактеризовано основні види і специфіку їх культурно-просвітницької та бібліотечної діяльності. Проаналізовано своєрідність організаційної роботи нелегальних бібліотек в умовах підпільного існування, соціально-політичні чинники їх розвитку у загальному контексті історичних подій та особливостей політичного та культурно-освітнього життя суспільства. Висвітлено суспільне значення функціонування нелегальних бібліотек, місце і роль їх бібліотечної та культурно-просвітницької діяльності у поширенні читання, знань, просвітництва та у піднесенні загального рівня свідомості та політичної культури соціально активних, переважно нижчих, прошарків населення, а також у розвитку бібліотечної справи країни в цілому.

Ключові слова: історія бібліотечної справи, історія бібліотек, види бібліотек, бібліотечна діяльність, функціонування бібліотек, нелегальні бібліотеки.

У вітчизняному бібліотекознавстві розуміння терміну «нелегальні бібліотеки» тривалий час формувалося доволі тенденційно: у центрі уваги дослідників, особливо радянського періоду, була діяльність, переважно, нелегальних бібліотек політичних організацій. Більшість дослідників історії бібліотечної справи вивчали створення та поширення нелегальних бібліотек тільки з точки зору функціонування тих політичних організацій та гуртків, які були пов'язані з революційним рухом, зокрема народників, РСДРП(б), марксистських гуртків тощо. Діяльність інших видів нелегальних бібліотек, наприклад, навчальних закладів, приватних осіб, громадських та релігійних товариств, часто далеких від пропаганди революційних поглядів та ідей, майже не розглядалася. До того ж, дослідження обмежувалися, головним чином, періодом середини XIX – поч. XX ст.

Навіть у визначенні «нелегальних бібліотек» зміст цього терміну часто обмежувався характеристикою ознак, переважно, лише партійних бібліотек. Так, наприклад, один з провідних радянських дослідників діяльності нелегальних

бібліотек, професор К. Абрамов (1920–2001) у російській «Библиотечной энциклопедии» (М., 2007) запропонував таке визначення: «Нелегальні бібліотеки в Росії – різновид пропагандистських та партійних бібліотек, що створювалися з порушенням встановленого порядку та вимог цензури» [2, с. 716]. На думку вченого, перші нелегальні бібліотеки в Росії з’явилися наприкінці XVIII ст. з виникненням масонських організацій та продовжували розвиватися у межах поширення ліберального та революційного руху. Нерідко дослідники історії бібліотечної справи починали вивчення нелегальних бібліотек з книжкових зібрань декабристів або петрашевців, які всебічно обґрунтовували принципи загальнодоступності книг та публічних бібліотек. Однак, ще у XVII ст. в країні існувала низка нелегальних бібліотек старообрядницьких громад, що сформували свої принципи та правила роботи зазначених книгозбірень [14, с. 23]. Такі бібліотеки діяли поза загальноприйнятих офіційних правил їх створення і функціонування, а їх діяльність переслідувалася законами держави. Отже, багато сторінок з історії формування та функціонування нелегальних бібліотек ще потребують свого розкриття та ґрунтовного вивчення.

Феномен функціонування нелегальних бібліотек на теренах України в цілому, ще не досліджувався істориками бібліотечної справи. Лише у деяких поодиноких працях вітчизняних дослідників було розкрито діяльність окремих нелегальних бібліотек або функціонування таких книгозбірень на території окремого регіону (праці Г. Бородіної, О. Коник, Л. Лучки [8; 15; 17]). Певні фрагментарні відомості про діяльність зазначених книгозбірень в Україні розпорошені не тільки у публікаціях з історії бібліотечної справи, а й в численних наукових працях з історії вивчення різних сфер суспільно-політичного та культурного життя країни.

Було б необачно казати, що зараз проблеми генезису та функціонування нелегальних бібліотек привертають до себе пильну увагу сучасних істориків, однак з’ясування значення і суспільної ролі діяльності зазначених книгозбірень у соціально-культурному житті та розвитку суспільства продовжує залишатися актуальним для висвітлення окремих питань розвитку бібліотечної справи України.

Метою пропонованої статті є вивчення та визначення характерних ознак нелегальних бібліотек, дослідження їх видів, аналіз та узагальнення відомостей про особливості створення і функціонування зазначених книгозбірень в Україні, а також характеристика основних форм та напрямів їх діяльності.

За попереднім з’ясуванням значення терміну «нелегальні бібліотеки», визначимо, що нелегальні бібліотеки – це книгозбірні, які не мають офіційного статусу, існують поза установлених суспільних правил їх організації та функціонування, діяльність яких переслідується законами певної держави. Організація та розповсюдження нелегальних бібліотек була пов’язана, по-перше, з поширенням заборонених видань і по-друге, – з певними ускладненнями офіційного відкриття та роботи бібліотечного закладу (утиски цензури, надмірний

контроль керівних органів, організаційні обмеження щодо функціонування публічних книгозбірень тощо). Певну роль, безумовно, відігравали особливості політичного та культурно-просвітницького розвитку тієї чи іншої країни.

Розповсюдження нелегальних бібліотек, так само як і заборонених книжок, почалося, переважно, з християнських часів, коли книжкова справа почала все більше отримувати соціально-політичного забарвлення, а церква – функції державно-політичної інституції. Відповідно, майже всі єретичні секти поступово ставали поза законом і переходили на нелегальне існування. Відтак, діяльність їхніх книгозбірень, так само, перетворювалася на нелегальну. У Західній Європі католицька церква у Середні віки все більше брала на себе право суворої регламентації соціального життя і жорсткої цензури не тільки щодо комплектування бібліотечних фондів монастирів, церков, а й світських книгозбірень. Вона уважно стежила, щоб язичницькі й єретичні твори не проникали у книжкові зібрання не тільки її, а й інших суспільних установ. «Список заборонених книг...» («*Index librorum prohibitorum*») (1559) став першим друкованим юридичним документом, в якому було піддано анафемі заборонені церквою книги. Відповідно, така заборона певним чином спричиняла створення таємних нелегальних книжкових зібрань, які іноді створювалися навіть при офіційних бібліотеках.

З розвитком капіталістичних відносин і соціально-політичних інститутів держави, книжкова справа все більше набувала суспільного та буржуазно-демократичного характеру. Певна кількість нелегальних видань, що відображали погляди окремих політичних напрямів, поступово збиралася у окремих членів політичних організацій і надалі слугувала основою для створення нелегальних бібліотек, метою яких було: ознайомлення читачів з певним колом забороненої або тенденційно підібраної літератури; формування політичної свідомості членів організації; допомога у агітаційній та пропагандистській роботі. Основним призначенням нелегальних бібліотек політичних організацій було зберігання заборонених видань та поширення їх серед вірогідного кола читачів для пропаганди окремих політичних ідей та поглядів.

У Російській імперії активне зростання нелегальних бібліотек почалося наприкінці XVIII – на початку XIX ст. з поширенням масонських організацій. Надалі при деяких полкових бібліотеках, що були створені декабристами, збирали як прогресивну легальну, так і нелегальну літературу. Такі книгозбірні їх сучасники називали «політичними бібліотеками». У 1840-х рр. книгозбірні, що мали нелегальну літературу створювали петрашевці, які організовували так звані «пропагандистські бібліотеки», серед яких найбільш значущою була бібліотека гуртка М. Буташевича-Петрашевського у Санкт-Петербурзі. Виникненню у Російській імперії значної кількості нелегальних бібліотек у другій половині XIX ст. передувала активна діяльність у бібліотечній справі революційних демократів 1840–1860-х рр., які викривали спроби реакціонерів принизити громадське і культурне значення публічних книгозбірень, перетворити їх,

як писав В. Белінський, у «засіб до скорочення нудьги довгих осінніх вечорів», в місця поширення літератури, в якій не було «ні ідей, ні понять, ні поглядів» [цит. за 4, с. 123]. Революційні демократи вважали бібліотеку насамперед культурно-просвітницьким закладом, що сприяє розширенню політичного і культурного кругозору читачів, вихованню його читацької культури шляхом надання йому літературного матеріалу для серйозного читання, в якому вони вбачали одне з найважливіших завдань бібліотеки. Однією з таких книгозбірень була нелегальна студентська бібліотека, організована у 1854 р. М. Добролюбовим у Головному педагогічному інституті у Петербурзі, яка поширювала праці О. Герцена, М. Чернишевського, Л. Фейербаха, журнали «Колокол», «Современник» та інші видання. Надалі вона стала осередком політичної освіти та революційної пропаганди серед студентства, де були не тільки дозволені, а й заборонені закордонні видання. Окрім того, М. Добролюбов організовував систематичне читання та обговорення прочитаних книг.

На теренах України на початку 1856 р. з ініціативи студентів Харківського університету Якова Бекмана, Митрофана Муравського, Петра Єфименка та Петра Завадського у місті почало діяти таємне товариство (так зване «Харківсько-Київське таємне товариство» (1856–1860)), що вже наступного року налічувало 40 осіб (переважно студентів із збіднілих дворянських, купецьких родин та вихідців з духовного стану) [6, с. 487–488]. Основними своїми завданнями товариство ставило повалення самодержавства, скасування кріпацтва й встановлення республіканського або конституційно-монархічного ладу. Головним засобом досягнення мети висувалася пропаганда зазначених ідей серед селян, робітників, різночинної інтелігенції та студентства шляхом створення нелегальних бібліотек, розповсюдження заборонених видань (наприклад, таких періодичних видань як «Современник», «Полярная звезда», «Колокол» та ін.). Наприкінці 1859 р. товариство налічувало вже 100 осіб і поширювало свою діяльність у Києві, де його члени, з ініціативи професора історії Київського університету Платона Павлова, брали активну участь в організації недільних шкіл та бібліотек, у тому числі – нелегальних. Опираючись політиці царизму в галузі освіти і культури, прогресивні діячі почали все більше використовувати неофіційні книгозбірні для пропаганди передових ідей та перетворювати нелегальні бібліотеки в осередки розповсюдження заборонених видань серед різночинців, учнівської молоді, робітників та селян. Проте, більшість бібліотек революційних демократів, що були організовані наприкінці 1850 – на поч. 1860-х рр., через кілька років були викриті та знищені владою [4, с. 123–124]. Втім, вони мали певний вплив на соціально-політичне життя та формування свідомості певних прошарків суспільства.

В Україні у другій половині XIX – на поч. XX ст. культурно-просвітницькі діячі та студенти за власні кошти на кооперативних засадах утворювали багато легальних книгозбірень, при деяких з яких поступово формувалися нелегальні книжкові зібрання, окремі нелегальні книжкові відділи або бібліотеки, в яких

зберігали заборонені видання. Так, наприклад, при Головному училищі садівництва, яке у 1859 р. було переведено з Одеси до м. Умань, та при якому офіційно діяла бібліотека (у 1910 р. ця книгозбірня нараховувала вже 20 тис. тт.), надалі було створено також нелегальну бібліотеку. Відомо, що у 1915–1917 рр. при зазначеному училищі діяли вже дві нелегальні бібліотеки, які старанно оберігалися учнями старших класів [12].

Поява та поширення значної кількості нелегальних студентських, гімназичних та інших учнівських бібліотек була зумовлена в царській Росії у 1860–1890-х рр. певними недоліками розвитку середньої та вищої освіти. Так, наприклад, студенти могли отримувати літературу «наукового змісту» лише за рекомендацією професора і з дозволу адміністрації. Окрім того, учнівська молодь, незадоволена цензурою, програмами і всією системою навчання, прагнула придбати потрібні знання шляхом самоосвіти. Вона активно організовувала гуртки самоосвіти, при яких створювали невеликі нелегальні бібліотеки (переважно, не більше декількох десятків томів), де поряд з офіційними навчальними, науково-популярними та іншими виданнями були присутні також і заборонені книги. Майже в усіх гімназичних та студентських нелегальних бібліотеках певна частина книжкових фондів становила заборонена політична література. Нерідко бібліотечний фонд студентської або гімназичної книгозбірні ділився на дві окремі частини, що роздільно зберігалися: фонд легальної і фонд (відділ) нелегальної літератури. Фонди студентських та інших учнівських нелегальних бібліотек були, переважно, організовані за трьома відділами книг: суспільно-політична література; природничо-наукові книги та белетристика (художні твори, журнали тощо). Часто через конспірацію, кожен з відділів знаходився в різних приміщеннях і час від часу змінював своє місцезнаходження. Видача книг здійснювалася не безпосередньо у приміщенні, де зберігалися книги, а через студента (гімназиста), який виконував функції бібліотекаря, зокрема підбирав літературу за замовленнями та приносив її в аудиторію, гуртожиток або на квартиру. Наприклад, одну з таких книгозбірень, що була власністю гуртка гімназистів, очолював у п'ятому класі Прилуцької гімназії, в майбутньому видатний український бібліотекознавець, професор Степан Сірополко (1872–1959) [21].

У 1860–1870-х рр. студенти вишів почали активно організовувати свої товариства та земляцтва, які, як правило, мали власні нелегальні та напівлегальні бібліотеки (легальні бібліотеки, при яких діяли нелегальні книжкові відділи). Нерідко студентські товариства обирали бібліотечні ради, що визначали певну плату за користування бібліотекою і приймали статут її діяльності. Іноді зазначені книгозбірні були доступні не для всіх студентів, а тільки для членів тих чи інших земляцтв. Склад їх фондів значно відрізнявся від фондів офіційних навчальних книгозбірень. Перш за все, це стосувалося наявності забороненої політичної літератури [19, с. 30].

У зазначений час численні народницькі організації, намагаючись розгорнути революційну пропаганду серед робітників та селян, почали активно створювали для них гуртки самоосвіти та нелегальні і напівлегальні бібліотеки [20, с. 67–69]. Однією з перших народницьких нелегальних бібліотек на території України була книгозбірня створена у Херсоні у 1869 р. організацією «чайковців» [29, с. 25]. Херсонська філія Петербурзької революційної організації «чайковців», метою якої була підготовка пропагандистів з інтелігенції і робітників для роботи «серед народу», мала гарну нелегальну бібліотеку з добре укомплектованою літературою, якою члени організації дозволяли користуватися навіть стороннім читачам. Спочатку для зазначеної книгозбірні в складчину передплачували два-три журнали та з часом їх кількість зроста, так само як і кількість видань з суспільно-політичних наук (тут були праці: В. Берві-Флеровського, Д. Писарева, М. Добролюбова, М. Чернишевського, Ф. Ласалю, П. Міртова (П. Лаврова) та ін.). За припущенням краєзнавця С. Сільванського, нелегальна бібліотека знаходилась у кімнаті лаборанта аптеки Мюллера, у якого на службі перебував майбутній член і активний діяч організації «Народна воля» Андрій Франжолі (1848–1883) [29, с. 20]. На думку вітчизняного бібліотекознавця Г. Бородіної, з відкриттям у 1872 р. Херсонської громадської бібліотеки, зазначена нелегальна книгозбірня почала втрачати своє значення [8, с. 32–33]. Однак, у Херсоні, як і в багатьох інших містах країни в останню третину XIX – на поч. XX ст., продовжували активно створювати й інші нелегальні бібліотеки. Відомо, що під час Першої російської революції (1905–1907) навіть у Херсонській губернській в'язниці була створена невелика нелегальна бібліотека, яка у 1907 р. нараховувала приблизно 60 книжок (праці О. Герцена, Ф. Енгельса, В. Леніна, В. Лібкнехта, К. Маркса, М. Некрасова, Д. Писарева, Г. Плеханова, М. Чернишевського та ін.), котрі ув'язненим непомітно передавали під час побачень [18, с. 11–12]. Книги зберігали у матрацах, подушках, наповнених солом'яною. Під час одного з обшуків бібліотека була виявлена і вилучена. Від усіх видань залишилося лише декілька брошур творів В. Леніна. Загалом, у народовольців на цей час вже був певний досвід заснування нелегальних бібліотек у в'язницях і на каторзі, через які не тільки поширювали книги, а й навчали грамоті та залучали ув'язнених до читання.

У Херсоні революційно-демократичний рух не оминав і діяльності головної бібліотеки міста. Так, у Херсонській громадській бібліотеці на поч. XX ст. відбувалися таємні засідання членів Херсонського соціал-демократичного комітету та гуртка революційно настроєної інтелігенції, де читали нелегальну літературу, що надходила з-за кордону. Пропагувалися праці класиків марксизму, твори соціально-політичного спрямування, організовувалися різні масові заходи, де читали твори А. Чехова, І. Тургенєва, В. Короленка та ін. У книгозбірні також організовували лекції, вечори, концерти, вистави тощо [18, с. 11–12].

Наприкінці XIX ст. також у Херсоні була створена приватна нелегальна бібліотека батьком відомого радянського письменника Бориса Андрійовича Лав-

реньова – Андрієм Сергєєвим. Основу невеликої книгозбірні склали декілька книжок російською мовою, виданих у Німеччині. Нелегальне книжкове зібрання А. Сергєєв тримав у схованці в кришці великого сімейного столу. Серед книжок цієї невеликої бібліотеки були: скорочене видання «Капітала» К. Маркса (Лейпциг, 1899 р., обсяг – 250 с.), «Происхождение семьи, частной собственности и государства» Ф. Енгельса, «Что такое государство» Ф. Лассалья, «Новое учение о государстве» А. Менгера, праці К. Лібкнехта та ін. [15, с. 147]. У подальшому нелегальна бібліотека поповнювалася брошурами К. Маркса, Ф. Енгельса, Г. Плеханова та інших марксистів, які батько майбутнього письменника привозив із Києва, Петербурга, Катеринослава. У 1899–1905 рр. «нелегальна робітнича бібліотека батька», як називав її брат письменника, Володимир Сергєєв, в майбутньому – автор спогадів, була перевезена до м. Каховки. Книжки зазначеної нелегальної бібліотеки видавалися читачам (переважно робітникам і студентам) додому. Нерідко прочитані книги обговорювалися на зібраннях вузьким колом осіб. Звичайно, книгозбірня А. Сергєєва мала духовний вплив не тільки на його синів, а й, певною мірою, на соціально-культурне життя міста. Наприкінці 1911 р. нелегальна бібліотека А. Сергєєва була видана провокатором і знищена царською поліцією [15, с. 148–150].

Народницькі гуртки й організації 1860–1870-х рр. продовжували використовувати досвід роботи нелегальних бібліотек і читальень революційних демократів для пропаганди прогресивних ідей. Народництво в Україні хоча й розвивалося тими ж шляхами, що й в інших регіонах Російської імперії, проте, мало свої особливості. За прикладом петербурзького гуртка «чайковців» на початку 1870-х рр. в Україні почали створюватися аналогічні гуртки в окремих великих містах. Так, наприклад, у 1872 р. київський гурток самоосвіти П. Аксельрода, Г. Гуревича, С. Лур'є став на позиції «чайковців». Після злиття з гуртківцями Херсона у 1873 р., одним з самих впливових став одеський гурток «чайковців» Ф. Волховського (115 осіб) [6, с. 489]. Восени 1873 р. гуртки «чайковців» Петербурга, Москви, Києва та Одеси об'єдналися у федеративну організацію революціонерів. У цей час в Україні у народників переважала «осіла» пропаганда, яку започаткували члени київського гуртка «жебуністів» на своєму з'їзді у листопаді 1873 р. Володимир Жебуньов, його дружина Марія та інші члени гуртка влаштовувалися вчителями у різні навчальні заклади Чернігівської губернії, де вони читали учням і селянам заборонену літературу й вели з ними бесіди на революційні теми. Аналогічною діяльністю займалися вчителі І. Трезвинський, А. Франжолі у Чернігівській губернії; С. Топчаєвський на Поділлі та ін. Під виглядом учителів на Харківщині активну пропаганду вели І. Ананьєв, І. Зайцевський, М. Стефановський та ін. Українські народники користувалися спочатку тією ж пропагандистською літературою, що й російські, але щоб зробити її зрозумілою для українського населення, вони почали перекладати твори російських авторів українською мовою (насамперед М. Некрасова, М. Салтикова-Щедріна, М. Наумова та ін.). Окрім зазначених творів, в Україні

розповсюджувалися також нелегальні видання російською мовою – «Вольный атаман Степан Тимофеевич Разин», «Чтой-то, братцы, так тяжело живетя нашему брату на русской земле», «Емельян Иванович Пугачов», «Сказка о четырех братьях», «Сказка о копейке» та ін. [6, с. 489–490]. У ході пропагандистської діяльності народники переконувалися, що легальними виданнями неможливо підготувати народ до революції, тому важливу роль відводили нелегальній літературі, яку зберігали у своєрідних пересувних нелегальних бібліотеках.

У 1870-х рр. в Одесі було створено низьку народницьких нелегальних бібліотек, які мали на меті як загально-освітні завдання, так і політичні. У місті добре укомплектованими були нелегальні бібліотеки при заводах та великих майстернях. Зазначені книгозбірні були доступними для широкого кола користувачів. До складу їх книжкових фондів увійшли, переважно, революційно-демократичні та народницькі книги, суспільно-політичні брошури та періодичні видання. У зазначених книгозбірнях організовували голосні читання, доповіді та обговорення книг і статей; складали програми для самостійного читання, рекомендаційні бібліографічні, іноді анотовані, списки та каталоги; розповсюджували нелегальні видання серед робітників фабрик і заводів. Народницькі нелегальні бібліотеки намагалися не лише збирати літературу з різних галузей знань, а й впроваджували різні форми і методи популяризації книг, читання та вивчення читачів (аналіз читацьких запитів, запровадження керівництва читанням тощо) [8, с. 32–33].

У 1875 р. народники Одеси та Києва об'єдналися у гурток «Південних бунтарів», який налічував приблизно 30 осіб (І. Кохановський, Л. Дейч, В. Засулич, М. Ковалевська, В. Костюрин, М. Флоренко та ін.). «Південні бунтарі» перебували під певним впливом бакунінського анархізму. Масові невдачі «ходіння в народ» та безнадійність «переконання селян» змусили народників протягом 1877–1878 рр. переходити до боротьби за політичну свободу насамперед шляхом терору. Незважаючи на репресії, радикально настроєні народники намагалися активізувати збройну боротьбу за політичні свободи. Внаслідок внутрішніх незгод «Земля і воля» у серпні 1879 р. розпалася, і на її базі утворилися дві організації: «Народна воля» та «Чорний переділ». «Народовольці» розгорнули пропаганду серед студентів, інтелігенції, робітників, зокрема, шляхом організації нелегальних бібліотек. Їхня діяльність тривала, фактично, до кінця 1880-х рр. Разом із «народовольцями» діяли й «чорнопередільці». Вже восени 1879 р. М. Попов створив у Києві гурток, до складу якого входили як «народовольці», так і «чорнопередільці», котрі вели агітацію серед студентів Київського університету, залізничників, робітників «Арсеналу» та ін. Члени гуртка забезпечували забороненою літературою гуртки гімназистів у Ніжині та по інших містах. Більшість політичних гуртків, що створювалися у містах, майже з самого початку своєї діяльності піклувалися про організацію своїх нелегальних бібліотек. Втім, існували такі бібліотеки, як і гуртки, переважно, недовго.

У другій половині XIX ст. бібліотеки революційних демократів представляли собою два типи бібліотек – легальні (народні бібліотеки і читальні, бібліотеки при недільних школах, приватні публічні книгозбірні тощо) і нелегальні бібліотеки (студентські, гімназичні, армійські, приватні, робітничі тощо). Кожен з видів цих бібліотек мав свої специфічні завдання, свою сферу діяльності, свою структуру та особливості взаємодії з політичними організаціями та читачами. У 1870–1880-х рр. члени організацій народників та радикальних революціонерів у створених нелегальних бібліотеках читали, обговорювали та поширювали твори прогресивних письменників і поетів, вели освітню діяльність серед селян і робітників, студіювали заборонену літературу, обговорювали політичну ситуацію, створювали каси взаємодопомоги тощо. Саме народницькі організації першими стали організовувати мережу нелегальних і напівлегальних бібліотек при своїх центральних і місцевих організаціях, при гуртках читання і самоосвіти, а також при деяких легальних книгозбірнях (своєрідні «нелегальні відділення»). У народницьких нелегальних бібліотеках застосовувалися різноманітні методи керівництва читанням (голосне читання, бесіди, співбесіди, реферати, доповіді про прочитані книги, обговорення прочитаного та ін.), а також здійснювалося розповсюдження нелегальних видань на різних бібліотечних заходах. У бібліотечній роботі широке застосування отримало складання та використання різних рекомендаційних списків літератури і програм для читання, які поширювалися також серед членів гуртків інших міст. Так, наприклад, при поліцейських обшуках марксистських та народницьких гуртків у Києві у 1880-х рр. була знайдена програма, надрукована у 1886 р. засобами гектографії або літографії, яка також розповсюджувалася молоддю в Петербурзі [26, с. 56].

У 1882–1883 рр. в Одесі було надруковано два рекомендаційні покажчика (каталоги) для систематичного читання, укладені Київським гуртком народо-вольців. Друге видання «Каталога систематического чтения» було надруковано накладом 3600 прим. [7, с. 162–166; 30, с. 46–47]. У каталогах була представлена література з різних галузей знань. Книги були згруповані за такими тематичними розділами: «Социальное положение русского общества», «Типы прогрессивные», «Народ в беллетристических произведениях», «Социально-экономические вопросы современности», «Политическая экономия» та ін. Значна увага приділялася творам художньої літератури, рекомендація яких супроводжувалась обов'язковим посиланнями на критичні статті В. Белінського, М. Чернишевського, М. Добролюбова, Д. Писарева та інших літературних критиків демократичного напрямку. «Каталог систематического чтения» дуже швидко розповсюджувався на теренах України та користувався великою популярністю серед радикальної молоді.

Отже, у другій половині XIX ст. в Україні з розвитком культурно-національного та буржуазно-демократичного руху при деяких просвітницьких товариствах, братствах та гуртках почали активно створювати нелегальні бібліотеки.

Наприклад, на Херсонщині у 1885 р. під керівництвом О. Русова було створено культурно-просвітницький гурток, при якому була організована нелегальна бібліотека для народу (1885–1889). У 1891 р. у Полтаві, коли була створена українська таємна організація «Братство тарасівців», за допомогою членів гуртка О. Русова, було організовано нелегальну бібліотеку, де поряд з легальними виданнями, були й заборонені. Завдяки діяльності нелегальної бібліотеки «тарасівці» організовували гуртки самоосвіти; поширювали твори українських письменників (І. Нечуя-Левицького, П. Кониського, Б. Грінченка та ін.), у тому числі заборонені видання; влаштовували вечори, вистави, лекції; організовували обговорення доповідей та рефератів; налагоджували зв'язки з іншими культурно-освітніми діячами. «Братство тарасівців», головне місце в діяльності якого займала культурно-просвітницька робота, частина якої проводилася заходами нелегальної бібліотеки, проіснувало приблизно до поч. ХХ ст., хоча час від часу члени товариства зазнавали репресивних заходів зі сторони «Третього відділу власної його Імператорської величності канцелярії».

Наприкінці ХІХ ст. на теренах України національно-культурні та просвітницькі нелегальні бібліотеки продовжували створюватися при студентських товариствах і громадах. У 1895 р. студентами Київського університету В. Доманицьким, Г. Лазаревським, П. Холодним, І. Руденком була організована таємна «Українська студентська громада». У 1897 р. у Харкові виник гурток під назвою «Харківська студентська громада». Велику роль у її створенні належала Дмитру Антоновичу, активними її учасниками були М. Русов, О. Коваленко, Ю. Коллард, І. Кухта, Б. Мартос, Б. Камінський та ін. Це була одна з найчисленніших студентських громад, що налічувала 100 осіб [10, с. 207]. Ідеологічні позиції членів «Харківської студентської громади» характеризувалися поєднанням національних та соціалістичних ідей та принципів. Під її впливом виникла Полтавська громада семінаристів, до якої увійшли студенти духовної семінарії М. та В. Міхновські, М. Ткаченко, С. Андрієвський, М. Гмиря, В. Фідровський та ін. При зазначених громадах були створені нелегальні бібліотеки, що комплектувалися виданнями, переважно, загальнодемократичного та гуманістичного характеру, які в інших обставинах могли б сприйматися виключно естетично, проте на рубежі ХІХ–ХХ ст. в соціально-політичних умовах Російської імперії, вони сприймалися як книги революційні, пропагандистські. Втім, заборонені видання все частіше проникали у фонди публічних бібліотек. Окремі народні та громадські книгозбірні попадали під вплив просвітницьких товариств і політичних організацій та створювали відділи з нелегальної літератури, а при деяких з них іноді формувалися невеликі нелегальні бібліотеки.

На Правобережній Україні в останню третину ХІХ ст. при окремих парафіях (парафія – місцевість, церковно-адміністративна одиниця, де живуть члени певної церковної громади) і поміщицьких дворах просвітяни почали створювати нелегальні хати-читальні та бібліотеки, де вони для навколишніх мешканців читали, здебільшого, літературу культурно-освітнього характеру [16, с. 9]. На

теренах Наддніпрянської України просвітняни використовували книжкові зібрання та видання, зокрема з домашніх бібліотек польських землевласників, католицьких священиків, з нелегальних бібліотек, що діяли при поміщицьких маєтках тощо [9]. Втім, нелегальні бібліотеки діяли, переважно, недовго, однак були й такі, що існували десятки років. Наприклад, таємна учнівська нелегальна бібліотека Пермської духовної семінарії проіснувала більше 20 років з 1860 до 1881 рр. Коли книгозбірню було викрито поліцією, у фондах цієї невеликої бібліотеки було знайдено 66 видань (твори Дж. Байрона, Франсуа де Шатобріана, Ч. Дікенса, Р. Вірхова, К. Фогта, Ч. Дарвіна, Т. Гекслі, Я. Молешота, Дж. Мілля, Г. Спенсера та ін.) [28, с. 223–228]. Тут переважали праці з природознавства, медицини, філософії, історії, а белетристика займала другорядне місце. Поліція про її існування дізналася лише у зв'язку з арештом одного з учнів шостого класу за зберігання «противоправительственной прокламації». Арешт одного семінариста і виклики для свідчень інших привели до того, що семінаристів за найменшу провину почали звільняти з семінарії, карати позбавленням матеріальної підтримки, карцером, зниженням балів за поведінку, незважаючи на те, що всі книги нелегальної бібліотеки були дозволені цензурою. З огляду на зазначене, після викриття нелегальної бібліотеки, було вирішено комплектувати офіційну учнівську книгозбірню більш різноманітною і різнобічною літературою. Проте, під тиском цивільної та церковної цензури, багато з того, що дозволялося читати світській публіці, не дозволялось читати семінаристам. У результаті учнівська бібліотека і кількісно, і якісно була дуже бідною. Членами правління семінарії було переглянуто склад учнівської бібліотеки та вилучено з неї всі світські журнали і збірники, складені з журнальних статей, та всі книги, котрі не відповідають завданням і цілям навчання та виховання в навчальному закладі (наприклад, було вилучено такі журнали як «Отечественные записки», «Русская Мысль», «Вестник Европы» тощо). До того, наприкінці 1882 р. була утворена комісія, яка визначала та вилучала «шкідливі» для офіційної учнівської бібліотеки книги, котрі надалі продавали приватним особам. За прикладом адміністрації Пермської духовної семінарії, на жаль, дуже часто діяло керівництво в інших навчальних закладах Російської імперії.

Таким чином, в Україні в останню третину XIX ст. прогресивні діячі, окрім організації нелегальних бібліотек при навчальних закладах, відкривали приватні публічні бібліотеки, кабінети для читання і народні бібліотеки, при яких також іноді організовували нелегальні бібліотеки, через які поширювали заборонені видання. У зазначених нелегальних бібліотеках велася цілеспрямована робота з читачами, влаштовувалися літературні вечори, проводились читання, бесіди про книги, складалися плани читання, рекомендаційні списки літератури тощо. Основними читачами цих книгозбірень були, переважно, різночинці, учні гімназій і духовних семінарій, студенти.

Поява в Україні робітничих нелегальних бібліотек пов'язана з виникненням перших гуртків самоосвіти та політичних гуртків для робітників на початку

1870-х рр., коли передові представники робітників та народницької інтелігенції організовували самостійні робітничі організації на фабриках і заводах. При цих організаціях також утворювали нелегальні бібліотеки, кількість яких почала зростати через підвищення активності робітничого руху і збільшення кількості політичних організацій (особливо, з поширенням у наступному десятилітті марксистських гуртків). Наприклад, «Південноросійський союз робітників» в Одесі (1875) відкрив кілька нелегальних бібліотек при машинобудівних, чавуноливарних та інших заводах та майстернях [1, с. 82]. Книжковий фонд робітничих нелегальних бібліотек складався, переважно, з забороненої літератури – праць основоположників марксизму, соціалістів-утопістів, анархістів, революціонерів-демократів, народників, письменників-шістдесятників тощо. Поступово фонд робітничих бібліотек поповнювався як легальними, так і нелегальними виданнями революційно-демократичного та народницького напрямку, книгами і брошурами про робітничий рух в Росії і в Європі.

Поширення нелегальних видань змушувало владу приймати відповідні дії для його припинення. Зокрема, у 1884 р. Управління у справах з друку підготувало «Алфавитный каталог изданиям на русском языке, запрещенных к обращению и перепечатыванию в России» (СПб., 1884), до якого увійшло більше тисячі назв книжок, зокрема праці К. Маркса, Ф. Енгельса, О. Герцена, Т. Гекслі, Е. Геккеля, Й. Гербарта, М. Добролюбова, Ф. Лассаля, Д. Писарева, О. Радищева, Г. Спенсера, І. Сеченова, М. Чернишевського, Л. Фейєрбаха та ін. Багато видань, що раніше було дозволено тримати у фондах публічних бібліотек, стали «поза законом». Зазначений каталог змушував бібліотекарів або знищувати книги за даним переліком або передавати їх відповідним державним установам чи утворювати окремий «нелегальний бібліотечний відділ» з фондом забороненої літератури (за статистичними даними у 1887 р. у Росії діяло 738 бібліотек) [27, с. 254–255].

У тому ж 1884 р. уряд Російської імперії видав «Тимчасові правила» щодо нагляду за публічними бібліотеками, які передбачали призначення відповідальної особи, що здійснювала нагляд за діяльністю бібліотеки (нові правила ставили у залежність відкриття та діяльність публічних бібліотек від рішення губернатора, прихильність якого залежала від «политической благонадежности» бібліотекарів). За новим законом Міністерство внутрішніх справ повинно було слідкувати, щоб у фондах не було забороненої літератури, при наявності якої воно мало право клопотати про припинення діяльності тієї чи іншої публічної книгозбірні. Переважно, таке «спостереження» здійснювалося самими працівниками публічної бібліотеки. Тим не менш, офіційні перешкоди, що зустрічали книги на своєму шляху до читачів (наприклад, певні видання, що дозволялося публікувати та поширювати, заборонялося мати у фондах публічних, навчальних та народних бібліотек, кількість яких з кожним роком стрімко зростала), були ще однією об'єктивною причиною поширення нелегальних

бібліотек, які поряд із дозволеною літературою з різних галузей знань мали й заборонені видання.

Досить часто фонди нелегальних бібліотек, зокрема народницьких організацій, розподілялися на дві основні частини: легальної та нелегальної літератури. Надалі саме у народників марксистські гуртки перейняли методику поєднання в бібліотеках громадського користування і недільних шкіл легальної та нелегальної літератури (остання видавалася тільки перевіреним читачам, членам гуртків чи знайомим). Багато в чому були запозичені також і форми проведення занять в гуртках, які передбачали в процесі спілкування їх членів, використання певних принципів та методів керівництва читанням, з урахуванням особливостей конкретної групи слухачів і психології сприйняття усного та друкованого слова кожним з них. Недаремно В. Ленін на початку XX ст. поставив систематичне вивчення читача як одне з першочергових завдань партії та запропонував використовувати бібліотеки і читальні в якості опорних пунктів робітничих соціал-демократичних організацій.

З 1880-х рр. у Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі та в інших містах України переважне поширення почали отримувати марксистські гуртки та їх нелегальні бібліотеки. Наприклад, один з таких гуртків у 1886 р. було організовано на заводі «Арсенал» у Києві. Організаторами й активними діячами гуртка були М. Мауер, М. Черневський, В. Ессен, І. Аксентович, П. Лукашевич та ін. Члени гуртка почали поступово формувати нелегальну бібліотеку, через яку розповсюджувалися книги, в першу чергу, серед робітників «Арсеналу». Проте, у грудні 1886 р. багато з них було заарештовано і діяльність гуртка, фактично, припинилася. Під час обшуків і арештів у членів гуртка було вилучено велику кількість забороненої літератури, зокрема праці К. Маркса, Ф. Енгельса, Ф. Лассалля та ін. [3, с. 88–89].

У 1889 р. також у Києві утворився марксистський гурток (близько 30 осіб), що об'єднував робітників залізничних майстерень, друкарень, студентів Київського університету, якими керував лікар Е. Абрамович, що приїхав до міста з Мінська і мав досвід агітаційно-організаторської роботи. При гуртку була створена нелегальна бібліотека, переважно, на основі заборонених видань. Однак, вже у серпні 1889 р. поліція розкрила та припинила діяльність як гуртка, так і нелегальної бібліотеки [24]. Під час обшуків у членів гуртка було вилучено велику кількість забороненої літератури, яка поширювалася серед читачів зазначеної бібліотеки. Проте, наприкінці XIX – на початку XX ст. замість одного ліквідованого виникало декілька нових гуртків, які окрім політичного, мали ще й просвітницький характер. Під час занять членів гуртків, до навчальних програм додавався, як правило, список книг для самоосвіти та перелік рекомендаційної літератури. У 1880–1890-х рр. програми марксистських робітничих гуртків та гуртків самоосвіти мали списки літератури, переважно, за такими розділами: «Теорія Дарвіна», «Історія культури», «Політична економія», «Історія суспільних рухів в Європі та Росії», «Стан робітничого класу та селянства

в Європі та Росії», «Сутність соціалізму» тощо. Програми також мали розділи із загальноосвітніх дисциплін (математики, фізики, хімії, ботаніки, фізіології, космографії, геології, астрономії тощо), за якими також складали відповідні списки рекомендаційної літератури, на котрі орієнтувалися відповідальні особи за роботу нелегальної бібліотеки, зокрема при комплектуванні її фондів (в першу чергу, звичайно, суспільно-політичною літературою). Безперечно, обов'язковими у фондах нелегальних бібліотек марксистських гуртків були видання праць К. Маркса, Ф. Енгельса, К. Каутського, Г. Плеханова та інших класиків марксизму, а також книги з таких видавничих серій як «Библиотека современного социализма», «Рабочая библиотека», що публікувала група «Звільнення праці», створена Г. Плехановим у 1883 р. у Женеві.

Марксистські ідеї та літературу почали поширювати також члени гуртків, до яких входили учні середніх навчальних закладів. На заняттях члени гуртків вивчали твори основоположників наукового комунізму, проводили гострі дискусії з прихильниками народницьких поглядів. У 1893 р. учнівські гуртки у Києві об'єдналися в один великий центральний гурток, що охопив своїм впливом всі гімназії, реальні училища і частину жіночих навчальних закладів міста. Почала також створюватися об'єднана центральна нелегальна бібліотека. Втім, перші спроби створення центральних нелегальних бібліотек розпочалися ще у 1870-х рр. Так, у Санкт-Петербурзі у «Північному союзі російських робітників» (1878) центральна нелегальна бібліотека була заснована з ініціативи В. Обнорського та С. Халтуріна та мала декілька відділень-філіалів на фабриках і заводах міста.

Значну роль у розвитку і зміцненні впливу марксизму серед революційної інтелігенції і передових робітників Києва мав створений у 1891 р. гурток «Російська група соціал-демократів», активними учасниками якого були Я. Ляховський, С. Мержинський, Б. Ейдельман, І. Чорба та ін. Членами гуртка була створена нелегальна бібліотека, через яку гуртківці поширювали серед студентів та гімназистів міста праці класиків марксизму. Значно активізувалася діяльність групи з приїздом до Києва у 1891 р. відомого революціонера, робітника-слюсаря Ю. Мельникова, який до цього проводив підпільну роботу в Харкові. Шукаючи способи подальшого зближення і встановлення зв'язків перших соціал-демократів з робітниками, Ю. Мельников організував школу-майстерню на Лук'янівці – «Лук'янівський клуб», який був своєрідним університетом для багатьох робітників [24]. Для поповнення книжкового фонду своєї нелегальної бібліотеки «Російська група соціал-демократів» збирала кошти не тільки для покупки забороненої літератури, а й для видання окремих книг. Зокрема, у 1894 р. члени групи перевели і вперше видали російською мовою «Основные положения эрфуртской программы К. Каутского», забезпечивши видання своєю передмовою (Коломия, 1894) [31, с. 26–27]. До речі, у тому ж році у Женеві російською ж мовою було надруковано працю К. Каутського «Основы социал-демократии: (Эрфуртская программа)» (Женева, 1894) в серії «Социалдемократическая библиотека».

Марксистські гуртки створювалися, переважно, при залізничних, пароплавних майстернях та на інших підприємствах. В Одесі в цей час діяло вже 10 таких гуртків, що об'єднували робітників порту, залізничних майстерень та інших підприємств. У Харкові з 1890 р. діяв соціал-демократичний гурток, члени якого були, переважно, з місцевої інтелігенції. Перші робітничі соціал-демократичні гуртки з'явилися у місті у середині 1890-х рр. У Катеринославі на Брянському металургійному заводі робітники І. Мазанов, А. Смирнов, І. Гудима та їхні товариші в 1894 р. також об'єдналися в гурток для вивчення марксизму. Аналогічні об'єднання виникали у Херсоні, Полтаві, Сумах та в інших містах України. Свою роботу члени гуртків починали, як правило, з налагодження діяльності нелегальних бібліотек. Таким чином, поширення соціал-демократичних поглядів та ідей марксизму на тлі зростання робітничого руху у 1880-х рр. створили передумови для появи перших марксистських нелегальних бібліотек та їх подальшого розповсюдження. Звичайно, перш за все свої фонди вони комплектували, переважно, творами К. Маркса, Ф. Енгельса, К. Каутського, Г. Плеханова та інших теоретиків марксизму. Цікаво, що зазначені книгозбірні, в свою чергу, також ініціювали створення нових гуртків; застосовували в своїй роботі найрізноманітніші форми просування книг до читачів; організовували лекції, доповіді, дискусії, голосні читання та обговорення книг і статей; складали програми для самостійного читання тощо. Для налагодження систематичного читання використовувалися рекомендаційні списки («каталоги»), де література розподілялася за окремими відділами по мірі доступності її змісту для читачів. Часто основою для створення зазначених рекомендаційних списків слугував «Алфавитный каталог изданиям на русском языке, запрещенных к обращению и перепечатыванию в России» (1884), який кожного року поповнювався новими виданнями (після Першої російської революції 1905–1907 рр. він почав скорочуватися). Інколи описи рекомендаційних та бібліотечних книг супроводжувались спеціальними анотаціями. Програми та списки (каталоги) літератури члени гуртків використовували часто для пропаганди своїх політичних ідей та поглядів. Таким чином, з поширенням марксистських організацій на рубежі XIX–XX ст. були створені як центральні, так і місцеві нелегальні бібліотеки у Києві, Харкові, Катеринославі та в інших містах України [5, с. 68]. Нелегальні бібліотеки політичних організацій та гуртків використовувалися, в першу чергу, як утилітарний засіб вирішення поточних політичних завдань і лише в другу чергу – з метою загальнокультурного розвитку читачів. В офіційних документах царського уряду постійно наголошувалося, що фонди нелегальних бібліотек складалися, переважно, з книг лише тенденційного соціального спрямування, а не тільки із заборонених видань [26, с. 62].

На початку XX ст. при великих соціал-демократичних організаціях створювалися відразу кілька видів нелегальних бібліотек (для рядових членів, для місцевих керівників, для бойових дружин та ін.), які мали свої особливості

щодо комплектування. Наприклад, у нелегальних бібліотеках, що обслуговували бойовиків, були, як правило, такі брошури як: «Наставления по стрельбе», «Тактика уличного боя», «Техника работы с взрывчатыми веществами» тощо [11, с. 103–104]. В умовах з обмеженими можливостями комплектування та зберігання книжкових фондів, між нелегальними бібліотеками місцевих і центральних марксистських організацій існував добре налагоджений книгообмін.

Питання діяльності нелегальних бібліотек, керівництва читанням та ефективність роботи книгонош часто обговорювали на загальних зборах членів місцевих та центральних соціал-демократичних організацій, при кожній з яких, як правило, діяла нелегальна книгозбірня, завідувачем котрої призначався нерідко або член комітету, або навіть сам його керівник. Звичайно, фонди переважної більшості нелегальних бібліотек політичних організацій та гуртків на рубежі XIX–XX ст. були невеликими, оскільки в умовах поліцейського терору зберігати навіть декілька сотень книг було дуже важко. Проте, деякі фонди центральних нелегальних бібліотек сягали декількох тисяч одиниць зберігання. Разом з цим, члени гуртків постійно прагнули придбати нові прогресивні видання та домагалися, щоб бібліотека за змістом свого книжкового фонду була більш універсальною, де були б представлені не тільки відповідні науково-популярні, наукові праці, навчальні видання, а й твори художньої літератури. Наприклад, до початку XX ст. однією з найбільш популярних книг серед молоді була праця С. Степняка-Кравчинського «Підпільна Росія», яка входила до «списку заборонених книжок» [38, с. 30]. Нелегальні бібліотеки соціал-демократичних організацій на початку XX ст., в першу чергу, звичайно, комплектувалися працями К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, Г. Плеханова, А. Бебеля, Вільгельма і Карла Лібкнехта та ін. Так, наприклад, у каталозі нелегальної бібліотеки полтавського комітету РСДРП поліцією у 1903 р. були виявлені праця В. Леніна «К деревенской бедноте», брошура «Майские дни в Харькове» (з передмовою В. Леніна), примірники газети «Искра» та ін. [25, с. 25–26]. У спогадах деяких членів марксистських гуртків, зазначалося, що наукова книга користувалася великим попитом і повагою. Значну зацікавленість викликали історичні та природничо-наукові книги [23, с. 40–41].

Нелегальні бібліотеки політичних організацій в Україні на рубежі XIX–XX ст. створювалися не тільки з метою поширення соціал-демократичних ідей, а й задля задоволення практичних потреб діяльності гуртків самоосвіти, які відкривалися членами цих організацій на фабриках, заводах, при робітничих гуртожитках, навчальних установах тощо. При великих гуртках, що мали багато членів, іноді створювали досить значні центральні нелегальні бібліотеки, в яких зберігались основні фонди революційно-демократичної, народницької і соціал-демократичної літератури. Від цих бібліотек книги, у вигляді спеціально підібраних комплектів видань, поширювалися на фабриках і заводах міста, а також передавалися до інших містечок та сіл. Наприклад, у бібліотеці соціал-демократичного гуртка, що був заснований у Златополі у 1902 р.,

за споминами керівника гуртка Л. Краснобродського, соціал-демократичну літературу поширювали серед селян найближчих сіл. На комплектування фонду нелегальної бібліотеки члени гуртка (переважно, селяни та робітники) збирали щотижня по декілька копійок з кожної особи [13]. У зазначену книгозбірню прибували книги та періодика з Златопільської, Черкаської, Єлисаветградської, Одеської організацій РСДРП. Активну участь у діяльності бібліотеки брали революційно настроєні гімназисти старших класів. Після остаточного встановлення радянської влади, у Златополі була організована міська народна загальнодоступна бібліотека, до фондів якої влилися й книги нелегальної бібліотеки й книги з націоналізованих поміщицьких бібліотек.

Таким чином, майже в усіх марксистських гуртках у статуті організації обов'язково був параграф про створення та діяльність нелегальної бібліотеки, на функціонування якої виділялася певна частина членських внесків (наприклад, у 1880-х рр., переважно, від 10 до 70 коп. в місяць від кожної особи, що становило від 3 до 10 руб. на діяльність бібліотеки невеликого гуртка) [26, с. 60–63]. Кількість книг в таких нелегальних бібліотеках становила від декількох десятків до декількох сотень томів. Досить часто через конспірацію кількість фонду книгозбірні була невідома навіть членам гуртків. Книги могли зберігати на горищі, під підлогою або у спеціальних сховищах (наприклад, за шафою або за шпалерами виймали цеглу для потаємної ніші). Були приміщення як для тимчасового зберігання, так і для постійного. Місцезнаходження бібліотеки, як правило, періодично змінювалося. Були створені нелегальні бібліотеки організаційних центрів та книгозбірні периферійних гуртків.

Основними розділами книжкового фонду нелегальних бібліотек соціал-демократичних організацій та робітничих гуртків самоосвіти були: правознавство та вчення про державу, філософія, природничі науки, історичний, політико-економічний відділи, періодика, белетристика. Один із членів гуртка, на якого покладалися функції бібліотекаря, обов'язково складав каталог нелегальної книгозбірні. Користувалися книгами нелегальної бібліотеки, переважно, члени гуртків, проте можна було передавати книги й іншим особам під особисту відповідальність. Доступ до фондів бібліотеки мали не всі її читачі, а окремі особи (іноді декілька осіб). Читачі в записках «бібліотекаря» значилися не під прізвищами, а під номерами. Книги видавалися на 2–4 тижні, періодичні видання на 3–7 днів. Видача книг проводилася декілька раз на тиждень протягом нетривалого часу (1–2 години). Записи робили «бібліотекар» або його помічник(и).

Майже кожний гурток на своїх загальних зібраннях з певною періодичністю розглядав питання діяльності і розвитку бібліотеки. Заслуховували звіти про стан фондів книгозбірні, придбання нових видань, складали рекомендаційні списки літератури. Досліджувалися, навіть, питання читання та читачьких інтересів, зокрема, вивчалися книги, що користувалися найбільшим попитом, викликали найбільше запитань тощо. У бібліотеках застосовувалися активні

методи роботи з читачами, надавалася кваліфікована допомога у виборі книг. У деяких марксистських нелегальних бібліотеках читачі (відповідно і книги для них) розподілялися на три категорії: початківці, читачі середнього рівня розвитку, високо розвинуті читачі та організатори гуртків [26, с. 60–63]. У більшості даних книгозбірень ретельно велася бібліотечна документація: зошити з реєстрації виданих книжок, грошових внесків, доходів і витрат; рукописний каталог бібліотеки; зошит з фіксації книжкових надходжень та ін.

На загальних зборах політичних організацій та гуртків навколо питань з керування діяльністю нелегальних бібліотек точилося багато дискусій, оскільки їх керівництво добре розуміло, що той, хто керує бібліотекою, значною мірою, надає певну ідеологічну спрямованість культурно-просвітницькій та політичній роботі, зокрема організує контроль над керівництвом читання і формуванням свідомості читачів. Загалом, керівництво намагалося залучати до читання якомога більше читачів, а щоб зменшити збитки від викриття діяльності та знищення нелегальних бібліотек і для кращого збереження їх книжкових фондів, певна кількість книжок часто розпорошувалася по різних домівках членів організації. Отже, на випадок «провалу» поліція конфісковувала лише частину бібліотеки, про що свідчать поліцейські донесення (зокрема про записи-шифри на книгах, вилучених під час арешту тих чи інших осіб). Як правило, при викритті нелегальної бібліотеки вилучалася як легальна, так і нелегальна література. Незважаючи на велику кількість ліквідованих нелегальних книгозбірень, вони невдовзі відроджувалися і продовжували свою діяльність на новому місці з урахуванням нових засобів конспірації.

Продовження статті в наступному випуску

Список використаної літератури:

1. *Абрамов К. И.* История библиотечного дела в СССР : учеб. для библиотеч. фак. ин-тов культуры, пед. вузов и ун-тов / К. И. Абрамов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Книга, 1980. – 352 с.
2. *Абрамов К. И.* Нелегальные библиотеки / К. И. Абрамов // Библиотечная энциклопедия. – М. : Пашков дом, 2007. – С. 716–717.
3. *Акимов (Махновец) В. П.* Очерк развития социал-демократии в России / В. П. Акимов (Махновец). – Изд. 3-е. – М. : URSS, 2012. – 176 с.
4. *Балкова И. В.* История библиотечного дела : курс лекций / И. В. Балкова. – М. : Пашков дом, 2013. – 415 с.
5. *Бендерский И.* Связующая нить: О библиотеках и библиотечном деле в дореволюционной России / И. С. Бендерский // Библиотекарь. – 1991. – № 9. – С. 67–69.
6. *Борисенко В.* Курс української історії: З найдавніших часів до XX ст. / В. Борисенко. – Київ : Либідь, 1998. – 616 с.
7. *Бородіна Г. Г.* Мережа бібліотек Півдня України: формування та тенденції розвитку (XIX – початок XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Г. Г. Бородіна. – Київ, 2003. – 228 с.
8. *Бородіна Г. Г.* Народницькі бібліотеки в історії бібліотечної справи півдня України (XIX ст.) / Г. Г. Бородіна // Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні : зб. тез доп. 4-ї Всеукр. наук.-практ. конф. – Миколаїв : МФ КНУКіМ, 2018. – Ч. 1. – С. 31–33. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://cutt.ly/rgwjbbhT> (дата звернення: 21.05.2020).
9. *Волощенко В.* Розбудити і нагодувати: «підручники патріотизму» для селян Наддніпрянської України на зламі XIX–XX ст. [Електронний ресурс] / В. Волощенко // Україна Модерна : міжнар. інтелектуал. часопис. – Електрон. дані. – 5 жовт. 2018. – Режим доступу: <https://bit.ly/3ndvOk6> (дата звернення: 21.05.2020). – Загол. з екрана.

10. *Галушко К. Ю.* Політизація українського національного руху / К. Ю. Галушко // *Енциклопедія історії України: Україна–Українці*. Кн. 2. – Київ : Наук. думка, 2019. – С. 207–212. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/2IrQSUC> (дата звернення: 21.05.2020).
11. *Глазков М. Н.* Отечественная библиотечная сфера в годы Первой мировой войны (к 100-летию Брестского мира и окончания Первой мировой войны) / М. Н. Глазков // *Науч. и техн. б-ки*. – 2018. – № 11. – С. 95–106.
12. *Історія бібліотеки [Електронний ресурс]* // Сайт Наукової бібліотеки Уманського національного університету садівництва. – Електрон. дані. – 2020. – Режим доступу: <https://bit.ly/3kiFcRt> (дата звернення: 21.05.2020). – Загол. з екрана.
13. *Історія бібліотеки [Електронний ресурс]* // Центральна районна бібліотека м. Новомиргород. – Електрон. дані. – 2017. – Режим доступу: <http://bit.do/IKY7R> (дата звернення: 21.05.2020). – Загол. з екрана.
14. *Кирсанова С. А.* Феномен старообрядческой библиотеки: статус, исторические традиции и современные тенденции : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 05.25.03 / С. А. Кирсанова ; Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – М., 2011. – 30 с.
15. *Коник О. О.* Підпільна бібліотека у спогадах херсонських борців із царизмом (кінець XIX – початок XX ст.) / О. О. Коник // *Укр. біографістика*. – 2016. – Вип. 14. – С. 142–156. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://cutt.ly/ggwI4BU> (дата звернення: 21.05.2020).
16. *Лісевич І. Т.* Духовно спрагли: Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864–1917 рр. / І. Т. Лісевич. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 1997. – 240 с.
17. *Лучка Л. М.* Революція 1905–1907 років та розвиток бібліотечної справи на Катеринославщині / Л. М. Лучка // *Проблеми політичної історії України*. – 2013. – Вип. 8. – С. 86–97. – Відомості доступні також через Інтернет: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppiu_2013_8_13 (дата звернення: 21.05.2020).
18. *Львовский Г.* Полвека назад: (Из воспоминаний старого большевика) / Г. Львовский // *Библиотекарь*. – 1958. – № 11. – С. 10–12.
19. *Матвеев М. Ю.* Библиотеки общественных организаций в дореволюционной России. Ч. 1 : Библиотеки при объединениях библиотекарей, философских и религиозных обществах, обществах в сфере общественных наук / М. Ю. Матвеев // *Вестн. С.-Петерб. Гос. ин-та культуры и искусств*. – 2013. – № 4 (17) дек. – С. 27–44.
20. *Матвеев М. Ю.* Возникновение публичных (общественных) библиотек в губернских городах / М. Ю. Матвеев // 29-я научная конференция молодых специалистов (Санкт-Петербург, 15–16 дек. 1993 г.). – СПб., 1994. – С. 66–71.
21. *Миронович Д.* Проф. Степан Сірополько (В 70-ті роковини народин) : [з «Краківські вісті», 6.02.1943] [Електронний ресурс] / Д. Миронович // *Zbuc*. – Електрон. дані. – 2020. – Режим доступу: <https://zbuc.eu/node/76373> (дата звернення: 21.05.2020). – Загол. з екрана.
22. *Могильнер М.* Мифология «подпольного человека»: радикальный микрокосм в России, начала XX века как предмет семиотического анализа / М. Могильнер. – М. : Новое лит. обозрение, 1999. – 207 с.
23. *От группы Благоева к «Союзу борьбы» (1886–1894) : статьи и воспоминания: К. М. Норинского, В. А. Шелгунова, В. Невского, М. Ольминского. Материалы по делу М. И. Бруснева и Юв. Мельникова. Речи рабочих 1 мая 1891 г.* – Ростов-н/Д : Гос. изд-во, Донское отд-ние, 1921 – 127 с.
24. *Первые социал-демократические кружки [Електронний ресурс]* // *История Киева*. – Електрон. дані. – 2010–2020. – Режим доступу: <https://cutt.ly/fgwzH5j> (дата звернення: 21.05.2020). – Загол. з екрана.
25. *Полтава: книга для туристов / Г. А. Антипович, И. Д. Буряк, В. Ф. Волосков [и др.].* – 2-е изд., дораб. и доп. – Харьков : Прапор, 1989. – 196 с.
26. *Радзиловская Ф.* Подпольные библиотеки первых марксистских групп и кружков в царской России (80-е – нач. 90-х гг. XIX в.) / Ф. Радзиловская // *Красный библиотекарь*. – 1939. – № 8. – С. 56–64.
27. *Сборник сведений по России. Центральный Статистический Комитет Министерства Внутренних Дел.* – СПб. : тип. В. Безобразова, 1890. – 410 с. – (Статистика Российской Империи ; вып. 10).
28. *Седых Н.* Очерки истории Пермской духовной семинарии за 1877–1884 гг. / Н. Седых. – Пермь, 1916. – 254 с.
29. *Сильванский С. А.* Библиотеки старого Херсона / С. А. Сильванский. – Херсон, 1928. – 32 с.
30. *Федоров Л. К.* Нелегальные библиотеки с начала 70-х годов до второй половины 90-х годов прошлого столетия / Л. К. Федоров // *Из истории нелегальных библиотек революционных организаций в царской России : сб. материалов / под ред. Е. Д. Стасовой*. – М. : ГБ СССР, 1956. – С. 23–61.
31. *Эйдельман Б.* К истории возникновения Российской социал-демократической рабочей партии / Б. Эйдельман // *Пролетарская революция*. – 1921. – № 1. – С. 20–81.

References

- [1]. Abramov K. I. *Istoriya bibliotecnogo dela v SSSR: ucheb.dlja bibl.fak.in-tov kul'tury, ped.vuzov i un-tov* [History of librarianship in the USSR: a textbook for library departments of cultural institutions, universities]. 3 edit. Moskva, 1980, 352 p.
- [2]. Abramov K. I. Nelegal'nye biblioteki [Illegal libraries]. *Bibliotecnaja jenciklopedija* [Library encyclopedia]. Moskva, 2007, pp.716–717.
- [3]. Akimov (Mahnovec) V. P. *Ocherk razvitija social-demokratii v Rossii* [Sketch of the development of social democracy in Russia]. Edit. 3-e. Moskva, 2012, 176 p.
- [4]. Balkova I. V. *Istoriya bibliotecnogo dela : kurs lekcij* [The history of librarianship: a course of lectures]. Moskva, 2013, 415 p.
- [5]. Benderskij I. Svjazujushaja nit': O bibliotekah i bibliotecnom dele v dorevoljucionnoj Rossii [A connecting thread: On libraries and librarianship in pre-revolutionary Russia]. *Bibliotekar'* [Librarian]. 1991, no 9, pp. 67–69.
- [6]. Borysenko V. *Kurs ukrajins'koy istoriji: Z najdavnishy'x chasiv do XX st.* [Course of Ukrainian history: From ancient times to the twentieth century]. Kiev, 1998, 616 p.
- [7]. Borodina G. G. *Merezha bibliotek Pivdnyja Ukrainy: formuvannya ta tendenciji rozvy'tku (XIX – pochatok XX st.)* [Network of libraries of the South of Ukraine: formation and tendencies of development (XIX – the beginning of the XX century)]. Kiev, 2003, 228 p.
- [8]. Borodina G. G. Narodny'cz'ki biblioteky' v istoriji bibliotечноy spravy' pivdnyja Ukrainy' (XIX st.) [Populist libraries in the history of library affairs in the south of Ukraine (XIX century)]. *Stan ta perspektyvy' rozvy'tku kul'turologichnoyi nauky' v Ukraini : zb. tez dopovidej IV Vseukr. nauk.-prakt. konf. [State and prospects of development of culturological science in Ukraine: collection of abstracts of reports of the IV All-Ukrainian scientific-practical. conference]*. My'kolayiv, 2018, Part 1, pp. 31–33. Available at: <https://cutt.ly/rgwjbhT>
- [9]. Voloshenko V. Rozbudy'ty' i nagoduvaty': «pidruchny'ky' patrioty'zmu» dlya selyan Naddnipryans'koyi Ukrainy' na zlami XIX–XX st. [To awaken and feed: «textbooks of patriotism» for the peasants of Dnieper Ukraine at the turn of the XIX–XX centuries]. *Ukrayina Moderna: Mizhnarodny'j intelektual'ny'j chasopys' [Modern Ukraine: International intellectual magazine]*. 2018, 5 zhovtnya. Available at: <https://bit.ly/3ndvOk6>
- [10]. Galushko K. Yu. Polity'zaciya ukrajins'kogo nacional'nogo ruxu [Politicization of the Ukrainian national movement]. *Ency'klopediya istoriji Ukrainy: Ukrayina-Ukrayinci. Kn. 2* [Encyclopedia of the History of Ukraine: Ukraine-Ukrainians. Book 2]. Kiev, 2019, pp. 207–212. Available at: <https://bit.ly/2IrQSUC>
- [11]. Glazkov M. N. Otechestvennaja bibliotecnaja sfera v gody Pervoj mirovoj vojny. (K 100-letiju Brestskogo mira i okonchaniya Pervoj mirovoj vojny) [Domestic library sphere during the First World War. (To the 100th anniversary of the Brest Peace and the end of the First World War)]. *Nauchnye i tehicheskie biblioteki* [Scientific and technical libraries]. 2018, no 11, pp. 95–106.
- [12]. Istoriya biblioteky' [History of the library]. *Sajt Naukovoyi biblioteky' Umans'kogo nacional'nogo universy'tetu sadivny'cz'tva* [Site of the Scientific Library of Uman National University of Horticulture]. Available at: <https://bit.ly/3kiFcRt>
- [13]. Istoriya biblioteky' [History of the library]. *Central'na rajonna biblioteka m. Novomy'gorod* [Central District Library of Novomyrhorod]. Available at: <http://bit.do/fKY7R>
- [14]. Kirsanova S. A. *Fenomen staroobryadcheskoj biblioteki: status. istoricheskie tradicii i sovremennye tendencii.* [The Phenomenon of the old believers' library: status, historical traditions and modern trends. Moskva, 2011, 30 p.
- [15]. Kony'k O. O. Pidpil'na biblioteka u spogadax xersons'ky'x borciv iz czary'zmom (kinecz' XIX – pochatok XX st.) [An underground library in the memoirs of Kherson fighters against tsarism (late 19th – early 20th centuries)]. *Ukrayins'ka biografiy'ka* [Ukrainian biography]. 2016, Iss. 14, pp. 142–156. Available at: <https://cutt.ly/ggw14BU>
- [16]. Lisevy'ch I. T. *Duxovne spragli: Duxovne zhy'ttja pol's'koyi nacional'noyi menshy'ny' na Naddnipryans'kij Ukraini v 1864–1917 rr.* [Spiritually Thirsty: The Spiritual Life of the Polish National Minority in Dnieper Ukraine in 1864–1917], Kiev, 1997, 240 p.
- [17]. Luchka L. M. Revolyuciya 1905–1907 rokiv ta rozvy'tok bibliotечноy spravy' na Katery'noslavshhy'ni [The revolution of 1905–1907 and the development of librarianship in the Ekaterinoslav region]. *Problemy' polity'chnoyi istoriji Ukrainy' [Problems of political history of Ukraine]*. 2013, Iss. 8, pp. 86–97. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppiu_2013_8_13

- [18]. L'vovskij G. Polveka nazad: (Iz vospominanij starogo bol'shevika) [Half a century ago: (From the memoirs of an old Bolshevik)]. *Bibliotekar'* [Librarian]. 1958, no 11, pp. 10–12.
- [19]. Matveev M. Ju. Biblioteki obshchestvennykh organizacij v dorevoljucionnoj Rossii. Chast' 1. Biblioteki pri objedinenijah bibliotekarej, filosofskih i religioznykh obshchestvah, obshchestvah v sfere obshchestvennykh nauk [Libraries of public organizations in pre-revolutionary Russia. Part 1. Libraries in associations of librarians, philosophical and religious societies, societies in the field of social sciences]. *Vestnik SPbGUKI* [SPbGUKI Bulletin]. 2013, no 4 (17), pp. 27–44.
- [20]. Matveev M. Ju. Vozniknovenie publicnykh (obshchestvennykh) bibliotek v gubernskih gorodah [The emergence of public (public) libraries in provincial cities]. *XXIX nauchnaja konferencija molodykh specialistov* [XXIX scientific conference of young specialists]. Sankt-Peterburg, 1994, pp. 66–71.
- [21]. My'ronovy'ch D. Prof. Stepan Siropolko (V 70-ti rokovny'ny' narody'n) [Prof. Stepan Siropolko (On the 70th anniversary of the birth)]. *Zbruc' [Krakivs'ki visti. – 1943. – 6 lyutogo]* [Zbruc' [Cracow News. 1943. February 6]]. Available at: <https://zbruc.eu/node/76373>
- [22]. Mogil'ner M. Mifologija «podpol'nogo cheloveka»: radikal'nyj mikrokosm v Rossii, nachala XX veka kak predmet semioticheskogo analiza [The mythology of the «underground man»: a radical microcosm in Russia at the beginning of the 20th century as a subject of semiotic analysis]. Moskva, 1999, 207 p.
- [23]. Ot gruppy Blagoeva k «Sojuzu bor'by» (1886–1894): Stat'i i vospominanija: K. M. Norinskogo, V. A. Shelgunova, V. Nevskogo, M. Ol'minskogo. Materialy po delu M. I. Brusneva i Juv. Mel'nikova. Rechi rabochih 1 maja 1891 g. [From Blagoev's group to the «Union of Struggle» (1886–1894): Articles and memoirs: K. M. Norinsky, V. A. Shelgunov, V. Nevsky, M. Olminsky. Materials on the case of M.I. Brusnev and Juv. Melnikov. Workers' speeches on May 1, 1891]. Rostov-na-Donu, 1921, 127 p.
- [24]. Pervye social-demokraticheskie kruzhki [The first social democratic circles]. *Istorija Kiev* [History of Kiev]. Available at: <https://cutt.ly/fgwzH5j>
- [25]. *Poltava: kniga dlja turistov* [Poltava: a book for tourists]. Edit 2. Har'kov, 1989, 196 p.
- [26]. Radzilovskaja F. Podpol'nye biblioteki pervykh marksistskih grupp i kruzhkov v carskoj Rossii (80-e – nach. 90-h gg. XIX v.) [Underground libraries of the first Marxist groups and circles in tsarist Russia (80s – early 90s of the XIX century)]. *Krasnyj bibliotekar'* [Red librarian]. 1939, no 8, pp. 56–64.
- [27]. *Sbornik svedenij po Rossii. Central'nyj Statisticheskij Komitet Ministerstva Vnutrennih Del* [Collection of information on Russia. Central Statistical Committee of the Ministry of Internal Affairs]. Sankt-Peterburg, 1890, 410 p.
- [28]. Sedyh N. *Ocherki istorii Permskoj duhovnoj seminarii za 1877–1884 gg.* [Essays on the history of the Perm Theological Seminary for 1877–1884]. Perm', 1916, 254 p.
- [29]. Sil'vanskij S. A. *Biblioteki starogo Hersona* [Libraries of old Kherson]. Herson, 1928, 32 p.
- [30]. Fedorov L. K. Nelegal'nye biblioteki s nachala 70-h godov do vtoroj poloviny 90-h godov proshlogo stoletija [Illegal libraries from the early 70s to the second half of the 90s of the last century]. *Iz istorii nelegal'nykh bibliotek revolyucionnykh organizacij v carskoj Rossii: Sbornik mat-lov pod. red. E. D. Stasovoj* [From the history of illegal libraries of revolutionary organizations in Tsarist Russia: Collection of materials under. ed. E. D. Stasova]. Moskva, 1956, pp. 23–61
- [31]. Eidelman B. K istorii vozniknovenija Rossijskoj social-demokraticeskoy rabochej partii [On the history of the emergence of the Russian Social-Democratic Labor Party]. *Proletarskaja revolyucija* [Proletarian Revolution]. 1921, no 1, pp. 20–81.

Надійшла 04.08.2020 р.

Соколов В. Ю.,

кандидат исторических наук, доцент, главный библиотекарь
Национальной парламентской библиотеки Украины
ул. М. Грушевского, 1, г. Киев, 01008, Украина
тел.: (044) 278 85 12
e-mail: socolv@i.ua

ГЕНЕЗИС И ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НЕЛЕГАЛЬНЫХ БИБЛИОТЕК В УКРАИНЕ: ИСТОРИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Исследованы исторические факторы возникновения и особенности функционирования нелегальных библиотек в Украине в XIX–XX вв. Выявлены и охарактеризованы основные виды и специфика их культурно-просветительской и библиотечной деятельности. Проанализированы своеобразие организационной работы нелегальных библиотек в условиях подпольного существования, социально-политические факторы их развития в общем контексте исторических событий и особенностей политического и культурно-просветительской жизни общества. Освещены общественное значение функционирования нелегальных библиотек, место и роль их библиотечной и культурно-просветительской деятельности в распространении чтения, знаний, просвещения и в повышении общего уровня сознания и политической культуры социально активных, преимущественно низших, слоев населения, а также в развитии библиотечного дела страны в целом.

Ключевые слова: история библиотечного дела, история библиотек, виды библиотек, библиотечная деятельность, функционирование библиотек, нелегальные библиотеки.

Sokolov V. Yu.,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.), docent
Chief Librarian National Parliamentary Library of Ukraine
1 M. Hrushevskoho St., Kyiv, 01008, Ukraine
tel.: (044) 278 85 12
e-mail: socolv@i.ua

GENESIS AND FEATURES OF THE FUNCTIONING OF ILLEGAL LIBRARIES IN UKRAINE: HISTORICAL AND SOCIO-POLITICAL FACTORS OF ACTIVITY

Summary

Victor Sokolov's article «Genesis and features of the functioning of illegal libraries in Ukraine: historical and socio-political factors» examined the peculiarities of formation, characteristics and peculiarities of illegal libraries, as well as socio-

political factors, social conditions and main directions of these collections, mainly in Ukraine.

The purpose of the proposed article is to identify and study the characteristics of illegal libraries, study their types, analysis and generalization of information about the peculiarities of the creation and operation of these collections in Ukraine, as well as characteristics of the main forms and directions of their activities. In his work, the author widely used general scientific and historical research methods: comparisons, analogies, deductions, descriptive, analytical, typological methods, as well as historical-comparative, historical-genetic and other methods of scientific research.

The author proved that the most developed were the illegal libraries of political organizations and circles, which collected literature from various fields of knowledge, but most of them were publications in the social sciences (history, philosophy, sociology, etc.). Many illegal libraries, including marxist organizations and circles, were interconnected in centralized systems. In terms of the number of books, the funds of some illegal libraries of political organizations can be compared with the funds of public, church-parish, county and township libraries. However, most of them had up to 300 books. However, their activities had a certain impact on the socio-political life of society, on the formation of consciousness, cultural and educational level, mostly, the lower strata of the population. It was found that in the context of police persecution, «employees» of illegal libraries quickly adapted to new circumstances and needs of readers and often changed the forms, methods, principles of work in order to steadily pursue the main line of these collections – to disseminate certain ideas and principles of public life. Illegal libraries often operated under the guise of self-education, literary and artistic, public, women's, family and leisure, educational and other societies and clubs. In general, they were characterized by the presence of almost all organizational and structural subsystems that had official public libraries: they had a fund of various types of documents, a catalog, a contingent of readers, facilities, library staff and documentation. In illegal libraries, for the first time, active forms and methods of book promotion were born, which were used and researched during communication with users of book collections, whose reading needs were also periodically studied. It was found that illegal libraries, including political organizations and circles, performed both educational and ideological tasks, and organizational (they became organizational centers of political struggle, in particular the premises of illegal libraries were a place of appearances, a point of agitation and propaganda, storage of revolutionary literature, etc.).

A study of the history of illegal libraries, in particular, political organizations, educational and cultural-educational societies, proves that certain democratic, progressive elements of library development were formed in their activities, some of which were inherited and developed by domestic library science and practice.

Keywords: the history of librarianship, the history of libraries, types of libraries, library activities, the functioning of libraries, illegal libraries.

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 378.4(477.74-21):[01+930.1]“387”

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2\(24\).215435](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2(24).215435)

Levchenko Valerii,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),

docent of the department of the Ukrainoznavstvo, historical, legal and linguistic disciplines

Odessa National Maritime University

34 Mechnikov St., Odessa, 65029, Ukraine

tel.: (048) 728 31 18

e-mail: levchenko_lav@ukr.net

Levchenko Galina,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),

docent at the department «History of Ukraine»

Odessa I. I. Mechnikov National University

12 Elisavetinska St., Odessa, 65082, Ukraine

tel.: (048) 723 58 42

e-mail: levchenkoukrlav@ukr.net

Murashko Olena,

Head of the Information and Bibliographic Department

Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University

24 Preobrazhenska St., Odessa, 65082, Ukraine

tel.: (048) 722 12 10

e-mail: bibik@onu.edu.ua

**FROM ANNIVERSARY TO ANNIVERSARY:
THE HISTORIOGRAPHICAL AND BIBLIOGRAPHIC
REVIEWS OF COMMEMORATIVE PUBLICATIONS
ON THE HISTORY OF ODESSA I. I. MECHNIKOV NATIONAL
UNIVERSITY**

The article presents the analysis of a compressed historiographic and bibliographic review of commemorative publications dedicated to the anniversaries of the history of Odessa I. I. Mechnikov National University. The criteria for analysis are determined, on the basis of which the commemorative publications of the university history writing are considered. The conceptual ideas are highlighted, which are reflected in all publications dedicated to the anniversaries of the Odessa University in different historical periods of its existence. The critical understanding of the historical publications of university history shows the importance of the political and ideological context in their content, as well as the peculiarities of the construction of commemorative practices. The number of problematic and promising issues are outlined, the solution of which will contribute to the conclusion of commemorative publications to a higher level. Attention is drawn to the fact that commemorative publications devoted to the history of Odessa I. I. Mechnikov National University, while concentrating certain shortcomings of the genre, still remain an important phenomenon in the development of historiography and the formation of corporate

identity, historical memory, and the construction of commemorative practices. The inevitability and prospects of the importance of expanding research optics and research tools for writing «anniversary» stories of Odessa University in particular, and other universities in general, are noted. Attention is focused on the fact that the historical anniversaries of Odessa University, as well as other universities, were one of the important means of influencing the consciousness of society through the formation of a «policy of memory» necessary at a particular moment in a certain historical era, propaganda of the historical legitimacy of the current government, which at all times organized and carried out the stipulated format of the celebration, with a clear control of their ideological content. One of the forms of commemoration of the Odessa University was the tradition of preparing and publishing historical essays on its history, which turned out to be stable and continues to this day. Historical descriptions of the history of Odessa University, compiled for its anniversaries, act as fulcrum in the development of historiography and bibliography of both the university itself and higher education.

Keywords: Odessa University, Novorossiysk University, anniversaries, bibliography, historiography, commemoration, history.

There was the Odessa I. I. Mechnikov National University (bellow – Odessa University) celebrated 155 years both from the day of its official opening – May 1 (13) 1865, and from the day the educational process began in it, 7 (19) September 1865 in 2020. These dates link together the huge variety of historical events and names of cultural figures, covering almost all spheres of culture against the background of all aspects of the country's life. This event of the 155th anniversary did not contribute to the conduct of research by scientists in different directions (historical, bibliographic, biographical, statistical, analytical, commemorative, etc.), which would allow a more detailed study of the historical past of Odessa University, more clearly understand its present and try to discern its contours the near future. The current situation gave us a reason to pay attention to the history of publications dedicated to various anniversaries of the Odessa University in all periods of its existence, when, due to various political events, its structure was transformed and it changed its name.

As is known from the time of its official opening, Odessa University was called Imperial Novorossiysk University and retained this name until March 1917, when, after the abdication of Emperor Nicholas II from the throne, it became known as Novorossiysk University. In addition to this, in the period from January 3 to March 12, 1918, during the first establishment of Soviet power in Odessa, the Council of Novorossiysk University retained its name in its original form [4, p. 54]. The name of Novorossiysk University remained until July 10, 1920, when the Council, the Board and the Chancellery of the University were terminated, and their affairs were transferred to the corresponding new institutions (Institute of Physics and Mathematics, Institute of Humanities and Social Sciences, Medical Institute) created on the basis of its surviving structural subdivisions (on 1 May, 1920, the Faculties of History, Philology and Law were eliminated) [6, p. 57–75, 283]. The Odessa Institute of Public Education (1920–1930) and the Odessa Institute of Professional Education

(1930–1933) became the primary successors of Novorossiysk University in the next thirteen years. The last of them became the basis for the organization in 1933 of the Odessa State University, which in 1945 was named after I. I. Mechnikov. In 2000, having received the status of a national university, the university acquired a new name. It has been Odessa I. I. Mechnikov National University.

The long history of the creation of the Imperial Novorossiysk University contributed to the appearance of a significant number of commemorative publications devoted to its prehistory. The idea of creating a university in the Odessa educational district with the support of the Novorossiysk and Bessarabian Governor-General O. Stroganov in 1856 was expressed by the trustee of this district N. Pirogov. The proposal voiced by a famous scientist, teacher and public figure was the reason for the appearance on the pages of the Odessa press of a significant number of publications. For example, in «*Odesskyi Vesnyk*», one of the popular and authoritative newspapers, for the period from 31 January, 1859 to 27 March, 1862, just over three years, 15 articles were published on the organization of the University in Odessa (see app. 1: 1–15). In the next more than three years (from March 1862 to April 1865), only three articles were posted in the «*Odesskyi Vesnyk*» (see app. 1: 16–18). The sharp decrease in the number of publications was associated with the proclamation on 10 (22) June, 1862, of the «highest approval» of Emperor Alexander II about the creation of the Imperial Novorossiysk University on the basis of the Richelieu Lyceum. Consequently, the history of publications on the pages of periodicals that preceded the official permission to organize a university in Odessa was not a frozen constant, but a changing reality, sometimes just as vital as reality. In the course of expressing opinions and proposals, this story was the object of active perception and filtering of opposing views regarding the solution of the university issue in Odessa and, accordingly, became a model for interpreting its future, which resulted in a positive reaction from the government.

The long history of the organization of the Imperial Novorossiysk University led to the fact that it is full of many different dates: the formation of the Richelieu Lyceum on 2 May, 1817 in accordance with its «highest approved» «Charter»; the solemn opening of the Richelieu Lyceum on 7 January, 1818; the change in the status of the Richelieu Lyceum relative to the new «Charter» of 29 May, 1837, according to which the lyceum classes in composition and rules became close to universities; «The highest statement» on 10 (22) June, 1862 on the establishment of the Imperial Novorossiysk University on the basis of the Richelieu Lyceum; the official opening of the Imperial Novorossiysk University on 1 (13) May, 1865; the beginning of the first academic year at the Imperial Novorossiysk University on 7 (19) September, 1865. Despite this, the date of his «Birthday», which eventually became an important event not only for the university itself, but also an event of an urban, regional and even national scale was chosen 1 May, 1865.

In 1865, the Odessa press, not yet realizing the significance of the historical moment, reacted to both solemn events (1 May and 7 September), connected with the

initial history of the Imperial Novorossiysk University, by publishing a statement of content. For example, the editorial board of «Odesskyi Vestnik» provided its readers with articles of a descriptive nature «The Opening of the Novorossiysk University» [10] and «About the Novorossiysk University» [9], which became a kind of premieres of commemorative publications dedicated to the history of Odessa University.

To familiarize the population with social memory, state institutions have long tested commemorative actions that introduce the past into modern culture, which occurs by perpetuating the memory of people, events, institutions. Commemorations are performed in various forms, one of which is the holding of holidays, anniversaries, celebrations for a specific occasion. The central historical event in the history of the Imperial Novorossiysk University, around which commemorative practices unfolded for the next 155 years, was the day of its official opening – 1 May, 1865. This process was presented on a large scale and solemnly during the preparation and celebration of all the anniversaries of the Imperial Novorossiysk University throughout its entire 55 years of history. During this period, many ceremonial events were held at the university, which were organized according to the prevailing in the Russian Empire in the second half of the 19th century. the standard scheme of commemoration at the level of an educational institution: 1) divine service, memorial service, prayer service; 2) a solemn annual act with the delivery of speeches; 3) literary evenings (mornings for students); 4) publication and distribution of publications, books, postcards, etc. on topics related to the celebrated event. The holding of solemn events dedicated to the historical events of state institutions was one of the important means of influencing the consciousness of society, promoting the historical legitimacy of the current government, which organized and conducted the conditioned format of the celebration, with clear control of their ideological content.

According to the established tradition, from the first years of the existence of the Imperial Novorossiysk University, its leadership honored the established customs and annually on certain dates, 1 May and 30 August, respectively, held a prayer service [11] and a solemn annual act [12] in the university church, consecrated in the name of the holy great faithful Prince Alexander Nevsky [7]. In the university church, solemn services were constantly held, dedicated to the beginning of each new academic year (August 30), on the occasion of the anniversary (May 1 (13)) from the founding of the university and other holidays. With the tradition developed in the Richelieu Lyceum, August 30 was also considered the day of the temple holiday [7, p. 54–55]. On this day, the church was attended not only by representatives of the university, but also by all Odessa citizens. For example, this was the case in 1887, when on Sunday, August 30, a solemn divine service was held on the occasion of the temple festival, which was attended by the rector, professors, students and representatives of various city institutions and institutions, as announced in one of the popular local daily newspapers – «Novorossiyskyi Telegraph» [8]. During the divine services dedicated to the anniversaries of the university, it is appropriate to highlight the speeches of the archpriests, rectors of the university church (see app. 2:

1–5). Note that in August 1886, the Board of the Imperial Novorossiysk University decided to postpone the day of the annual solemn meeting of the university from 30 August to 1 May – the day of the official opening of the university [1]. This fact is confirmed by publications in the «Odesskiy Vestnik» newspaper, which introduced its readers to the events that took place at the solemn event at the university over the next one or two days. For example, until 1886, reports on the holding of the «annual act» at the university were published after 30 August [2], then starting in 1887 they appeared after 1 May [3].

The first commemorative publication, which we identified in the array of historical sources, dedicated to the anniversary of the Imperial Novorossiysk University dates back to 1868 [11]. In subsequent years, similar publications appeared annually (see app. 2: 2–5). The author of these articles until 1873 inclusive was the archpriest of the Russian Orthodox Church, honored professor of theology of the Imperial Novorossiysk University, rector of the university church M. Pavlovsky (1810–1898), who, as a preacher, was very popular in Odessa [7, p. 90–99]. The premiere commemorative publication that highlighted the first «round date» in the history of the Imperial Novorossiysk University was the publication [5] of a preacher, archpriest, professor of theology of the Imperial Novorossiysk University, rector of the university church A. Kudryavtsev (1840–1888) [7, p. 99–102]. Based on the authorship of the first publications dedicated to the anniversaries of the Imperial Novorossiysk University, we can state that the first «birthdays» of the university, and even its first «anniversaries» were an event of a university scale. The emergence of the celebration of the university anniversaries at the city level and the manifestation of interest on the part of cultural figures took place in 1885, when two authoritative and popular Odessa newspapers at once paid attention on their pages to the celebration of the 20th anniversary of the Imperial Novorossiysk University (see app. 2: 6–7). In the following many years, for over a hundred years, despite political changes, the tradition of covering the anniversaries of Odessa University in the pages of the local press remained unshakable until the end of the 1980s. (see app. 2: 9–18, 20–23, 30–33, 35–56, 59–63, 68–79, 96–101, 113–187, 190–191, 194–196, 198–200). Historical anniversaries of the leading university in Odessa were one of the important means of influencing the consciousness of society, promoting the historical legitimacy of the authorities, popularizing the achievements of teachers and university staff, their contribution to the development of culture. In the past thirty years, this tradition has been lost, which leads to a weakening of attention from the authorities and the population of the city to one of the oldest universities in Ukraine (see app. 2: 202–207, 212, 2015–217).

We pay special attention to the analysis of editions dedicated to the anniversary, dates of the Odessa University, which constitute a special category of books and their main feature is their information content. The material presented in these books reflects the entire history, often over the years, as a reference, but at the same time contains rare, unique historical facts. In most cases, these publications are published

in small print runs and are distributed only among «interested» persons who are directly related to them.

The first book among the commemorative publications was «The twenty-fifth anniversary of the Imperial Novorossiysk University: a historical note of extra-ord. professor A. I. Markevich and academic lists» (Odessa, 1890) (see app. 2: 9). A distinctive feature of the publication is «writing from life», a chronological presentation of events related to the preparation and equipment of the university, supplemented by the presence of a large amount of reference information. The «note» provides complete information about the staff and honorary members of the university, the infrastructure of the university and the structure of educational support institutions, an overview of teaching and research activities, indicating the publications of scientists. Separate chapters are devoted to students and volunteers: statistics of students, enrolled students and a list of students who graduated from the university are given, the names of students who received awards for essays are indicated. The author emphasizes the influence of the university on the economic and social life of the southern region, especially noting that from the very foundation the university has been carrying out an important scientific mission, namely, the study of the nature and natural resources of the Black Sea region. The work is based not only on the author's presentation of the university as a state brainchild, the support of the autocracy, the examination of the university through the texts of legislative acts, the obvious Slavophile attitude of the author, and many others. others, but also the features of the first historiography, which is believed to have allowed to show the complex, multifaceted history of the university corporation. A. Markevich systematized a significant number of sources, set out important information about teaching, teachers, the number of university students, etc. The special state, official character of the celebration of a quarter century the same approval of the anniversary program, the formation of a special committee before the implementation of the points of this program. High civilian and military officials, representatives of the clergy, and other «distinguished guests», being on a public holiday, listened to official and odd speeches about the role of the university in the life of the country. The appearance of A. Markevich's work contributed to the release of the celebration of «anniversaries» of the Odessa University to the state (imperial) level, which manifested itself in subsequent years.

The half-century stage of the «life» of Odessa University as a result of the events of the First World War was represented by only two publications in periodicals (see app. 2: 29, 30). And if the article of Professor M. Popruzhenko in the monthly historical and literary magazine «Historical Bulletin» was known to historiographers and bibliographers, then the article «50th Anniversary of the Imperial Novorossiysk University (1865–1915)» by the author under the cryptonym «K. K.» in the daily St. Petersburg newspaper of the Main Directorate for the Press (the highest censorship authority under the Ministry of Internal Affairs of the Russian Press), designed to concentrate the printing of various government orders, announcements and explanations in one common publication for all ministries and main departments of the

official publication, for a certain time remained forgotten and is reintroduced into scientific circulation. The publication of two articles in editions of the all-Russian format demonstrated the utmost attention from the state and the importance of the role of the university in the conditions of the First World War.

During the Soviet era, the tradition of writing history of commemorative publications was strengthened. Odessa University, as well as other Soviet universities, for the next «amusements» and «anniversaries» received updated «stories», which primarily concerned their ideological content. Such works were written by individual authors or groups of authors, working groups.

By the seventy-fifth anniversary of Odessa State University, its publishing house has issued a «semi-anniversary» edition «Odessa University for 75 years (1865–1940)» (Odessa, 1940) (see app. 2: 34). This book became the second in seventy-five years history of one of the oldest universities in the country (the first experience of publishing the history of Odessa University belongs to A. Markevich), and the first generalizing history of it. Written by a team of leading university teachers under the editorship of Professor K. Dobrolyubsky, it reflects the level of development of historical science and the history of individual sciences at the Odessa University of that time. In its individual parts, this work has not lost its significance in our days. Essays on the history of Odessa University prepared for this event remain a popular publication today. This work of university historians (A. Glyadkovskaya, A. Kryachun, I. Portnoi, A. Fadeev) is the first solid analytical work that reveals the formation, construction, organization of the educational and scientific process at the university. The authors took as the basis of the book all the available and available at the end of the 1930s. materials. The research was based on archival documents of the Odessa Regional Historical Archive (now the State Archives of the Odessa Region), materials of regulations and periodicals. The authors of the publication drew attention to such topics as breaking the «old» university foundations, student problems at different stages of university development, a change in the political mood of teachers and the struggle for contact with the public, the organization of educational support units, the development of research work, etc. The negative aspect of the book was the subjective, politically biased division of teachers and students into «reactionary» and «progressive», reducing the role of the Imperial University of Novorossiysk to a center of political struggle, not primarily culture. Today, eighty years after this book was published, there have been dramatic changes in the assessments of its main characters. For example, the first professor-communist of the USSR E. Shchepkin turned from a progressive figure of the early 20th century on the «destroyer» of the only classical university in Odessa – Novorossiysk University. Conversely, the then «reactionary» professors, organizers of the sabotage of all the initiatives of the Soviet government, O. Dobroklonsky and I. Linnichenko, turned to the luminaries of the development of science at Novorossiysk University. Unfortunately, such a political situation is common to all publications of university historiography of different po-

litical epochs. In 1940, in the days of the 75th anniversary of the Odessa University, more than ten publications were published in the local press.

By the centenary of the Odessa University – a significant chronological milestone in its history, a significant event in the definition and understanding of its place and role in society, a collective monograph «Odessa University – hundreds of years» (Odessa, 1965) was prepared (see app. 2: 81). In this work, the centuries-old activities of the university were considered in close connection with the main socio-economic and socio-political processes that characterize the history of the country, with some of its features in the southwestern region. On the basis of extensive factual and research material, the authors showed the main stages of the university's development through the prism of all the main spheres of its activity against the background of the ideological component of Soviet power: educational, educational, scientific, social, cultural and educational. In general, the Soviet period turned out to be very difficult to create a factual and detailed history of Odessa University: due to the ideological situation in the country, it was scarce in terms of the number and quality of sources introduced into scientific circulation, many names of famous scientists were not mentioned. A distinctive feature of the celebration of the centenary of the Odessa University was the appearance on the pages of periodicals of all levels, which we identified about a hundred publications (see app. 2: 72–79, 96–101, 102–187), which became a reflection of the real attention and attitude of the Soviet government to the university and the celebration of this event.

In 2015, for the celebration of the 150th anniversary of the Odessa University, the publication «Odessa I. I. Mechnikov National University. History and modernity (1865–2015)» (Odessa, 2015) (see app. 2: 222), compiled by representatives of all the main departments of the university and presenting factual sketches of events, destinies and memorable dates on the basis of new historical sources introduced. As a result, many names were returned to the history of Odessa University, which for ideological, political, religious and other reasons were removed from it, starting with the history of the university, written in 1940, and ending with its last version of the Soviet period, published in 1991 (see app. 2: 201). The intention of the authors is not so much to present in the work new figures, facts, events or documents that were not previously involved in scientific circulation, but to present the university as vividly and multidimensionally as possible, bearing in mind the inner diversity of its university life. In general, the edition dedicated to the one and a half century anniversary is filled with great love for the university and contributes to the search for new points of reference for development and new achievements.

Without setting the task of examining all the commemorative publications in the history of Odessa University, we note that during the imperial, Soviet and post-Soviet periods, commemorations were present in his historical writing, became the epicenter of educational and popularizing activities, the result of which was the holding of mass celebrations. Despite the change in ideologies, the worked-out scheme for carrying out commemorative practices was preserved: instead of a service, a rally was held, solemn acts, laying flowers, holding holidays and commemorative

evenings were also held. Historical anniversaries of Odessa University, as well as other universities, were one of the important means of influencing the consciousness of society through the formation of a «policy of memory» necessary for a specific moment in a certain historical era, propaganda of the historical legitimacy of the current government, which at all times organized and carried out the conditioned format of the celebration, with a clear control of their ideological content. Throughout the history of Odessa University, all political regimes have used traditional forms of commemoration as a mechanism for influencing the consciousness of society, and their formal implementation according to the standard scheme caused a certain degree of rejection and, accordingly, gave the opposite (negative) effect. All «birthdays» of Odessa University, and especially anniversaries, have always been an event of city, regional and state proportions. The significance of these historical moments was emphasized by one of the forms of commemoration – the tradition of preparing and publishing historical sketches of his history, which turned out to be stable and persists to this day. Historical descriptions of the history of Odessa University, compiled for its anniversaries, act as fulcrum in the development of historiography and bibliography of both the university itself and higher education.

List of used literature and sources:

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 45. – Оп. 7. – Спр. 42. – 1 арк.
2. Годи́чный акт в Новоросси́йском университете // Одес. вестн. – 1884. – 1 сент. (№ 193).
3. Годи́чный акт в Новоросси́йском университете // Одес. вестн. – 1887. – 2 мая (№ 117).
4. Коган С. Другий період Радянської влади на Одещині (квітень – серпень 1919 р.) / С. Коган, Н. Межберг. – Одеса, 1931. – 92 с.
5. Кудрявцев А. Речь при благодарственном Господу Богу в Александро-Невской, что при университете, церкви молебствии в первый день мая 1875 года, – день воспоминания об основании университета и о десятилетнем его существовании / А. Кудрявцев // Прибавление к Херсон. епарх. ведомостям. – 1875. – № 11. – С. 345–348.
6. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невідомого експерименту / В. В. Левченко ; відп. ред. В. М. Хмарський ; наук. ред. Т. М. Попова. – Одеса : ТЕС, 2010. – 428 с.
7. Левченко В. В. Александро-Невская церковь Новороссийского университета: история, персоналии, документы / В. В. Левченко, Г. С. Левченко. – Изд. 2-е, перевод. на рус. яз., испр. и доп. – Одесса : Бондаренко М. О., 2016. – 396 с.
8. Новороссийский телеграф. – 1887. – 1 сент.
9. О Новороссийском университете // Одес. вестн. – 1865. – 21 сент.
10. Открытие Новороссийского университета // Одес. вестн. – 1865. – 4 мая.
11. Павловский М. Речь, сказанная 1-го мая 1868 года в церкви Императорского Новороссийского университета после молебна по случаю 3-й годовщины его и после молитвы о здравии министра народного просвещения, графа Дмитрия Андреевича Толстого / М. Павловский // Херсон. епарх. ведомости. – 1868. – 15 мая (№ 10). – С. 62–63.
12. Торжественный годи́чный акт в Новоросси́йском университете // Одес. вестн. – 1881. – 1 сент. (№ 193).

References

- [1]. Godichnyy akt v Novorossiyskom universitete [Annual Act at the Novorossiysky University Годи́чный акт в Новоросси́йском университете]. *Odesskiy vestnik [Odessa Herald]*. 1884, no 193, 1 sentyabrya.
- [2]. Godichnyy akt v Novorossiyskom universitete [Annual Act at the Novorossiysky University]. *Odesskiy vestnik [Odessa Herald]*. 1887, no 117, 2 maya.
- [3]. Kohan S., Mezher N. Druhyi period Radianskoi vlady na Odeshchyni (kviten – serpen 1919 r.) [*The second period of the Soviet regime in the Odessa region (April-August)*]. Odessa, 1931, 92 p.

- [4]. Kudryavtsev A. Rech pri blagodarstvennom Gospodu Bogu v Aleksandro-Nevskoy, chto pri universitete, tserkvi molebstvii v pervyy den maya 1875 goda, – den vospominaniya ob osnovanii universiteta i o desyatiletнем ego sushchestvovanii [Discourse at the thanksgiving to the Lord prayer service in the Church Saint Alexandre Nevsky by the University on the 1st May 1875, the day of commemorating the foundation of the University and ten years of its existence]. *Pribavlenie k Khersonskim eparkhialnym vedomostyam [Addition to the Kherson Diocesan Bulletin]*. 1875, no 11, pp. 345–348.
- [5]. Levchenko V. V. Istoriia Odeskoho instytutu narodnoi osvity (1920–1930 rr.): pozytyvnyi dosvid nevdaloho eksperymentu [*The History of the Odessa Institute of public education (1920s-1930s) : a positive experience of an unsuccessful experiment*]. Odesa, 2010, 428 p.
- [6]. Levchenko V. V., Levchenko G. S. *Aleksandro-Nevskaya tserkov Novorossiyskogo universiteta: istoriya, personalii, dokumenty* [Church Saint Alexandre Nevsky of the Novorossiysky University : history, personalities, documents]. Odesa, 2016, 396 p.
- [7]. *Novorossiyskiy telegraf [Novorossiysky Telegraph]*. 1887, 1 sentyabrya.
- [8]. O Novorossiyskom universitete [*On the Novorossiysky University*]. *Odesskiy vestnik [Odessa Herald]*. 1865, 21 sentyabrya.
- [9]. Otkrytie Novorossiyskogo universiteta [*The opening of the Novorossiysky University*]. *Odesskiy vestnik [Odessa Herald]*. 1865, 4 maya.
- [10]. Pavlovskiy M. Rech, skazannaya 1-go maya 1868 goda v tserkvi Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta posle molebna po sluchayu tretey godovshchiny ego i posle molitvy o zdравii ministra narodnogo prosveshcheniya, grafa Dmitriya Andreevicha Tolstogo [Discourse made on May 1, 1868 in the church of the Imperial Novorossiysky University after a prayer service on the occasion of its 3rd anniversary and after a prayer for good health of the Minister of Public Education, Count Dmitry Andreyevich Tolstoy]. *Khersonskie eparkhialnye vedomosti [Херсонские епархиальные ведомости]*. 1868, no 10, 15 maya, pp. 62–63.
- [11]. Torzhestvennyy godichnyy akt v Novorossiyskom universitete [Solemn Annual Act at the Novorossiysky University]. *Odesskiy vestnik [Odessa Herald]*. 1881, no 193, 1 sentyabrya.

Поступила 15.09.2020 р.

Appendix 1

Register of commemorative publications on the pages of «Odessa Herald», devoted to the history of the Imperial Novorossiysky University

1. А-н. Один из живых вопросов Новороссийского края / А-н // Одес. вестн. – 1859. – 31 янв. (№ 13).
2. Криворотов А. Еще несколько слов о живом вопросе Новороссийского края / А. Криворотов // Одес. вестн. – 1859. – 10 февр. (№ 16).
3. Чибисов В. Чего мы желаем? / В. Чибисов // Одес. вестн. – 1859. – 12 марта (№ 28).
4. Кр-в А. Соображения пахаря по вопросу, чего мы желаем от наших университетов? / А. Кр-в // Одес. вестн. – 1859. – 2 апр. (№ 36).
5. Н. С. Новороссийский университет или коммерческое училище / Н. С. // Одес. вестн. – 1861. – 26 сент. (№ 107).
6. Логинов Г. Значение коммерческого училища и отношения его к университетам вообще, и в Одессе в особенности / Г. Логинов // Одес. вестн. – 1861. – 28 нояб. (№ 134).
7. Н. С. Ответ Г. Логинову (По поводу статьи «Коммерческое училище или университет?») / Н. С. // Одес. вестн. – 1861. – 30 нояб. (№ 135).
8. Максимов Н. Письмо к редактору Одесского Вестника / Н. Максимов // Одес. вестн. – 1861. – 2 дек. (№ 136).
9. Одессит. По поводу вопроса об устройстве наших университетов / Одессит // Одес. вестн. – 1862. – 25 янв. (№ 10).
10. N. // Одес. вестн. – 1862. – 6 февр. (№ 14).
11. Одессит. Еще раз по поводу вопроса о будущем местопребывании Новороссийского университета / Одессит // Одес. вестн. – 1862. – 13 февр. (№ 17).
12. Университет в Николаеве // Одес. вестн. – 1862. – 13 февр. (№ 17).
13. По поводу устройства университета в Николаеве // Одес. вестн. – 1862. – 15 февр. (№ 18).
14. По поводу Новороссийского университета. Характеристика Одессы // Одес. вестн. – 1862. – 20 февр. (№ 19).
15. Сокальский И. В каких городах лучше быть университетам: в больших или не больших? / И. Сокальский // Одес. вестн. – 1862. – 27 марта (№ 34).
16. Бартенев И. Заметка из Николаева / И. Бартенев // Одес. вестн. – 1862. – 22 дек. (№ 135).
17. Лякуб П. Заметка по одному важному университетскому вопросу / П. Лякуб // Одес. вестн. – 1863. – 29 авг. (№ 96).
18. Университетский вопрос на юге России // Одес. вестн. – 1864. – 4 июня (№ 121).

Appendix 2

**Register of commemorative publications on the history of
Odessa I. I. Mechnikov National University**

The References contain the descriptions of publications on the anniversaries of the Odessa I. I. Mechnikov National University since 1868. In compiling the list, the attention was paid to monographic publications dedicated to the anniversaries of the University, as well as to articles in periodicals and collections. The publications from newspapers of the pre-revolutionary, Soviet and post-Soviet periods, dedicated to the anniversary of the institution, are of particular value. Newspaper publications are regarded as the most important source of information covering chronologically the history of the University. The articles have been selected from the central and regional press, as well as from the University newspaper *Odessa University* (until 1953 being entitled *For Bolshevik cadres*, until 1990 – *For scientific personnel*). The References can not be considered as comprehensive. The list is structured in chronological order. Within one year, the materials are divided by types of documents: monographs, whole collections of articles, separate articles from magazines and collections, newspaper publications.

1868

1. Павловский М. Речь, сказанная 1-го мая 1868 года в церкви Императорского Новороссийского университета после молебна по случаю 3-й годовщины его и после молитвы о здравии министра народного просвещения, графа Дмитрия Андреевича Толстого / М. Павловский // Херсон. епарх. ведомости. – 1868. – 15 мая (№ 10). – С. 62–63.

1869

2. Павловский М. Речь по случаю годовщины Императорского Новороссийского университета, сказанная после молебна в Университетской церкви 1-го мая 1869 года / М. Павловский // Херсон. епарх. ведомости. – 1869. – 15 мая (№ 10). – С. 323–325.

1870

3. Павловский М. Речь по случаю пятой годовщины Императорского Новороссийского Университета, сказанная после благодарственного молебствия в Университетской церкви 1 мая 1870 года / М. Павловский // Херсон. епарх. ведомости. – 1870. – 1 июня (№ 11). – С. 414–421.

1871

4. Павловский М. Речь по случаю шестой годовщины открытия Императорского Новороссийского Университета, сказанная после благодарственного молебствия в Университетской церкви 1 мая 1871 года / М. Павловский // Херсон. епарх. ведомости. – 1871. – 1 июня (№ 11). – С. 232–235.

1875

5. Кудрявцев А. Речь при благодарственном Господу Богу в Александро-Невской, что при университете, церкви молебствии в первый день мая 1875 года, – день воспоминания об основании университета и о деся-

тилетнем его существовании / А. Кудрявцев // Прибавление к Херсон. епарх. ведомостям. 1875. – № 11. – С. 345–348.

1885

6. 20-тилетие Новороссийского университета // Одес. листок. – 1885. – 24 апр. (№ 91).
7. Из воспоминаний проф. Модестова о Новороссийском университете // Одес. листок. – 1885. – 5 мая (№ 100).
8. Празднование двадцатилетия Новороссийского университета // Одес. вестн. – 1885. – 7 мая (№ 101).

1890

9. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета : ист. зап. / А. И. Маркевич. Академические списки. – Одесса : Эконом. тип., 1890. – XV, 734, X с.

10. К двадцатипятилетию Императорского Новороссийского университета // Одес. вестн. – 1890. – 1 мая (№ 113).
11. Яковлев В. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета / В. Яковлев // Одес. вестн. – 1890. – 1 мая (№ 113).
12. Университетское торжество // Одес. вестн. – 1890. – 2 мая (№ 114).
13. Маркевич А. И. Императорский Новороссийский университет (Историческая записка, читанная проф. А. И. Маркевичем на торжественном акте университета 1 мая) / А. И. Маркевич // Одес. вестн. – 1890. – 2 мая (№ 114) ; 3 мая (№ 115).
14. Университетский обед // Одес. вестн. – 1890. – 3 мая (№ 115).
15. К празднованию двадцатипятилетия Новороссийского университета // Одес. вестн. – 1890. – 4 мая (№ 116).
16. К празднованию 25-летия Новороссийского университета // Одес. вестн. – 1890. – 5 мая (№ 117).
17. Модестов В. Нелишняя заметка (Из письма в редакцию) / В. Модестов // Одес. вестн. – 1890. – 5 мая (№ 117).
18. К празднованию двадцатипятилетия Новороссийского университета // Одес. вестн. – 1890. – 6 мая (№ 118).

1891

19. С-ч А. [Рецензия] / А. С-ч // Киев. старина. – 1891. – Сент. – С. 506–507. – *Рец. на кн.: Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Новороссийского университета : историческая записка / А. И. Маркевич. Академические списки. Одесса, 1890. XV, 734, XC с.*

1905

20. М-н С. К 40-летию Новороссийского университета / С. М-н // Одес. новости. – 1905. – 1 мая (№ 6634). – С. 5.
21. 40-летие Новороссийского университета // Одес. листок. – 1905. – 1 мая (№ 114). – С. 4.

1910

22. К 45-летию Императорского Новороссийского университета (1865 г. – 1 мая – 1910 г.) // *Одесский листок* (Прил. к газ.). – 1910. – 1 мая (второй лист к № 99). – *Фото : Лица, содействовавшие открытию Имп. Новороссийского университета в Одессе. Бывшие профессора университета. Выпуск студентов 1869, 1873, 1874 гг.*

1911

23. 50-летие Новороссийского университета // *Южная мысль*. – 1911. – 29 сент. – *Об избрании комиссии по празднованию юбилея.*

1914

24. Пятидесятилетие Новороссийского университета // *Ист. вестн. : ист.-лит. журн.* – 1914. – № 8. – С. 727–728. – *Обращение ректора университета к выпускникам о просьбе указать свои данные для внесения в издание об истории университета.*

1915

25. Клитин А. Речь перед молебствием в день пятидесятилетия имп. Новороссийского университета (1 мая 1915 г.) / А. Клитин. – Одесса : тип. «Техник», 1915. – 10 с.

26. Кауфман А. Е. За кулисами университета-юбилера : из воспоминаний и бесед / А. Е. Кауфман // *Голос минувшего : журн. истории и истории лит.* – 1915. – № 10. – С. 165–178.

27. Афанасьев Г. Е. По поводу статьи А. Е. Кауфмана «За кулисами университета-юбилера» / Г. Е. Афанасьев // *Голос минувшего : журн. истории и истории лит.* – 1915. – № 12. – С. 285–287. – *Уточнения сведений, указанных в статье А. Е. Кауфмана.*

28. Кауфман А. Е. Еще об университете-юбилере / А. Е. Кауфман // *Голос минувшего : журн. истории и истории лит.* – 1916. – № 3. – С. 290–294. – *Ответ Г. Е. Афанасьеву.*

29. Попруженко М. Г. Императорский Новороссийский университет : по поводу 50-летия существования / М. Г. Попруженко // *Ист. вестн. : ист.-лит. журн.* – 1915. – № 5. – С. 590–605.

30. К. К. 50-летие Императорского Новороссийского университета (1865–1915) / К. К. // *Правительств. вестн.* – 1915. – 5 мая (№ 99).

1939

31. Подготовка к 75-летию госуниверситета // *Большевик. знамя*. – 1939. – 16 мая.

32. Савчук Н. А. Славный юбилей (к 75-летию Одесского государственного университета) / Н. А. Савчук // *Большевик. знамя*. – 1939. – 9 окт.

33. 75-річчя Одеського Державного Університету // *Молода гвардія*. – 1939. – 20 листоп. – С. 4.

1940

34. Одесский университет за 75 лет (1865–1940) / Одес. гос. ун-т ; отв. ред. К. П. Добролюбский. – Одесса : ОГУ, 1940. – 197 с.

35. Славные страницы: юбилейная выставка в Государственном университете // Большевист. знамя. – 1940. – 24 апр.
36. Кузница социалистических кадров // Большевист. знамя. – 1940. – 11 мая. – *Подборка о праздновании 75-летия старейшего учебного заведения города – Одесского государственного университета.*
37. Недзведский А. 75 лет Одесского государственного университета / А. Недзведский // Моряк. – 1940. – 14 мая. – В источнике: Недзвецький.
38. Одесскому университету 75 лет // Большевист. знамя. – 1940. – 14 мая.
39. Савчук М. П. Славна дата / М. П. Савчук // Чорном. комуна. – 1940. – 14 трав. – С. 4. – *75-річчя Одеського Держуніверситету.*
40. Склерук Д. І. Ювілейна сесія / Д. І. Склерук // Чорном. комуна. – 1940. – 14 трав. – С. 4. – *Ювілейна наукова сесія присвячена 75-річчю Одеського Держуніверситету.*
41. Богуславський Ол. Славні роковини / Ол. Богуславський // Чорном. комуна. – 1940. – 15 трав. – С. 3. – *75-річчя Одеського державного університету.*
42. На урочистих зборах, присвячених 75-річчю Одеського державного університету // Чорном. комуна. – 1940. – 15 трав. – С. 1.
43. Грінбарт С. Б. Зоологічний музей / С. Б. Грінбарт // Чорном. комуна. – 1940. – 17 трав. – С. 4. – *До 75-річчя Одеського університету.*
44. Савчук М. Одеський університет / Н. А. Савчук // Молода гвардія. – 1940. – 24 трав. – С. 2. – *До 123-ї роковини зі дня заснування.*
45. Дівінський Б. Виставка в держуніверситеті / Б. Дівінський // Молода гвардія. – 1940. – 10 черв. – С. 4. – *Про виставку, присвячену 75-річчю університету.*
46. Давидов Г. Одеський державний університет // Молода гвардія. – 1940. – 12 черв. – С. 3.

1942

47. Торжественное открытие Одесского университета // Одес. газ. – 1942. – 10 сент. (№ 183).

1943

48. Торжество в Одесском университете // Одес. газ. – 1943. – 5 окт. (№ 230).

1944

49. Вторая годовщина открытия Одесского университета // Одес. газ. – 1944. – 16 февр. (№ 38).

1945

50. 80 лет Одесского университета // Большевист. знамя. – 1945. – 13 мая (№ 94). – С. 3.

1947

51. Савчук М. Найстаріший вуз Одеси / М. Савчук // Чорном. комуна. – 1947. – 13 трав. – 82-річчя заснування в Одесі госуніверситету.
52. Савчук М. О. Університет за 30 років / М. О. Савчук // За більшов. кадри. – 1947. – 7 листоп. (№ 1).

1949

53. Одеський [державний] університет ім. І. І. Мечникова : альбом. – Одеса, 1949. – 14 л. фото і табл.

54. Мальований Є. Т. Університет за п'ять років / Є. Т. Мальований // За більшов. кадри. – 1949. – 14 квіт. (№ 10).

1950

55. Одесскому университету – 85 лет // Большевик. знамя. – 1950. – 16 мая (№ 95).

1953

56. Павлюк М. В. Нагадуємо про визначну дату : [Як ми зустрінемо 90-річчя університету] / М. В. Павлюк // За наук. кадри. – 1953. – 3 жовт. (№ 23).

1955

57. Сборник, посвященный 90-летию Одесского университета и 110-летию со дня рождения И. И. Мечникова / отв. ред. С. И. Лебедев. – Одесса, 1955. – 117 с. – (Тр. ОГУ ; т. 145).

58. Лебедев С. И. К 90-летию Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова : докл. на науч. сессии, посвящ. 90-летию основания ун-та (Одесса, 14 мая 1955 г.) / С. И. Лебедев // Сб., посвящ. 90-летию Одес. ун-та и 110-летию со дня рожд. И. И. Мечникова. – 1955. – С. 7–22. – (Тр. Одес. гос. ун-та ; т. 145).

59. Лебедев С. І. Славне дев'яносторіччя / С. І. Лебедев // За наук. кадри. – 1955. – 13 трав. (№ 16).

60. Некрасов П. Студентський рух в університеті / П. Некрасов // За наук. кадри. – 1955. – 13 трав. (№ 16).

61. Симоненко М. Кузниця кадрів / М. Симоненко // Знамя коммунизма. – 1955. – 13 мая (№ 95). – К 90-летию со дня открытия Одесского (Новороссийского) университета им. И. И. Мечникова.

62. Шлях самовідданого служіння трудовому народові та рідній Батьківщині : 90 років Одеського (Новоросійського) університету // За наук. кадри. – 1955. – 13 трав. (№ 16).

Замітки на сторінці: Пам'ятні дати ; М. М. Ланге ; Семенюк Л. А. Гордість і слава Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. *Про І. І. Мечникова* ; Можаровська А. [Павло Іванович] Петренко-Критченко.

63. Одесскому университету 90 лет // Совет. культура. – 1955. – 24 мая (№ 65).

1956

64. Волошин А. Красавица Одесса / А. Волошин // Родные дали : ежемесяч. антикоммунист. обществ.-полит. и лит.-худож. журн. – 1956. – № 30. – С. 26–27 ; № 31. – С. 21–22.

65. Некрасов П. А. Одесский университет в 1905 году / П. А. Некрасов // Сб., посвящ. 50-летию первой русской революции 1905–1907 гг. – Одесса, 1956. – С. 97–122. – (Тр. Одес. гос. ун-та ; т. 146).

1957

66. Павлюк М. В. Періодичні видання Одеського (Новоросійського) університету за 90 років / М. В. Павлюк // Пр. Одес. держ. ун-ту. Бібліогр. серія. – 1957. – Т. 147, вип. 1. – С. 7–30.

67. Петрунь Ф. О. Науки фізико-географічного циклу в Одеському університеті за 90 років / Ф. О. Петрунь // Пр. Одес. держ. ун-ту. Серія геол. та геогр. наук. – 1957. – Т. 147, вип. 4. – С. 27–33.

68. Університет за 40 років // За наук. кадри. – 1957. – 7 листоп. (№ 30).

1959

69. Некрасов П. Вивчити і написати історію нашого університету: до 100-річчя університету / П. Некрасов // За наук. кадри. – 1959. – 18 груд. (№ 37).

1960

70. Одесскому университету – 95 лет // Знамя коммунизма. – 1960. – 13 мая (№ 94).

1963

71. Ружейников В. Т. В давні роки (до 100-річчя Одеського університету) / В. Т. Ружейников // За наук. кадри. – 1963. – 15 листоп. (№ 31).

1964

72. Рік ювілейний іде! (до 100-річчя ОДУ) // За наук. кадри. – 1964. – 27 трав. (№ 17).

73. К столетию Императорского Новороссийского университета // Рус. мысль. – 1964. – 2 июня (№ 2158).

74. Гогунський Є. Добрі настанови (100-й набір студентів ОДУ) / Є. Гогунський, А. Микитенко // За наук. кадри. – 1964. – 9 верес. (№ 23).

75. Першина З. В. В перші роки: з історії університету / З. В. Першина // За наук. кадри. – 1964. – 9 верес. (№ 23).

76. Недзвідський О. Історія сторічного шляху / О. Недзвідський // Чорном. комуна. – 1964. – 1 жовт. (№ 193).

77. Мищенко А. Столетие Импер[аторского] Новороссийского университета / А. Мищенко // Рус. мысль. – 1964. – 20 окт. (№ 2219).

78. А. М. Столетие Императорского Новороссийского университета / А. М. // Рус. мысль. – 1964. – 14 нояб. (№ 2230).

79. Волкова С. До 100-річчя університету / С. Волкова // Чорном. комуна. – 1964. – 17 листоп. (№ 225). – *Про відкриття виставки у головному корпусі університету, присвяченої ювілейній даті.*

1965

80. Одеський університет імені І. І. Мечникова за 100 років [1865–1965] : коротка іст. довідка / уклад. З. В. Першина. – Одеса, 1965. – 12 с.

81. Юрженко О. І. Одеському університету – сто років / О. І. Юрженко, З. В. Першина, Г. А. В'язовський. – Одеса : Маяк, 1965. – 100 с.

82. Научная конференция механико-математического факультета, посвященная 100-летию Одесского государственного университета (Одесса, 20–24 февр. 1965 г.) : тез. докл. – Одеса, 1965. – 86 с.

83. Тези доповідей 21-ої наукової студентської конференції, присвяченої 100-річчю з дня заснування Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова (Одеса, 14–16 квіт. 1965 р.). – Одеса, 1965. – 107 с.

84. Тези доповідей Ювілейної наукової сесії, присвяченої 100-річчю Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, 1865–1965 (Одеса, 18–19 трав. 1965 р.). Біологічні та хімічні науки : тез. доп. – Одеса, 1965. – 99 с.

85. Ювілейна наукова сесія, присвячена 100-річчю Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, 1865–1965 (Одеса, 18–19 трав. 1965 р.). Суспільні, історичні та юридичні науки : тези доп. – Одеса, 1965. – 103 с.

86. Ювілейна наукова сесія, присвячена 100-річчю Одеського державного університету (Одеса, 18–19 трав. 1965 р.). Філол. науки, педагогіка та психологія : тез. доп. – Одеса, 1965. – 82 с.

87. Ювілейна наукова сесія, присвячена 100-річчю Одеського державного університету (Одеса, 26–27 трав. 1965 р.). Фіз.-мат. науки, астрономія, географія та геологія : тез. доп. – Одеса, 1965. – 70 с.

88. Научная конференция факультета иностранных языков, посвященная 100-летию Одесского государственного университета (Одесса, 2–4 сент. 1965 г.) : тез. докл. – Одеса, 1965. – 92 с.

89. Тезисы докладов Научной конференции [кафедры истории КПСС], [посвященной 100-летию Одесского государственного университета] (Одесса, 8–10 сент. 1965 г.). – Одеса, 1965. – 139 с.

90. Ювілейна наукова сесія юридичного факультету, присвячена 100-річчю Одеського державного університету (Одеса, 13–15 верес. 1965 р.) : тез. доп. – Одеса, 1965. – 71 с.

91. Научная конференция, посвященная 100-летию университета (Одесса, 20–24 сент. 1965) : тез. докл. – Одесса, 1965. – 86 с.

92. Тези доповідей історичного факультету до Наукової ювілейної сесії, присвяченої 100-річчю Одеського державного університету (Одеса, 29–30 листоп. 1965 р.). – Одеса, 1965. – 98 с.

93. Тези доповідей Наукової конференції філологічного факультету, присвяченої 100-річчю Одеського ордена Трудового Червоного Прапора державного університету ім. І. І. Мечникова (Одеса, 29–30 листоп. 1965 р.). – Одеса, 1965. – 103 с.
94. Тезисы докладов Научной конференции физического факультета, посвященной 100-летию Одесского государственного университета (Одесса, 9–12 дек. 1965 г.). – Одеса, 1965. – 67 с.
95. Тези доповідей Наукової конференції біологічного факультету, присвяченої 100-річчю Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова (Одеса, 26–28 груд. 1965 р.). – Одеса, 1965. – 99 с.

***Публікації про нагородження ОНУ імені І. І. Мечникова
з нагоди ювілеїв***

96. О мероприятиях по увековечиванию памяти И. И. Мечникова в связи со 100-летием со дня рождения : Приказ ВКВШ № 244 от 21 мая 1945 г. // Бюл. Всесоюз. ком. по делам высш. шк. при СНК СССР. – 1945. – № 6. – С. 10. – *В соответствии с Постановлением Совнаркома Союза ССР от 14 мая 1945 г. за № 1089 присвоить имя И. И. Мечникова Одесскому государственному университету.*
97. О награждении Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова орденом Трудового Красного Знамени : Указ Президиума Верховного Совета СССР (Москва, 12 мая 1965 г.) // Ведом. Верх. Совета. – 1965. – № 20 (1263). – С. 482 ; Известия. – 1965. – 13 мая ; Знамя коммунизма. – 1965. – 14 мая (№ 93) ; Комсом. знамя. – 1965. – 13 мая ; Правда. – 1965. – 13 мая.
98. Про нагородження Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова орденом Трудового Червоного Прапора : Указ Президії Верховної Ради СРСР, Москва, 12 трав. 1965 р. // Комс. іскра. – 1965. – 14 трав. (№ 56) ; Молодь України. – 1965. – 14 трав. ; Рад. освіта. – 1965. – 15 трав. ; За наук. кадри. – 1965. – 5 трав.
99. Указ Президиума Верховного Совета Украинской ССР о награждении Почетной Грамотой и Грамотой Президиума Верховного Совета Украинской ССР научно-педагогических работников Одесского ордена Трудового Красного Знамени государственного университета им. И. И. Мечникова // Правда Украины. – 1965. – 16 мая (№ 112).
100. Про присвоєння почесного звання заслуженого діяча науки Української РСР професорам Одеського ордена Трудового Червоного Прапора державного університету імені І. І. Мечникова [І. І. Пузанова, М. П. Савчуку, О. І. Юрженку] : Указ Президії Верховної Ради Української РСР // Знамя коммунизма. – 1965. – 15 мая ; Чорном. комуна. – 1965. – 15 трав. ; Прав-

да України. – 1965. – 16 мая ; Комс. іскра. – 1965. – 16 трав. (№ 57) ; Рад. освіта. – 1965. – 19 трав. ; За наук. кадри. – 1965. – 26 трав. (№ 17).

101. Про нагородження Почесною грамотою і Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР науково-педагогічних працівників Одеського ордену Трудового Червоного Прапора державного університету ім. І. І. Мечникова 6 Указ Президії Верховної Ради Української РСР // Знамя коммунизма. – 1965. – 18 мая ; Правда Украины. – 1965. – 16 мая ; Черном. комуна. – 1965. – 15 трав. ; Комс. іскра. – 1965. – 16 трав. (№ 57) ; За наук. кадри. – 1965. – 26 трав. – *Нагороджені Почесною грамотою Президії Верховної Ради України: О. В. Богатський, Д. Г. Елькін, С. М. Ковбасюк, В. П. Тульчинська, І. Я. Яцько ; Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР: Н. І. Букатевич, І. В. Ганевич, К. К. Демидов, Л. Х. Калуст'ян, Л. А. Сечкар'ов, Р. О. Файтельберг.*

102. Кожухарь Д. Основные направления научно-исследовательской работы факультета иностранных языков Одесского государственного университета (к 100-летию ун-та) / Д. Кожухарь // Науч. докл. высш. школы. Филол. наук. – 1965. – № 4. – С. 222–224.
103. Коновалов В. Одеському університету 100 років / В. Коновалов // Знання та праця. – 1965. – № 5. – С. 8–9.
104. Мельник С. К. Наукова сесія, присвячена 100-річчю Одеського державного університету / С. К. Мельник, П. А. Некрасов // Укр. іст. журн. – 1965. – № 8. – С. 152–153.
105. Одеському університету – сто років // Зміна. – 1965. – № 5. – С. 4–5.
106. Одеському університету – 100 років // Рад. право. – 1965. – № 4. – С. 99.
107. Першина З. В. Одеському університету – 100 років / З. Першина // Укр. іст. журн. – 1965. – № 5. – С. 131–132.
108. Раковский М. Е. Одесскому университету 100 лет / М. Е. Раковский // Вопр. истории. – 1965. – № 11. – С. 149–152.
109. Раковский М. Одесскому университету 100 лет / М. Раковский // Огонек. – 1965. – № 21 (май). – С. 3.
110. Рубан В. Організаційна схема керівництва науково-дослідницькою роботою в Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова / В. Рубан // Тези доп. 21-ої наук. студент. конф., присвяч. 100-річчю з дня заснування Одес. держ. ун-ту ім. І. І. Мечникова (Одеса, 14–16 квіт. 1965 р.). – Одеса, 1965. – С. 97–98.
111. Юрженко О. І. Вклад учених Одеського університету у розвиток психології (до 100-річчя університету) / О. І. Юрженко, Д. Г. Елькін // Рад. шк. – 1965. – № 5. – С. 53–55.
112. Юрженко О. Одеському університету 100 років / О. Юрженко // Наука і життя. – 1965. – № 5. – С. 36–37.

113. До 100-річчя Одеського університету // Чорном. комуна. – 1965. – 20 лют. (№ 35).
114. Недзвідський А. Університет і його історія: книжка 72 авторів / А. Недзвідський // Комсом. іскра. – 1965. – 24 лют. (№ 23). – *Про видання книги «История Одесского университета за 100 лет (1864–1965)» (Київ, 1965) та інші ювілейні видання університету.*
115. Дузь И. На переднем крае науки : [к 100-летию университета] / И. Дузь // Знамя коммунизма. – 1965. – 9 марта (№ 47).
116. Юрженко О. Славний шлях: до 100-річчя Одеського університету / О. Юрженко // Чорном. комуна. – 1965. – 13 берез. (№ 50).
117. В'язовський Г. Ювілею – гідну зустріч / Г. В'язовський // За наук. кадри. – 1965. – 24 берез. (№ 9).
118. Сосновський Б. Новий лекторій [при ОДУ в зв'язку з 100-річчям] / Б. Сосновський // За наук. кадри. – 1965. – 31 берез. (№ 10).
119. Демьяненко В. По ходатайству Н. И. Пирогова (к 100-летию Одесского университета) / В. Демьяненко // Знамя коммунизма. – 1965. – 17 апр. (№ 75). – *О возникновении Одесского университета.*
120. Сосновський Б. Мечніковські традиції / Б. Сосновський // Рад. освіта. – 1965. – 28 квіт. (№ 33). – *Про кафедру мікробіології та вірусології.*
121. Юрженко О. І. Сто років – початок молодості / О. І. Юрженко // Рад. освіта. – 1965. – 28 квіт. (№ 33).
122. Гогунський Є. Сторінки життя: розповідь про пресу / Є. Гогунський // За наук. кадри. – 1965. – 30 квіт. (№ 14). – *До 100-річчя ОДУ.*
123. Дузь І. Знамено трудової слави / І. Дузь // Чорном. комуна. – 1965. – 13 трав. (№ 93). – *ОДУ нагороджено Трудовим Червоним Прапором. Деяко про історію ОДУ.*
124. Дробашко В. У лабораторіях, науково-дослідних центрах університету іде напружена робота : фото / В. Дробашко // Чорном. комуна. – 1965. – 13 трав. (№ 93). – *На фото: ст. викл. С. М. Контуш, проф., д-р фіз.-мат. наук В. О. Федосєєв, наук. співроб. В. О. Шустов.*
125. Федосєєв В. Ветеран науки: Одесскому університету – 100 лет / В. Федосєєв, И. Дузь // Правда Украины. – 1965. – 13 мая.
126. Чечкина Е. Университету исполняется век: [Одесский университет награжден орденом Трудового Красного Знамени] / Е. Чечкина // Комс. правда. – 1965. – 13 мая (№ 111).
127. Юрженко О. Сто років юності / О. Юрженко // Рад. Україна. – 1965. – 13 трав. – *До 100-річчя Одеського університету. Фото аудиторій.*
128. Першина З. Рождены во пламени (к 100-летию Одесского университета) / З. Першина // Знамя коммунизма. – 1965. – 4 мая (№ 86). – *О студенческом движении в университете.*

129. Чухрий П. Вклад историков : к 100-летию Одесского университета / П. Чухрий // Знамя коммунизма. – 1965. – 12 мая (№ 92).
130. Недзвідський А. Перший червоний професор / А. Недзвідський // Чорном. комуна. – 1965. – 13 трав. (№ 93). – *Про Є. Щепкіна*.
131. Вічної молодості тобі // Комсом. іскра. – 1965. – 14 трав. (№ 56). – *100 років ОДУ*.
132. Гогунський Є. Імені Мечникова / Є. Гогунський // Молодь України. – 1965. – 14 трав. (№ 93). – *Одеському університету 100 років*.
133. Одеському державному університету ім. І. І. Мечникова – 100 років / стор. підготували: М. Городецька, М. Гончаренко, Г. Зленко, Л. Павловська, К. Чечкіна // Комсом. іскра. – 1965. – 14 мая (№ 56).
Замітки на сторінці: День народження. *Про день відкриття Новоросійського університету* ; Перший «червоний професор». *Про проф. Є. М. Щепкіна* ; У пошуках таємниць «другої природи». *Про кафедру фізико-хімічних полімерів та колоїдів* ; Студентська рота. *Про відкриття меморіальних дошок випускникам філологічного факультету, які загинули під час Другої світової війни* ; Подвиг бактеріолога. *Про М. Ф. Гамалею* ; Під дослідом – мова. *Про Лабораторію експериментальної фонетики факультету іноземних мов* ; На базі обчислювального центру.
134. Орден – на знамені університета: митинг на улице Петра Великого // Знамя коммунизма. – 1965. – 14 мая (№ 93).
135. Столетний юбіляр // Правда Украины. – 1965. – 14 мая (№ 111).
136. Юбілей університета // Крымская правда. – 1965. – 14 мая (№ 101).
137. Юрженко О. І. Визначний центр наукової думки / О. І. Юрженко // Комсом. іскра. – 1965. – 14 трав. (№ 56). – С. 3. – *ОДУ 100 років*.
138. Андрієвський М. Сторічна молодість / М. Андрієвський // Чорном. комуна. – 1965. – 15 трав. (№ 94). – *Про мітинг на честь 100-річчя ОДУ*.
139. Богатський А. В глибокій матерії / А. Богатський // Знамя коммунизма. – 1965. – 15 мая (№ 94). – *Об истории химических исследований в университете*.
140. Дузь І. Червоне знамено / І. Дузь // За наук. кадри. – 1965. – 15 трав. (№ 16). – *Одеський державний університет нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора*.
141. Левченко М. Слово про ровесника / М. Левченко // Чорном. комуна. – 1965. – 15 трав. (№ 94). – *Про Л. Х. Калустяна*.
142. Макаренко Г. Спасибі, друзі / Г. Макаренко // Чорном. комуна. – 1965. – 15 трав. (№ 94). – *Співпраця ОДУ з радгоспом «Дружба»*.
143. Мельник С. Випускники історичного / С. Мельник // Чорном. комуна. – 1965. – 15 трав. (№ 94). – *Про проф. І. О. Гуржій, д-ра І. І. Коломісць, проф. О. С. Зашильняк, д-ра В. Я. Борщевського*.
144. Микитенко. Нас вчить їх подвиг / Микитенко // Чорном. комуна. – 1965. – 15 трав. (№ 94). – *Про студентів та співробітників ОДУ – учасників Другої світової війни*.

145. На прапорі вузу – трудовий орден // Рад. освіта. – 1965. – 15 трав. (№ 38).
146. Наказний В. Розцвічена сотня літ : [вірші, присвячені 100-річчю ОДУ] / В. Наказний // За наук. кадри. – 1965. – 15 трав. (№ 16).
147. Наш університет : [ОДУ – 100 років] // Чорном. комуна. – 1965. – 15 трав. (№ 94).
148. Недзвідський А. В. Молоді поети університету / А. В. Недзвідський // Чорном. комуна. – 1965. – 15 трав. (№ 94).
149. Нестеров. Поздравляют моряки / Нестеров, Кочетков // Знамя коммунизма. – 1965. – 15 мая (№ 94). – *Моряки парохода «Илья Мечников» приветствуют 100-летний юбилей ОГУ.*
150. Одесскому университету – 100 лет // Знамя коммунизма. – 1965. – 15 мая (№ 94).
151. Одеському державного – 100 років (1865–1965 рр.) // За наук. кадри. – 1965. – 15 трав. (№ 16).
152. Савчук Н. Всегда в наступлении / Н. Савчук // Знамя коммунизма. – 1965. – 15 мая (№ 94). – *Об И. И. Мечникове и кафедре зоологии беспозвоночных.*
153. Сторінки історії // Чорном. комуна. – 1965. – 15 трав. (№ 94). – *Факти з історії Одеського університету.*
154. Три листи // За наук. кадри. – 1965. – 15 трав. (№ 16). – *Листи випускників університету до 100-річчя ОДУ.*
155. Урочистий мітинг, [присвячений 100-річчю ОДУ і його нагородження орденем Трудового Червоного Прапора] // За наук. кадри. – 1965. – 15 трав. (№ 16).
156. Усыченко Ю. Светоч / Ю. Усыченко // Знамя коммунизма. – 1965. – 15 мая (№ 94). – *К 100-летию Одесского университета.*
157. Центральному Комітету КПРС Президії Верховної ради СРСР Раді Міністрів СРСР : [лист, прийнятий на мітингу, присвяченому нагородженню університету Трудового Червоного Прапора] // За наук. кадри. – 1965. – 15 трав. (№ 16).
158. Шумакова Л. День весни / Л. Шумакова ; фото В. Дробашка // Чорном. комуна. – 1965. – 15 трав. (№ 94). – *Репортаж про один день життя університету.*
159. Юрженко А. На пороге второго столетия / А. Юрженко // Знамя коммунизма. – 1965. – 15 мая (№ 94). – *О жизни Одесского университета.*
160. Юрженко О. І. Університет сьогодні / О. І. Юрженко // За наук. кадри. – 1965. – 15 трав. (№ 16). – *До 100-річчя ОДУ.*
161. К новой славе, орденоносный!: торжественное собрание, посвященное 100-летию университета // Знамя коммунизма. – 1965. – 16 мая (№ 95).
162. Мишина Р. Фото : мітинг, присвячений нагородженню Одеського університету орденем Трудового Червоного Прапора / Р. Мишина // Комсом. іскра. – 1965. – 16 трав. (№ 57).

163. Орден на знамені університета // Правда України. – 1965. – 16 мая (№ 112). – *Награждение ОГУ*.
164. Орден на прапорі університету // Молодь України. – 1965. – 16 трав. (№ 94).
165. Орден на прапорі університету: урочисті збори в театрі опери та балету // Чорном. комуна. – 1965. – 16 трав. (№ 95).
166. Поздоровляємо! // Чорном. комуна. – 1965. – 16 трав. (№ 95). – *Портрети вчених ОДУ Пузанова І. І., Савчука М. П., Юрженка О. І. – нагороджених званням Заслуженого діяча науки УРСР*.
167. Вшанування ювіляра // Чорном. комуна. – 1965. – 18 трав. (№ 96). – *ОДУ 100 років*.
168. Наконечна Л. Свято молодості / Л. Наконечна // Чорном. комуна. – 1965. – 18 трав. (№ 96). – *Спортивне свято студентів ОДУ*.
169. Торжественное заседание ученого совета. Спортивный праздник. Юбилейные выставки // Знамя коммунизма. – 1965. – 18 мая (№ 96).
170. Чернищенко А. Вчений, мандрівник, поет / А. Чернищенко // Чорном. комуна. – 1965. – 18 трав. (№ 96). – *Про І. І. Пузанова*.
171. Висока урядова нагорода // Рад. освіта. – 1965. – 19 трав. (№ 39). – *Про нагородження ОДУ орденом Трудового Червоного Прапора*.
172. Університет святкує сторіччя // Комс. іскра. – 1965. – 19 трав. (№ 58).
Замітки на сторінці: Нагороду вручено ; Савицький К. Приймаючи орден... ; Сафронов Я. Ювілейна хроніка. *Спортивні традиції ОДУ ; Про ювілейну виставку, присвячену 100-річчю ОДУ ; Ханевич С. Ювілейна хроніка. Про ювілейні вечори, художню самодіяльність та інші ; «Царевбивця» і царський перший міністр: з сторічної історії університету*.
173. Ханевич С. Одеському університету – 100 років // Комсом. іскра. – 1965. – 21 трав. (№ 59). – *Про урочистості на честь сторіччя Одеського державного університету*.
174. Бондар А. На благо батьківщині : [вітання ОДУ в зв'язку з 100-річчям] / А. Бондар // За наук. кадри. – 1965. – 26 трав. (№ 17).
175. Висока нагорода зобов'язує // За наук. кадри. – 1965. – 26 трав. (№ 17). – *До 100-річчя ОДУ – нагородження університету орденом Трудового Червоного Прапора*.
176. Вольфович. За розквіт науки / Вольфович, І. Підоплічко, Штокало // За наук. кадри. – 1965. – 26 трав. (№ 17). – *Вітання вчених з нагоди 100-річчя ОДУ*.
177. З усіх кінців країни // За наук. кадри. – 1965. – 26 трав. (№ 17). – *Вітання ОДУ в зв'язку з 100-річчям*.
178. Неизвестный Н. К новым успехам / Н. Неизвестный // За наук. кадри. – 1965. – 26 трав. (№ 17). – *Поздравление Одесского городского комитета КПУ в адрес ОГУ в связи со 100-летием*.

179. Нестеров. На благо батьківщині : [поздоровлення ОДУ в зв'язку з 100-річчям] / Нестеров // За наук. кадри. – 1965. – 26 трав. (№ 17).
180. Новиков. [Поздравление от Совета по координации научной деятельности Академии наук союзных республик ОГУ в связи с его 100 летием] / Новиков // За наук. кадри. – 1965. – 26 трав. (№ 17).
181. Сердечні поздоровлення, добрі побажання! // За наук. кадри. – 1965. – 26 трав. (№ 17). – *Вітання Одеському університету з приводу його 100-річного ювілею*.
182. Федоров В. Вічної молодості / В. Федоров, Г. Збандуто, В. Березівський // За наук. кадри. – 1965. – 26 трав. (№ 17). – *Свято 100-річчя ОДУ*.
183. Ювілейне засідання // За наук. кадри. – 1965. – 26 трав. (№ 17). – *До 100-річчя ОДУ*.
184. Янушковська. На благо батьківщини / Янушковська // За наук. кадри. – 1965. – 26 мая (№ 17). – *Поздоровлення з 100-річним ювілеєм ОДУ*.
185. Марлінський С. Нові сторінки до історії Одеса і області / С. Марлінський // Чорном. комуна. – 1965. – 21 серп. (№ 164). – *Рец. на зб.: Збірник робіт аспірантів Одеського університета. Гуманіт. науки. Одеса, 1964. 306 с.*
186. Вступаючи в друге століття // За наук. кадри. – 1965. – 1 верес. (№ 21).
187. 101-й учбовий... На вченій раді ОДУ // За наук. кадри. – 1965. – 9 верес. (№ 22).

1966

188. Тези доповідей Ювілейної наукової конференції географічного факультету, присвяченої 100-річчю Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова (Одеса, 1–2 лют. 1966 р.). – Одеса, 1966. – 32 с.
189. Тезисы конференции [кафедры общественных наук], посвященной 100-летию Одесского государственного университета (Одесса, 24–27 февр. 1966 г.). – Одеса, 1966. – 86 с.

1967

190. Нашому орденоносному – 102 роки // За наук. кадри. – 1967. – 17 трав. (№ 16).
191. Рождение традиций : 102-летие Одесского ордена Трудового Красного Знамени университета // Знамя коммунизма. – 1967. – 17 мая (№ 97).

1968

192. Історія Одеського університету за 100 років (1865–1965) / відп. ред. і авт. передм. О. І. Юрженко ; редкол. Н. І. Букатевич [та ін.]. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 432 с.

193. Свято нашого вузу : [ОДУ – 103 роки] // За наук. кадри. – 1968. – 22 трав. (№ 19).
194. За 100 років : [до виходу в світ роботи «Історія Одеського університету за 100 років»] // За наук. кадри. – 1968. – 7 жовт. (№ 29).

1969

195. Сінокіп І. За плечима вузу – сторіччя / І. Сінокіп // Рад. освіта. – 1969. – 8 січ. (№ 3). – С. 4. – *Про кн.: Історія Одеського університету за 100 років (1865–1965) / відп. ред. і авт передм. О. І. Юрженко ; редкол. Н. І. Букатевич [та ін.]. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. 432 с.*

196. Марлінський С. Літопис першого вузу / С. Марлінський // Чорном. комуна. – 1969. – 30 серп. (№ 170). – *Про кн.: Історія Одеського університету за 100 років (1865–1965) / відп. ред. і авт передм. О. І. Юрженко ; редкол. Н. І. Букатевич [та ін.]. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. 432 с.*

1974

197. Барштейн Ю. А. Радянські настільні медалі, присвячені видатним діячам і визначним центрам науки України / Ю. А. Барштейн // Архіви України. – 1974. – № 1. – С. 64–78. – *Описание медалей, учрежденных к столетию со дня основания Одесского университета и к 50-летию Одесского политехнического института (с. 72, 73).*

1976

198. Павлова К. Одеському університету – 111 років // За наук. кадри. – 1976. – 21 трав. (№ 20).

1983

199. Николаев В. Ялинка 70 років тому / В. Николаев // Чорном. комуна. – 1983. – 31 груд. (№ 250). – *З історії Одеського університету.*

1985

200. Щербань Н. Мечниковские чтения / Н. Щербань // Знамя коммунизма. – 1985. – 18 мая (№ 95). – *О Мечниковских чтениях, посвященных 120-летию ОДУ.*

1990

201. Одесский университет, 1865–1990 / Л. А. Ануфриев [и др.] ; отв. ред. И. П. Зелинский. – Киев : Лыбидь, 1991. – 159 с.

202. Губарь О. Университету – 125 лет / О. Губарь // Веч. Одесса. – 1990. – 11 мая.
203. Губарь О. Університетські «вільності» : [125 років ОДУ. Основні напрями розвитку університету] / О. Губарь // Одес. ун-т. – 1990. – 11 трав.
204. Соколянский М. Г. Одеський університет : [125 років] / М. Г. Соколянский // Одес. ун-т. – 1990. – 11 трав. (№ 18–19).
205. Ясинская В. Из прошлого в будущее / В. Ясинская // Знамя коммунизма. – 1990. – 12 мая (№ 92). – *О пресс-конференции, посвященной 125-летию ОГУ.*
206. Ювілей університету // Сільські вісті. – 1990. – 22 трав. – *До 125-річчя Одеського університету ім. І. І. Мечникова.*

207. Швебс Г. И. Горизонты географии / интервью ; расск. Г. И. Швебс ; записал Ю. Михалюк // Знамя коммунизма. – 1990. – 5 июня (№ 108). – *О 6-ом съезде Географического общества УССР, посвященном 125-летию со дня открытия ОГУ (1865).*
1999
 208. Новороссийский университет в воспоминаниях современников : к 135-летию Одес. ун-та / сост., археограф. обраб., подгот. текстов, предисл., коммент., указ. Ф. А. Самойлова ; отв. ред. В. А. Смынтына ; ОГУ им. И. И. Мечникова. – Одесса : Астропринт, 1999. – 295 с. : ил., табл. – (Из истории Одесского университета).
2005
 209. Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова за роки незалежності України 1991–2005 рр. – Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; голов. ред. В. А. Сминтина ; відп. ред. М. О. Подрезова ; редкол.: О. В. Запорожченко [та ін.]. – Одеса : Астропринт, 2005. – 551 с.
 210. The history of Odessa I. Mechnikov National University (1865–2000) / L. O. Anufriev [et al.] ; ed. in chief V. A. Smyntyna. – Odessa : Astroprint, 2005. – 228 p.
2007
 211. День рождения университета: в честь 142-й годовщины основания университета Николай Скорик наградил ректора университета им. И. И. Мечникова, д-ра физ.-мат. наук, проф., заслуж. деятеля науки и техники Украины акад. Смынтыну В. А. Почетным знаком отличия Одес. обл. совета // Одес. изв. – 2007. – 19 мая (№ 44).
2009
 212. Рябий Г. Свято alma mater / Г. Рябий // Одес. ун-т. – 2009. – Трав. (№ 4).
2010
 213. Дьомін О. Б. Одеському національному університету імені І. І. Мечникова – 145. Лібрето напередодні славетного ювілею : [наук.-популяр. нарис] / О. Б. Дьомін, В. М. Хмарський. – Одеса : Астропринт, 2010. – 47 с. : іл.
 214. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту / В. В. Левченко ; відп. ред. В. М. Хмарський ; наук. ред. Т. М. Попова. – Одеса : ТЕС, 2010. – 428 с.
- ***
215. Рябой Г. Раскрыта тайна аудитории Ильи Мечникова / Г. Рябой // Одес. ун. т. – 2010. – Листоп.–груд. (№ 9–10).
 216. 145 років розквіту // Одес. ун-т. – 2010. – Трав. (спецвип.). – *Випуск присвячений 145-річчю ОНУ імені І. І. Мечникова; статті містять інформацію про факультети закладу.*

217. Шенді Р. Гран-прі ОНУ / Р. Шенді // Одес. ун-т. – 2010. – Квіт.-трав. (№ 4–5).
2013
218. Кузнецов В. А. Создание и первые годы существования Одесского государственного университета В. А. Кузнецов // Історія науки і техніки. – 2013. – Вип. 3. – С. 172–190.
2015
219. Історія міжнародного співробітництва Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (1865–2015) : присвяч. 150-річчю Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова / В. С. Гріневич [та ін.] ; гол. ред. І. М. Коваль ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : ОНУ, 2015. – 83 с.
220. Левченко В. В. Олександрівська церква Новоросійського університету: історія, персоналії, документи / В. В. Левченко, Г. С. Левченко. – Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2015. – 360 с.
221. Научно-исследовательский институт физики : ист. очерк (1903–2015) : 150 років / В. Е. Мандель [и др.] ; отв. ред. В. Е. Мандель ; Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова, НИИ физики. – Одесса : ОНУ, 2015. – 72 с. : ил.
222. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / ОНУ ім. І. І. Мечникова ; голов. ред. І. М. Коваль ; вступ. сл.: І. М. Коваля, В. М. Хмарського. – Одеса : ОНУ, 2015. – 963 с. ; 28 арк. іл.
223. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 150 років : календар / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2015. – 12 арк. : іл.
224. Служители Фемиды: страницы истории юридического образования и науки в Императорском Новороссийском-Одесском национальном университете имени И. И. Мечникова (1865–2015 гг.) : посвящ. 150-летию ОНУ им. И. И. Мечникова / И. С. Канзафарова [та ін.] ; под ред. и сост. И. С. Канзафаровой ; ОНУ им. И. И. Мечникова. – Одесса : Астропринт, 2015. – 670 с. : табл., ил.
225. Університетська педагогічна освіта: історія, теорія, і перспективи розвитку в умовах глобалізації : міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова, 55-річчю ф-т ром.-герм. філології, 55-річчю каф. педагогіки (Одеса, 11 верес. 2015 р.) / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; за ред.: Л. М. Голубенко, О. С. Цокур. – Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2015. – 290 с.
226. Ювілейна збірка наукових праць, присвячена 150-річчю Одеського національного університету імені І. І. Мечникова / гол. ред. І. М. Коваль ; редкол.: В. О. Іваниця, В. М. Хмарський. – Одеса : ОНУ, 2015. – 380 с.
- ***
227. Самодурова В. В. «Всем, трудящимся на благо Новороссийского университета...» / В. В. Самодурова // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2015. – Т. 20, вип. 1 (13). –

С. 17–34. – *Про кн.: Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Новороссийского университета : ист. зап. / А. И. Маркевич. Академические списки. Одесса, 1890. XV, 734, XC с*

2016

228. Левченко В. В. *Александров-Невская церковь Новороссийского университета: история, персоналии, документы* / В. В. Левченко, Г. С. Левченко. – Изд. 2-е, пер. на рус. яз., испр. и доп. – Одесса : СПД Бондаренко М. О., 2016. – 396 с.

2017

229. Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817-2017 / М. В. Алексеєнко, М. О. Подрезова, О. В. Полевщикова, В. П. Пружина, В. В. Самодурова ; авт. вступ. ст. та наук. ред. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова. – Одеса : Одес. нац. ун-т, 2017. – 290 с. : 12 арк. іл., табл.
230. Крізь призму десятиліть / упоряд.: П. І. Барвінська, Л. Ф. Дьяченко. – Одеса : Одес. нац. ун-т, 2017. – 377 с. : портр., 12 арк. іл. – (Вони родом із університету). – Текст: укр., рос.

231. Хмарський В. М. Ювілеї університету і контекст їхніх епох / В. М. Хмарський // *У пошуках гармонії ... : наук. зб. до 50-річчя професора Вадима Михайловича Хмарського / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Іст. ф-т, Каф. історії України ; наук. ред. та упоряд. Е. П. Петровський. – Одеса, 2017. – С. 161–172.*

2018

232. *Хронограф міжнародних подій ОНУ імені І. І. Мечникова, 2010-2017 : зб. ст. / гол. ред. І. М. Коваль ; авт. тексту і відп. ред. В. С. Гріневич. – Одеса : Одес. нац. ун-т, 2018. – 139 с. : іл.*
233. *Chronograph of international events of ONU Mechnikov, 2010-2017 : digest of articles / ed. in chief. I. M. Koval ; transl. into English N. O. Koval ; responsible ed. V. S. Grinevych. – Odessa : Odessa I. I. Mechnikov national univ., 2018. – 139 p. : ill.*

2020

234. Левченко В. В. *Историографический источник С. И.-Я. Борового к столетней истории Одесского государственного университета имени И. И. Мечникова* // *Бібл. Меркурій. – 2020. – Вип. 1 (23). – С. 73–95.*
235. Синявська О. Олексій Маркевич – історіограф Одеського університету (до 155-річчя від дня заснування Одеського національного університету імені І. І. Мечникова) / О. Синявська // *Південний захід. Одесика : іст.-краєзн. наук. альм. – Одеса, 2020. – Вип. 28. – С. 210–222.*

В. В. Левченко,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, Україна
тел.: (048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

Левченко Г. С.,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 723 58 42
e-mail: levchenkoukrlav@ukr.net

Мурашко О. С.,

завідувач інформаційно-бібліографічного відділу Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: bibik@onu.edu.ua

**ВІД РІЧНИЦІ ДО РІЧНИЦІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ
І БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯДИ КОМЕМОРАТИВНИХ
ПУБЛІКАЦІЙ, ПРИСВЯЧЕНИХ ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
І. І. МЕЧНИКОВА**

У статті представлено короткий аналіз історіографічного і бібліографічного огляду комеморативних публікацій, присвячених річницям історії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Визначено критерії для аналізу, на підставі якого розглядаються комеморативні публікації університетського історіописання. Виділено концептуальні ідеї, які знайшли відображення в усіх виданнях, присвячених річницям Одеського університету в різні історичні епохи його існування. Критичне осмислення історичних публікацій університетської історії показує значимість політико-ідеологічного контексту в їх змісті, а також особливості конструювання комеморативних практик. Позначена низка проблемних і перспективних питань, вирішення яких сприятиме виведенню комеморативних публікацій на більш високий рівень. Сфокусовано увагу на те, що комеморативні публікації, присвячені історії Одеського університету при концентрації в собі певних недоліків жанру, все-таки залишаються важливим явищем у розвитку історіографії та формуванні корпоративної ідентичності, історичної пам'яті, конструювання комеморативних практик. Відзначено неминучість і перспективність важливості розширення дослідницької оптики і дослідницького інструментарію для написання «ювілейних» історій Одеського університету зокрема, так і в цілому інших вишів. Акцентовано увагу на те, що історичні річниці Одеського університету, так само як й інших вишів, були одним з важливих засобів впливу на свідомість суспільства шляхом формування необхідної на конкретний момент певної

історичної епохи «політики пам'яті», пропаганди історичної легітимності діючої влади, яка в усі часи організовувала і проводила обумовленого формату урочистості, з чітким контролем їх ідеологічного змісту. Однією з форм комеморації Одеського університету стала традиція підготовки та оприлюднення історичних нарисів його історії, яка виявилася стійкою та зберігається до наших днів. Історіописання історії Одеського університету, які склалися до його «напівкруглих» і «круглих» річниць, виступають точками опори в розвитку історіографії та бібліографії як самого вишу, так і вищої школи загалом.

Ключові слова: Одеський університет, Новоросійський університет, річниці, бібліографія, історіографія, комеморація, історія.

В. В. Левченко,

кандидат исторических наук,
доцент кафедры украиноведения, историко-правовых и языковых дисциплин
Одесского национального морского университета
ул. Мечникова, 34, г. Одесса, 65029, Украина
тел.: (048) 728 31 18,
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

Левченко Г. С.,

кандидат исторических наук,
доцент кафедры история Украины
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Елисаветинская, 12, г. Одеса, 65082, Украина
тел.: (048) 723 58 42
e-mail: levchenkoukr1av@ukr.net

Мурашко Е. С.,

заведующая информационно-библиографического отдела
Научной библиотеки
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: bibik@onu.edu.ua

**ОТ ГОДОВЩИНЫ К ГОДОВЩИНЕ:
ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ И БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ
ОБЗОРЫ КОММЕМОРАТИВНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ,
ПОСВЯЩЕННЫХ ИСТОРИИ ОДЕССКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
И. И. МЕЧНИКОВА**

В статье представлен анализ сжатого библиографического обзора коммеморативных публикаций, посвященных годовщинам истории Одесского национального университета имени И. И. Мечникова. Определены критерии для анализа, на основании которого рассматриваются коммеморативные публика-

ции университетского историописания. Выделены концептуальные идеи, которые нашли отражение во всех изданиях, посвященных годовщинам Одесского университета в разные исторические эпохи его существования. Критическое осмысление исторических публикаций университетской истории показывает значимость политико-идеологического контекста в их содержании, а также особенности конструирования коммеморативных практик. Обозначен ряд проблемных и перспективных вопросов, решение которых будет способствовать выводу коммеморативных публикаций на более высокий уровень. Обращено внимание на то, что коммеморативные публикации, посвященные истории Одесского университета при концентрации в себе определенных недостатков жанра, все-таки остаются важным явлением в развитии историографии и формировании корпоративной идентичности, исторической памяти, конструирования коммеморативных практик. Отмечена неизбежность и перспективность важности расширения исследовательской оптики и исследовательского инструментария для написания «юбилейных» историй Одесского университета в частности, так и в целом других вузов. Акцентируется внимание на то, что исторические годовщины Одесского университета, равно как и других вузов, были одним из важных средств воздействия на сознание общества путем формирования необходимой на конкретный момент определенный исторической эпохи «политики памяти», пропаганды исторической легитимности действующей власти, которая во все времена организовывала и проводила обусловленного формата торжества, с четким контролем их идеологического содержания. Одной из форм коммеморации Одесского университета стала традиция подготовки и публикации исторических очерков его истории, которая оказалась устойчивой и сохраняется до наших дней. Историописание истории Одесского университета, составлявшиеся к его «полукруглым» и «круглым» годовщинам, выступают точками опоры в развитии историографии и библиографии как самого вуза, так и высшей школы.

Ключевые слова: Одесский университет, Новороссийский университет, годовщины, библиография, историография, коммеморация, история.

УДК 930-04:655.4/.5:94-051(477.74-21)"1875/1917"

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2\(24\).215436](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2(24).215436)

Музичко Олександр Євгенович,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (048) 723 58 42

e-mail: sandro06@ukr.net

НЕРЕАЛІЗОВАНІ ВИДАВНИЧІ ПРОЕКТИ ОДЕСЬКИХ ІСТОРИКІВ ЯК ЯВИЩЕ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Метою цієї статті є висвітлення процесу зародження та розвитку проєктів одеських істориків кінця ХІХ – початку ХХ ст., що з різних причин так і не були реалізовані. Зроблено висновок, що на прикладі історії одеських проєктів впливає, що історія таких видань майже завжди відображає особливості загального доробку вчених, дозволяє глибше зануритися в особливості інтелектуального механізму, демонструє взаємозв'язок соціальних, політичних, економічних, наукових, психоемоційних чинників, показує переваги та недоліки колективних проєктів, розширяє наше уявлення про бібліометричні показники на просопографічному та особистісному рівнях.

Ключові слова: історики, видання, історична наука, Одеса, історіографія

В інтелектуальному, творчому, процесі, зокрема в історіографічному, велике значення мають не лише реалізовані, але й нереалізовані проєкти. В історіографії маємо чимало прикладів приділення уваги нереалізованим задумам, реконструкції колись розпорошених, «майже готових» і т. п. проєктів [10; 25; 27]. Дослідження теми ускладнює її «накладання» на іншу, тісно пов'язану з нею тему: виявлення та дослідження рукописів підготовлених до публікацій творів та втрачених рукописів (щоправда, іноді саме внаслідок дослідницьких пошуків начебто втрачені рукописи знаходяться, підтверджуючи вислів «рукописи не горять») [11]. У цій статті більше зосереджено увагу саме на проєктах, що, судячи за все (хоча це може бути скориговано нововиявленими архівними даними), зупинились ще на підготовчій стадії.

Метою цієї статті є реконструкція низки науково-видавничих проєктів одеських істориків кінця ХІХ – початку ХХ ст., що повною мірою так і не були завершені. Комплексно проблема в історіографії не розглядалася, хоча у декількох публікаціях згадано про окремі аспекти [15, с. 182]. Зокрема, професор В. М. Хмарський наголосив на проєкті видання чергової ювілейної історії Новоросійського університету (НУ) до 50-річчя у 1915 р., що так і не був реалізований [20, с. 6]. Найбільш опрацьованим в історіографії є сюжет про

плани видання в Одесі «Архіву Запорозької Січі» на основі матеріалів зібраних А. О. Скальковським.

Нами використано широку джерельну базу, передусім, наративну, тобто наявні тексти істориків. Допоміжними були для нас актові, епістолярні, газетні джерела. Частина з цих джерел є архівними.

Одеса другої половини XIX – початку XX ст. належала до провідних культурних центрів України, зокрема історіографічних. Одним з найважливіших видів повсякдення істориків була участь в організації та роботі товариств. Цей потяг до об'єднання слід вважати однією з реакцій на модернізаційні процеси, прагнення до продукування якомога більш якісного історичного доробку, колективної праці задля науки та просвітництва. Модернізаційні процеси призводили до збільшення інформаційних потоків, ускладнюючи індивідуальну працю. Розвиток друкарської справи, преси, що було яскравим проявом модернізації, збільшував потенціал колективної праці істориків. З іншого боку, колективна праця була одним з проявів пануючих наприкінці XIX – на початку XX ст. лівих та демократичних поглядів.

Розглянутий нами час позначився кількісним та якісним стрибком у розвитку південноукраїнських товариств. Поряд зі «становим» для Півдня Одеським товариством історії і старожитностей (ОТІС), виникли та діяли в Одесі – Історико-філологічне товариство при НУ, Одеське бібліографічне товариство при НУ, відділення Російського Імператорського військово-історичного товариства. На початку XX ст. історіографічні осередки-інституції, об'єднання істориків, здійснили великий поступ у своїй діяльності, але саме в цей час їх членам довелося пережити важку кризу, спричинену військово-революційними подіями. Криза особливо посилилась у цей період, але наростання кризових явищ, особливо після 1905 р., вже обговорювали сучасники, зокрема члени ОТІС. Фінансові негаразди найбільше вдарили по видавничій справі товариств. У роки війн та революцій ОТІС спромоглося видати лише два останні томи своїх «Записок...».

Один з перших відомих нам спільних видавничих проєктів двох одеських науковців припадає на початковий період існування НУ. Йдеться про двох істориків права, професора кафедри канонічного права О. С. Павлова та кафедри історії російського права Ф. І. Леонтовича. Як згадував О. С. Павлов, разом з Ф. І. Леонтовичем вони розпочали працювати над підготовкою збірника найважливіших пам'ятників давньоруського права (з огляду на тогочасну термінологію, слід розуміти період приблизно від IX до XVI ст.). Між науковцями відбувся розподіл праці: Ф. І. Леонтович готував критичні коментарі пам'ятників цивільного світського права від Руської Правди, О. С. Павлов упорядковував збірник пам'яток канонічного права. Співпрацю О. С. Павлов оцінював як дружню та енергійну, але вона перервалася у зв'язку з переїздом О. С. Павлова до Москви у 1875 р., де він продовжив викладання у Московському університеті [18, с. 555].

Професор кафедри російської історії НУ І. А. Линниченко тривалий час плекав плани видання актових джерел. Наприкінці 1880-х років він згадав про свій намір видати джерела, зібрані ним у львівських та краківських архівах у збірнику «Збірка матеріалів для історії внутрішніх відносин Південно-Західної Русі XIV–XV ст.» [17, с. 47]. Тезу свого колеги поширив його товариш В. С. Іконніков у своєму фундаментальному історіографічному огляді. З приводу копіювання деяких актів для цієї збірки І. А. Линниченко консультувався з А. С. Петрушевичем [1, арк. 5].

У листі до редактора «Журналу...» Міністерства народної освіти І. А. Линниченко просив посприяти в Археографічній комісії у виданні своєї праці «Збірка матеріалів для внутрішньої історії Південно-Західної (переважно Галицької) Русі XIII–XV ст.» та намічав його структуру: грамоти Галицько-руських князів XIII – початку XIV ст.; грамот галицьких князів XIV–XV ст., писаних мовою російською (до 1435 р.); жалувані грамоти на землі в Галицькій Русі (частково Волині та Поділля) XIV–XV ст. (латинські – кілька сот); витяги з Галицьких судових книг XV ст., що стосуються історії станів та деяких внутрішніх питань з Архіву юстиції, Литовської метрики, Закордонних справ, Львова, Кракова та ін. [9, арк. 15]. Кілька актів XV ст. він опублікував у статті «Критичний огляд новітньої літератури з історії Галичини». У листах та особистих розмовах з академіком О. О. Шахматовим він обмінювався своїм досвідом роботи з літописами, в тому числі і новгородськими. Як впливає з приміток у роботах видатного джерелознавця, він брав до уваги зауваження свого колеги. Однак ці видання так і не побачили світ.

Одним з наслідків проєкту І. А. Линниченка була грамота XVI ст., що відкла-лася в його особовому архівному фонді (№ 153) в Державному архіві Одеської області. Хоча для цього архіву такі документи не є хронологічно властивими, предметом певної гордості архівістів, «родзинкою», є той факт, що цей документ є найстарішим серед тих численних джерел, що зберігає цінний Державний архів Одеської області.

На одному з засідань ОТІС професор кафедри історії російського права О. Я. Шпаков прочитав доповідь на тему «До історії секуляризації церковного майна у Новгороді за Івана III». Ця робота була відбиттям підготовки до видання книги «Історія секуляризації церковного майна у Новгороді за Івана III» (до 70 друкованих аркушів з 180 статистичними таблицями за рукописними матеріалами) [9, арк. 2]. У звітах 1920-х років О. Я. Шпаков повідомляв, що цю працю погодились друкувати Російська академія наук, але ані в особовому фонді науковця, ані в архівосховищах України та Росії слідів цієї праці виявити не вдалося. На нашу думку, праця залишилась на стадії задумів.

Розвиток історико-мистецтвознавчих досліджень в НУ був зосереджений головним чином на кафедрі теорії та історії мистецтв історико-філологічного факультету. Після років (1870–1888 рр.) плідного викладання на цій кафедрі професора Н. П. Кондакова не менш тривалий час її займав О. А. Павловський:

від 1891 р. до своєї смерті у 1913 р. Він викладав історію мистецтва також на вищих жіночих курсах, рисувальній школі та театральних курсах, завідував музеєм витончених мистецтв при НУ. Одним з тих, на кого професор справив великий вплив, був видатний археолог Б. В. Фармаковський.

Професор використовував під час лекцій проєкційний апарат («чарівний ліхтар», фантаскоп) – попередник кіноапарату. Він влаштував при кафедрі фотографічну лабораторію, де В. О. Калашніков під його керівництвом виготовив 3000 діапозитивів. Увага О. А. Павловського до візуалізації відбилася у його масштабних проєктах видання атласів з історії мистецтва. На початку XX ст. професор видав атлас з історії стародавнього мистецтва, до якого були включені зображення знаменитих архітектурних споруд. Праця була схвально зустрінута Н. П. Кондаковим та Б. В. Фармаковським.

В останні роки життя О. А. Павловський працював над ілюстрованим курсом з історії середньовічного мистецтва, який був виданий на правах рукопису вже після його смерті, але без ілюстрацій. Папка з ілюстраціями зберігається у фондах Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова. Так і не був виданий ілюстрований атлас з історії візантійського мистецтва, про який згадав Б. В. Варнеке у некролозі О. А. Павловському як про майже готовий до друку проєкт [13, с. 130]. Це видання добре зберіглося до нашого часу у фондах Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова в окремій папці. Воно уявляє з себе теку з картонними аркушами з щільно розміщеними ілюстраціями пам'яток візантійського мистецтва. Як і у випадку з аналогічними аркушами з історії середньовічного мистецтва Західної Європи, кожна ілюстрація пронумерована. Але скласти показник О. А. Павловський не встиг.

Поглиблення процесу інституціоналізації історичних досліджень викликало колективні проєкти, які б сприяли ідентифікації наукових шкіл, закріплення традицій одеської історіографії. Однією з найважливіших сторінок розвитку фундаментальної історичної науки в Одесі наприкінці XIX ст. була діяльність професора кафедри загальної історії Федора Івановича Успенського. Незважаючи на свій від'їзд у 1895 р. до Стамбулу, де він очолив Російський археологічний інститут, історик не втратив зв'язків з одеськими учнями та колегами, залучивши низку з них до діяльності ввіреної йому інституції. Апогеем цих зв'язків стала перша половина 1910-х років. У 1911 р. наукова громадськість достатньо широко відзначила 40-річчя науково-педагогічної діяльності Ф. І. Успенського. На початку листопада 1911 р. в Одесі відбулося урочисте засідання Історико-філологічного товариства при НУ.

Вченого привітали листами та телеграмами Історико-філологічне товариство, історико-філологічний факультет НУ, ОТІС, Публічна бібліотека. Учасники засідання, яких у газетному повідомленні було названо групою учнів ювіляра, надіслали Ф. І. Успенському телеграму такого змісту: «Зберігаючи вдячні спогади про Вас як про свого вчителя, надсилаємо до дня знаменного ювілею сердечні побажання здоров'я на багато років» [29]. Підписантами значились

Андреев, Вирлан, Гамов, Заборовський (Загоровський?), Попруженко, Рапопорт, Ступпа, Тарасовський. Серед цих постатей відзначимо наявність Антона Михайловича Гамова, викладача літератури, мови, історії одеських гімназій, батька великого фізика Георгія Гамова.

Одним з найбільших наукових спадкоємців, шанувальників та популяризаторів творчості Ф. І. Успенського, свого вчителя, був згаданий серед підписантів, відомий одеський історик та філолог, професор кафедри слов'янської філології НУ Михайло Георгійович Попруженко. Саме він взяв на себе місію головного упорядника великого збірника наукових творів на честь Ф.І. Успенського, що мав бути виданим до ювілею під егідою Історико-філологічного товариства при НУ як двадцять перший том періодичного видання цього товариства «Летописи» [21, с. 212]. Це було цілком закономірно, враховуючи провідну роль Ф. І. Успенського у заснуванні цього товариства, яке він деякий час очолював. Традиція видання таких збірників була поширеною у науковій практиці та комунікаціях в історичній науці Європи, зокрема її східної частини. ІФТ видало зібрання творів однієї з символічних постатей для одеських науковців-гуманитаріїв – славіста В. І. Григоровича.

Також було видано збірники на пошану інших покійних професорів НУ – О. І. Кіріп'їчкова та О. О. Кочубинського. Один з томів «Записок...» ОТІС видало на честь свого тривалий час голови, археолога-антикознавця Е. Р. фон Штерна, який залишав у той момент Одесу, повертаючись на роботу до своєї рідної Німеччини. Збірник творів В. І. Григоровича був зредагований М. Г. Попруженком, який супроводив тексти ґрунтовною вступною статтею та коментарями. До інших згаданих видань він теж мав безпосереднє відношення, передусім як секретар ОТІС. Натомість збірник на честь Ф. І. Успенського мав би бути першим виданням одеситів, присвяченим живому колезі, який вже тривалий час не мешкав в Одесі. За задумом, збірник на честь Ф. І. Успенського мав мати аналогічні риси зі збірником на честь Е. Р. фон Штерна, в якому взяло участь широке коло поза одеських, масштабних, науковців з інших центрів Російської імперії, зокрема академіків Санкт-Петербурзької АН.

Проте, у звіті за 1913 р. голова товариства професор НУ С. Г. Вілінський зазначив, що видання затримується до березня 1914 р. з огляду на велику кількість статей, що надійшла до редакції [22, с. 323]. Надію на позитивний результат давала субсидія від Міністерства просвіти, яку товариство отримало у розмірі 500 рублів. Але у 1914 р. видання анонсувалося вже на 1915 р. У звіті за 1916 р. товариство повідомляло, що запланований 21 том буде коштувати так само як і вже виданий 25-тий, тобто 1500 та більше рублів. Спеціально зазначалося, що «за мотивами, які викликали рішення надрукувати цей збірник, йому вже давно пора б було побачити світ, але видання його цілковито б спустошило касу товариства і тому доводиться затримати його до більш сприятливого часу» [7, арк. 129].

Через воєнні та революційні умови, на жаль, видання так і не побачило світ, як і анонсована збірка на честь 25-річчя товариства та 26-тий том «Летописи» (зі звітів відомо, що у цей том мали увійти праці О. В. Ристенка, П. М. Біцилли та С. Г. Вілінського).

Нам вдалося частково реконструювати зміст збірника на честь Ф. І. Успенського, тобто виявити низку статей, що не лише були заплановані як частина тому, але й були видані ІФТ НУ як окремі відбитки, за поширеною у таких випадках практикою. Частина статей була надрукована в інших виданнях, передусім «Записках...» ОТІС.

Передусім йдеться про статтю М. Г. Попруженка про Ф. І. Успенського, яка, напевно ж мала, відкривати том. 3 листопада 1911 р. М. Г. Попруженко прочитав на засіданні Історико-філологічного товариства при НУ доповідь на тему «Огляд наукової діяльності Ф. І. Успенського та значення її в історії російської науки» [21, с. 210]. На основі цієї промови була видана окрема понад 40-сторінкова відбитка статті М. Г. Попруженка, щоправда, під менш виразною назвою [26]. Як свідчать листи Ф. І. Успенського до М. Г. Попруженка, візантиніст жваво цікавився справою видання тому, надіслав свої фотопортрети, рекомендував кому саме зі своїх одеських учнів слід надіслати брошуру М. Г. Попруженка, давав поради щодо корегування реєстру його праць, що навів автор [2; 3].

Таким чином, значення нарису М. Г. Попруженка було не лише в тому, що це була перша об'ємна біографія Ф. І. Успенського, але й в тому, що це був авторизований текст самим його героєм. М. Г. Попруженко згадував про педагогічні досягнення Ф. І. Успенського, хоча згадані вище листи до нього самого метра, свідчать про те, що він досить іронічно сприймав поняття учень. В одному з листів це поняття він взяв у лапки, адже учні, які висловили йому свою повагу та наділили себе цим статусом лише на підставі того, що вони слухали в університеті його курси, сприймалися ним як умовні [2, арк. 29]. Натомість в іншому листі це слово він використав без лапок, адже йшлося про учнів у вузькому розумінні цього поняття, тобто осіб, що науково співпрацювали з професором зі спільною тематики [3, арк. 42].

З одного з листів Ф. І. Успенського випливає, що до ювілейного збірника він надіслав М. Г. Попруженку свою статтю про початкове давньоруське літописання, яка була видана зрештою у 32 томі «Записок...» ОТІС [3, арк. 49]. В цей час в Одесу вже повернувся Ф. І. Успенський та була евакуйована зі Стамбулу до Одеси частина майна Російського археологічного інституту.

Окрім статей М. Г. Попруженка та Ф. І. Успенського до тому мали бути включені, зрештою, надруковані окремо статті професора кафедри загальної історії НУ В. Е. Крусмана; колишнього викладача НУ, а на той час киянина П. М. Ардашева про один з історіографічних аспектів вивчення Французької революції; найближчого співробітника Ф. І. Успенського у Стамбулі, члена ІФТ НУ Б. А. Панченка про один з аспектів історії Візантії [12; 16; 24].

Кожна установа та товариство традиційно багато уваги приділяло організації своїх ювілеїв та намагалося супроводити його виданням ювілейної історичної праці. Кінець XIX – початок XX ст. до того ж позначився зростанням кількості ювілейних праць окремих міст, зокрема Одеси. Перша історія НУ, як відомо, належить видатному історику О. І. Маркевичу. Хоч і не позбавлена недоліків вона, на нашу думку, наближалась до позитивістського ідеалу наукової праці, тим більше враховуючи справді титанічні зусилля О. І. Маркевича, що могло вплинути і на стан його здоров'я.

На початку 1910-х рр., задовго до 50-річчя НУ, що мало бути широко відзначене у 1915 р., професорська корпорація НУ вирішила продовжити проєкт О. І. Маркевича. 28 січня 1912 р. обрана Радою НУ комісія для попереднього розгляду питання про ювілейні заходи на честь 50-річчя НУ 1 травня 1915 р. на чолі з деканом історико-філологічного факультету О. А. Павловським вирішила доручити одному з професорів НУ (цікаво, що не було вказано його спеціальності) написання історії НУ [4, арк. 13]. При чому цей професор сам мав визначитися з тим, чи має бути ця праця історією НУ за 50 років, чи продовженням праці О. І. Маркевича. Таким чином, незважаючи на сумнівність продуктивності одноосібного проєкту ще більшої обсягом праці, був продовжений саме такий, на нашу думку, архаїчний підхід. Головне питання полягало в тому, чи знайдеться серед професорів НУ такий другий титан як О. І. Маркевич.

Втім, у квітні 1913 р. Рада НУ вирішила, що історії окремих факультетів, біографії професорів для словника, мають писати представники від цих факультетів [4, арк. 20]. У травні 1913 р. факультети визначили шляхом обрання осіб, які мали писати історію цих факультетів та біографії викладачів: М. Г. Попруженка – історико-філологічного, О. К. Медведєва (у вересні замість нього – В. П. Філатова) – медичного, І. Ю. Тимченко – фізико-математичного, О. Я. Шпакова – юридичного.

30 травня 1913 р. на засіданні Ради НУ для складання загальної історії НУ був обраний професор кафедри історії церкви О. П. Доброклонський, який випередив свого конкурента І. А. Линниченка (результати: за О. П. Доброклонського – 28 голосів, за І. А. Линниченка – 16). Він же був призначений відповідальним редактором. У вересні 1913 р. редакційна комісія за головуванням О. П. Доброклонського вирішила, що історія НУ має бути написана за 25 останніх років з передмовою, що з'ясовує історичну перспективу для цього періоду життя університету. Біографічні словники професорів мали бути складені за усі 50 років, при чому біографії О. І. Маркевича мали бути доповнені. Історії факультетів мали бути видані окремими книгами. Разом з книгою про історію та словниками це мало вписатися у суму чотири тисячі рублів. Ректор мав звернутися до попечителя Одеської навчальної округи у справі сприяння збиранню відомостей про вихованців університету [5, арк. 154, 168, 264, 290].

Втім, вже у жовтні 1913 р. комісія звернулася з проханням до І. А. Линниченка долучитися до справи написання історії, на що він погодився і попро-

сив з цією метою відрядити його до Петербургу, Москви, Миколаєва та Херсону з метою дослідження в архівах. 2 травня 1915 р. Рада схвалила подання юридичного факультету про утворення факультетської комісії у складі голови професора К. М. Смірнова та професорів О. Я. Шпакова, О. С. Мулюкіна, П. О. Михайлова, П. Є. Казанського, Е. Я. Неміровського з метою упорядкування юридичного факультету та загальноуніверситетського архівів та виявлення у них потрібних матеріалів з історії юрфаку у контексті укладання історії НУ. Упорядковувати здобутий матеріал мали К. М. Смірнов та його колега, професор кафедри історії філософії права К. О. Кузнецов [6, арк. 89]. Таким чином, проєкт еволюціонував від особистого до колективного, що було значним прогресом, що мав забезпечити успіх.

Фактично видавничим архівом цього проєкту є частина особового архіву О. П. Доброклонського, що зберігається під номером 157 в Державному архіві Одеської області. Тут представлені цінні автобіографії та біографії низки професорів НУ, статистичні зведення. Проте, усі ці справи свідчать, що проєкт навряд чи встиг просунутися далі ніж підготовча стадія. Завадила війна, революції. Невелику публіцистичну статтю М. Г. Попруженка до ювілею НУ в «Историческом вестнике» у 1915 р. аж ніяк не можна вважати хоча б якимось відображенням масштабного проєкту історії НУ. Показово, що він жодним словом не згадав про цей проєкт.

Бували випадки, коли нереалізована, незавершена, творча спадщина померлих істориків все ж таки завдяки їх родичам та колегам ставала надбанням нащадків. Передусім йдеться про видання другого тому праць професора Пилипа Карловича Бруна його сином Людвигом у 1880 р. Втім, фактично твір був готовий повністю на момент смерті автора і Л. П. Бруну слід було просто дещо упорядкувати видання. Низка цінних наукових рукописів залишилося після трагічної загибелі одеського історика, викладача гімназій та училищ Петра Осиповича Юрченка. Після його смерті, нині широковідому в колі відповідних спеціалістів, статтю про біографію абата Ніколя та перший етап історії Рішельєвського ліцею видав з власними доповненнями та коригуваннями професор НУ В. О. Яковлев [30]. У 1903 р. професор НУ С. І. Іловайський погодився написати першу історію Російського товариства пароплавства та торгівлі. Після раптової смерті чоловіка, його вдова К. С. Іловайська завершила роботу та передала її до РОПІТ, що й видало книгу [11].

Отже, причина нереалізованості низки творчих видавничих проєктів одеських істориків наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. полягала у різних площинах. Іноді це відображало особливості життєвого ритму істориків, зниження темпів їх інтелектуальної праці, передусім внаслідок педагогічної завантаженості, проблем зі здоров'ям. Часто йшлося про матеріальні причини, що переслідували істориків на усіх етапах історії аж до сьогодні і часто-густо штовхають їх в «обійми» офіціозу. Специфічною обставиною була обмеженість тогочасних істориків щодо механізмів дистанційної праці, їх ментальна неготовність до

реалізації спільних проєктів на відстані один від одного. Загалом, по-перше, історія нереалізованих видавничих проєктів майже завжди відображає особливості загального доробку вчених, по-друге, дозволяє глибше зануритися в особливості інтелектуального механізму, по-третє, демонструє взаємозв'язок соціальних, політичних, економічних, наукових, психоемоційних чинників, по-четверте, показує переваги та недоліки колективних проєктів, по-п'яте, розширяє наше уявлення про бібліометричні показники на просопографічному та особистісному рівнях. Виявлення занедбаних рукописів, археографічне видання найбільш актуальних з них є перспективним напрямом подальших історіографічних, книгознавчих та бібліографічних студій.

Список використаних джерел та літератури

1. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Ф. 77. – Оп. 4. – Спр. 280.
2. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 159. – Оп. 1. – Спр. 38.
3. ДАОО. – Ф. 159. – Оп. 1. – Спр. 40.
4. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 11. – Спр. 4 (1911 р.).
5. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 11. – Спр. 7 (1913 р.).
6. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 11. – Спр. 7 (1915 р.).
7. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 19. – Спр. 705.
8. Отдел рукописей Института русской литературы (Пушкинский Дом). – Ф. 166. – Оп. 3. – Д. 630.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 166. – Оп. 12. – Спр. 8756.
10. Автобіографічні джерела Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (1918–1933) Всеукраїнської академії наук / підгот. до вид. док., упоряд., текстологія, наук. розд., комент., дод. С. М. Ляшко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол. В. І. Попик. – Київ, 2018. – 532 с.
11. Андреев В. «Дмитро М. Бантиш-Каменський і його “Історія Малої Росії”» Д. І. Дорошенка / В. Андреев // Нова парадигма. – 1997. – Вип. 5. – С. 70–74.
12. Ардашев П. Н. Французская революция в изложении римских историков / П. Н. Ардашев. – Одесса : Эконом. тип., 1914. – [2], 6 с.
13. Варнеке Б. В. Памяти А. А. Павловского / Б. В. Варнеке // Зап. Одес. о-ва истории и древностей. – Одесса, 1913. – Т. 31. – С. 122–131.
14. Иловайский С. И. Исторический очерк пятидесятилетия Русского общества пароходства и торговли / С. И. Иловайский. – Одесса : тип. Акц. Южнорус. о-ва печ. дела, 1907. – 359 с.
15. Конюшенко Ю. А. Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті (1888–1923) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ю. А. Конюшенко. – Харків, 2011. – 246 с.
16. Крусман В. Э. К анализу Fr. Petrarcae Ep. Fam., III, I / В. Э. Крусман. – Одесса : Эконом. тип., 1914. – [2], 13 с.
17. Линниченко И. Архивы в Галиции / И. Линниченко. – Киев, 1888. – 80 с.
18. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета : историческая записка / А. И. Маркевич. Академические списки. – Одесса : Эконом. тип. 1890. – 734 с.
19. Маркевич А. И. Петр Осипович Юрченко / А. И. Маркевич // Зап. Одес. о-ва истории и древностей. – Одесса, 1889. – Т. 15. – С. 879–884.
20. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / голов. ред. І. М. Коваль ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : ОНУ, 2015. – 964 с.
21. Отчет о состоянии и деятельности императорского Новороссийского университета за 1911. – Одесса, 1912. – 248 с.
22. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского университета за 1913 г. – Одесса, 1914. – 385 с.
23. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского университета за 1915 г. – Одесса, 1916. – 439 с.
24. Панченко Б. А. Латинский Константинополь и папа Иннокентий III : [Отрывок из очерка визант. истории 13–15 в.] / Б. А. Панченко. – Одесса : Эконом. тип., 1914. – [2], 60 с.

25. Папакіна Т. П. З історії втрачених видань Всеукраїнської Академії наук: збірник «Полуднева Україна» / Т. П. Папакіна // *Архіви України*. – 2001. – № 6 (248). – С. 24–32.
26. Попруженко М. Г. Сорокалетие ученой деятельности академика Феодора Ивановича Успенского (Речь, сказ. в заседании Ист.-филол. о-ва при Новорос. ун-те в день юбилея, 3 нояб. 1911 г.) / М. Г. Попруженко. – Одесса : Эконом. тип., 1912. – [2], 41 с.
27. Ульяновский В. И. Невидані 25-й том і покажчик «Чтений в Историческом обществе Нестора-летописца» / В. И. Ульяновский // *Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка*. – 1991. – Т. 222 : Пр. іст.-філос. секції. – С. 370–374.
28. Успенский Ф. И. Первые страницы Русской летописи и византийские переходные сказания / Ф. И. Успенский // *Зап. Одес. о-ва истории и древностей*. – Одесса, 1915. – Т. 32. – С. 199–228.
29. Чествование 40-летия ученой деятельности академика Ф. И. Успенского // *Одес. листок*. – 1911. – 4 нояб.
30. Юрченко П. О. Аббат Николь и первые годы Ришельевского лицея / П. О. Юрченко, В. А. Яковлев // *Ришельевский лицей и Императорский Новороссийский университет*. – Одесса, 1891. – Ч. 1. – С. 1–70.

References

- [1]. Viddil rukopysiv Lvivskoi naukovoï biblioteki im. V. Stefanyka [Department of Manuscripts of the Lviv Scientific Library named after V. Stefanyk]. F. 77. Op. 4. Spr. 280.
- [2]. Derzharkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odesa region]. F. 159. Op. 1. Spr. 38.
- [3]. Derzharkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odesa region]. F. 159. Op. 1. Spr. 40.
- [4]. Derzharkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odesa region]. F. 45. Op. 11. Spr. 4 (1911 r.).
- [5]. Derzharkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odesa region]. F. 45. Op. 11. Spr. 7 (1913 r.).
- [6]. Derzharkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odesa region]. F. 45. Op. 11. Spr. 7 (1915 r.).
- [7]. Derzharkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odesa region]. F. 45. Op. 19. Spr. 705.
- [8]. Otdel rukopysей Ynstytuta russkoi lyteratury (Pushkinskyi Dom) [Manuscripts Department of the Institute of Russian Literature]. F. 166. Op. 3. D. 630.
- [9]. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vladty ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine]. F. 166. Op. 12. Spr. 8756.
- [10]. *Avtobiohrafichni dzhherela Postiinoi komisii dlia skladannia Biohrafichnoho slovnika diiachiv Ukrainy (1918–1933) Vseukrainskoi akademii nauk* [Autobiographical sources of the Standing Committee for the compilation of the Biographical Dictionary of Ukrainian figures (1918–1933) of the All-Ukrainian Academy of Sciences]. Kyiv, 2018, 532 p.
- [11]. Andrieiev V. «Dmytro M. Bantysh-Kamenskyi i yoho «Ystoriia Maloi Rossii»» D. I. Doroshenko [«Dmitry M. Bantysh-Kamensky and his «History of Little Russia»]. *Nova paradyhma* [New paradigm]. 1997, Iss. 5, pp. 70–74.
- [12]. Ardashev P. N. *Frantsuzskaia revoliutsiia v yzlozheny rymskykh ystorykov* [The French Revolution in the exposition of Roman historians]. Odessa, 1914. [2], 6 p.
- [13]. Varneke B. V. Pamiaty A. A. Pavlovskoho [In memory of A. A. Pavlovsky]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii y drevnostei* [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities]. 1913, Vol. 31, pp. 122–131.
- [14]. Ylovaiskyi S. Y. *Ystorycheskyi ocherk ptyadesiatyletyia Russkoho obshchestva parokhodstva y torhovly* [Historical essay of the fiftieth anniversary of the Russian Society of Shipping and Trade]. Odessa, 1907, 359 p.
- [15]. Koniushenko Yu. A. *Istoryko-filolohichne tovarystvo pry Novorossiiskomu universyteti (1888–1923)* [Historical and Philological Society at Novorossiysk University (1888–1923)]. Kharkiv, 2011, 246 p.
- [16]. Krusman V. E. *K analyzu Fr. Petrarcae Ep. Fam. III, I* [To the analysis of Fr. Petrarcae Ep. Fam., III, I]. Odessa, 1914, [2], 13 p.
- [17]. Lynnychenko Y. *Arkhyvy v Halytsyy* [Archives in Galicia]. Kyiv, 1888, 80 p.
- [18]. Markevych A. Y. *Dvadsatypiatyletye Ymperatorskoho Novorossyskoho unyversyteta: Ystorycheskaia zapyska y akademycheskye spysky* [Twenty-fifth anniversary of the Imperial Novorossiysk University: Historical note and academic lists]. Odessa, 1890, 734 p.
- [19]. Markevych A. Y. Petr Osypovych Yurchenko [Peter Osypovych Yurchenko]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii y drevnostei* [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities]. 1889, Vol. 15, pp. 879–884.
- [20]. *Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. Istoriia ta suchasnist (1865–2015)* [I. I. Mechnikov Odesa National University. History and modernity (1865–2015)]. Odessa, 2015, 964 p.
- [21]. *Otchet o sostoianyy y deiatelnosti ymperatorskoho Novorossyskoho unyversyteta za 1911* [Report on the state and activities of the Imperial Novorossiysk University for 1911]. Odessa, 1912, 248 p.

- [22]. *Otchet o sostoiannyi y deiatelnosti Ymperatorskoho Novorossiyskoho unyversyteta za 1913 god* [Report on the state and activities of the Imperial Novorossiysk University for 1913]. Odessa, 1914, 385 p.
- [23]. *Otchet o sostoiannyi y deiatelnosti Ymperatorskoho Novorossiyskoho unyversyteta za 1915 god* [Report on the state and activities of the Imperial Novorossiysk University for 1915]. Odessa, 1916, 439 p.
- [24]. Panchenko B. A. *Latynskyi Konstantynopol y papa Ynnokentyi III : Otryvok iz ocherka vyzant. istorii 13-15 v.* [Latin Constantinople and Pope Innocent III: Excerpt from an essay Byzantine. history of 13-15 centuries]. Odessa, 1914, [2], 60 p.
- [25]. Papakina T. P. Z istorii vtrachenykh vydan Vseukrainskoi Akademii nauk: zbirnyk «Poludneva Ukraina» [From the history of lost publications of the All-Ukrainian Academy of Sciences: a collection of «Southern Ukraine»]. *Arkhivy Ukrainy* [Archives of Ukraine]. 2001, no 6 (248), pp. 24–32.
- [26]. Popruzhchenko M. H. *Sorokaletye uchenoi deiatelnosti akademika Feodora Ivanovycha Uspenskoho: (Rech, skaz. v zasedannyi Yst.-fylol. o-va pry Novoros. un-te v den yubyleia, 3 noiab. 1911 h.)* [Forty years of academic activity of Academician Feodor Ivanovich Uspensky]. Odessa, 1912, [2], 41 p.
- [27]. Ulianovsky V. I. Nevydani 25-i tom i pokazhchyk «Chtenyi v Ystorycheskom obshchestve Nestora-letopystsa» [Unpublished 25th volume and index «Read in the Historical Society of Nestor the Chronicler»]. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka* [Notes of the Scientific Society of Shevchenko]. 1991, Vol. 222 : Pratsi istoryko-filosofskoi sekti, pp. 370–374.
- [28]. Uspenskyi F. Y. Pervye stranitsy Russkoi letopysi i vyzantiyskiye perekhozhye skazaniya [The first pages of the Russian chronicle and Byzantine transitional legends]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii y drevnostei* [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities]. 1915, Vol. 32, pp. 199–228.
- [29]. Chestvovanye 40-letyia uchenoi deiatelnosti akademika F. Y. Uspenskoho [Celebration of the 40th anniversary of the scientific activity of Academician F.I. Uspensky]. *Odesskiy lystok* [Odessa paper]. 1911, 4 noiabria.
- [30]. Yurchenko P. O., Yakovlev V. A. Abbat Nykol y pervyye hodyy Ryshelevskoho lytseia [Abbot Nicole and the first years of the Richelieu Lyceum]. *Ryshelevskiy lytsei i imperatorskiy Novorossiyskiy unyversytet* [Richelieu Lyceum and Imperial Novorossiysk University]. Odessa, 1891, Pt. 1, pp. 1–70.

Надійшла 27.09.2020 р.

Музычко А. Е.,

кандидат исторических наук,

доцент кафедры истории Украины

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Елисаветинская, 12, г. Одесса, 65082, Украина

тел.: (048) 723 58 42

e-mail: sandro06@ukr.net

НЕРЕАЛИЗОВАННЫЕ ИЗДАТЕЛЬСКИЕ ПРОЕКТЫ ОДЕССКИХ ИСТОРИКОВ КАК ЯВЛЕНИЕ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX В.

Целью этой статьи является реконструкция ряда научно-издательских проектов одесских историков конца XIX – начала XX вв., которые в полной мере так и не были завершены. Комплексно проблема в историографии не рассматривалась, хотя в нескольких публикациях упомянуто об отдельных аспектах. Нами использована широкая база источников, прежде всего, нарративных, то есть имеющиеся тексты историков. Вспомогательными были для нас акты, эпистолярные, газетные источники. Часть из этих источников является архивными.

Один из первых известных нам совместных издательских проектов двух одесских ученых приходится на начальный период существования Новороссийского университета. Профессоры кафедры канонического права А. С. Павлова и

истории русского права Ф. И. Леонтович работали над подготовкой сборника важнейших памятников древнерусского права. Но проект не был реализован в связи с переездом А. С. Павлова в Москву. Профессор кафедры русской истории И. А. Линниченко длительное время лелеял планы издания актовых источников средневековой истории Западной Украины. В зародыше остался проект профессора кафедры истории русского права А. Я. Шпакова «История секуляризации церковного имущества в Новгороде при Иване III». На стадии готовности находился проект издания иллюстрированного атласа по истории средневекового и византийского искусства профессора кафедры теории и истории искусств историко-филологического факультета. А. А. Павловского.

Углубление процесса институционализации исторических исследований вызвало коллективные проекты, которые способствовали идентификации научных школ, закреплению традиций одесской историографии. В 1911–1914 гг. группа профессоров работала над изданием большого сборника научных трудов в честь юбилея Ф. И. Успенского. Сборник должен был быть издан как двадцать первый том периодического издания Историко-филологического общества при Новороссийском университете. В начале 1910-х годов профессора работали над проектом издания большого труда по истории Новороссийского университета к пятидесятилетию заведения. Фактически издательским архивом этого проекта является часть архивного личного фонда А. П. Доброклонского, который хранится под номером 157 в Государственном архиве Одесской области. Здесь представлены ценные автобиографии и биографии ряда профессоров, статистические сводки. Однако, все эти дела свидетельствуют, что проект вряд ли успел продвинуться дальше чем подготовительная стадия. Помешала война, революции.

Бывали случаи, когда творческое наследие умерших историков все же благодаря их родственникам и коллегам становилась достоянием потомков. Так были изданы труды П. К. Бруна, П. А. Юрченко, С. И. Иловайского.

Итак, причина нереализованности ряда творческих издательских проектов одесских историков в конце XIX – начале XX вв. заключалась в разных плоскостях. Иногда это отражало особенности жизненного ритма историков, снижение темпов их интеллектуального труда, прежде всего вследствие педагогической загруженности, проблем со здоровьем. Часто говорилось о материальных причинах, которые преследовали историков на всех этапах вплоть до сегодняшнего дня. Специфическим обстоятельством была ограниченность тогдашних историков относительно механизмов дистанционного труда, их ментальная неготовность к реализации совместных проектов на расстоянии друг от друга. В общем, во-первых, история нереализованных издательских проектов почти всегда отражает особенности общего наследия ученых, во-вторых, позволяет глубже погрузиться в особенности интеллектуального механизма, в-третьих, демонстрирует взаимосвязь социальных, политических, экономических, научных, психоэмоциональных факторов в-четвертых, показывает преимущества и недостатки коллективных проектов, в-пятых, расширяет наше представление о библиометрических показателях на просопографическом и личностном уровнях. Выявление рукописей, издание наиболее актуальных из них является перспективным направлением дальнейших историографических, книговедческих и библиографических исследований.

Ключевые слова: историки, издание, историческая наука, Одесса, историография

Muzychko O.,

Candidate of Historical Sciences (Ph.D.)

Docent of the Department of History of Ukraine

Odessa I. I. Mechnikov National University,

12 Elisavetinska St., Odessa, 65082, Ukraine

tel.: (0482) 723 58 42

e-mail: sandro06@ukr.net

**UNREALIZED PUBLISHING PROJECTS OF ODESSA
HISTORIANS AS A FACT OF THE HISTORIOGRAPHIC
PROCESS OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY.**

Summary

The purpose of this article is to reconstruct a number of scientific publishing projects of Odessa historians of the late 19th – early 20th centuries, which were never fully completed. The problem was not considered comprehensively in historiography, although several publications mention certain aspects. We have used a wide base of sources, primarily narrative, that is, the available texts of historians. Auxiliary were for us act, epistolary, newspaper sources. Some of these sources are archived. One of the first joint publishing projects of two Odessa scientists known to us falls on the initial period of the existence of Novorossiysk University. Professors of the department of canon law O. S. Pavlov and the history of Russian law F. I. Leontovych worked on the preparation of a collection of the most important monuments of Old Russian law. But the project was not implemented due to the move of O.S. Pavlov to Moscow. For a long time, Professor of the Department of Russian History I. A. Lynnychenko cherished plans to publish documentary sources of the medieval history of Western Ukraine. The project of the professor of the Department of History of Russian Law A. Ya. Shpakov "History of the secularization of church property in Novgorod under Ivan III" remained in its infancy. At the best stage of readiness was the project of publishing an illustrated atlas on the history of medieval and Byzantine art by the professor of the Department of Theory and History of Arts of the Faculty of History and Philology. O.A. Pavlovsky. The deepening of the process of institutionalization of historical research caused collective projects that contributed to the identification of scientific schools, consolidation of the traditions of Odessa historiography. In 1911–1914, a group of professors worked on the publication of a large collection of scientific papers in honor of the anniversary of F. I. Uspensky. The collection was to be published as the twenty-first volume of the periodical of the Historical and Philological Society at Novorossiysk University. In the early 1910s, the professors worked on a project to publish a large work on the history of Novorossiysk University for the fiftieth anniversary of the institution. In fact, the publishing archive of this project is a part of O. P. Dobroklonsky, which is stored at number 157 in the State Archives of the Odessa region. Here are presented valuable autobiographies and biographies of a number of professors, statistical summaries. However, all these cases indicate that the project hardly managed to move further than the preparatory stage. War, revolution prevented. There have been cases when the creative heritage of deceased historians, thanks to their relatives and colleagues, became the property of descendants. This is how the works of P. K. Bruna, P. O. Yurchenko, S. I. Ilovaisky. So, the reason for the failure to implement a

number of creative publishing projects of Odessa historians in the late XIX – early XX century was in different planes. Sometimes this reflected the peculiarities of the life rhythm of historians, a decrease in the pace of their intellectual work, primarily due to pedagogical workload, health problems. It was often said about the material reasons that haunted historians at all stages of history up to the present day. A specific circumstance was the limitations of the then historians regarding the mechanisms of remote labor, their mental unpreparedness for the implementation of joint projects at a distance from each other. In general, firstly, the history of unrealized publishing projects almost always reflects the features of the common heritage of scientists; secondly, it allows one to dive deeper into the features of the intellectual mechanism; thirdly, it demonstrates the interconnection of social, political, economic, scientific, psycho-emotional factors; and fourthly, shows the advantages and disadvantages of collective projects, fifthly, expands our understanding of bibliometric indicators at the prosopographic and personal levels. Revealing of manuscripts, archaeographic publication of the most relevant of them is a promising direction for further historiographic, bibliological and bibliographic research.

Keywords: historians, publication, historical science, Odessa, historiography

**КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ, СТАРОДРУКИ
ТА РІДКІСНІ ВИДАННЯ**

УДК 27-23:811.16'255"15/19"

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2\(24\).215439](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2(24).215439)

Алексєєнко Майя Володимирівна,

завідувач відділу рідкісних книг і рукописів Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

Великодна Ганна Володимирівна,

завідувач сектора відділу рідкісних книг і рукописів Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

СЛОВ'ЯНСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ БІБЛІЙНИХ ТЕКСТІВ XVI – ПОЧАТКУ XX СТ.: ДО ВСЕСВІТНЬОГО РОКУ БІБЛІЇ

У статті представлені та проаналізовані деякі переклади біблійних текстів слов'янськими мовами, що зберігаються у фондах Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Ключові слова: Біблія, рік Біблії, біблійні тексти, слов'янські переклади, Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова

2020 рік оголошено Всесвітнім роком Біблії. Головна мета такої ініціативи – сприяння збільшенню перекладів та видань Святого Письма, розширення культурного світогляду людства. Багато установ в Україні, в тому числі провідні бібліотеки, залучилися до цієї ініціативи. Це й не дивно, бо саме бібліотеки є хранительками книг, серед яких Біблія займає почесне та важливе місце.

В усі часи Біблія була однією з найпопулярніших книг, тому вона перекладалась різними мовами та перевидавалась у всіх християнських країнах. Наразі Біблія перекладена повністю або частково понад 2000 мов. У Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова зберігається цінна колекція біблійних текстів, виданих різними мовами.

У цій статті ми представляємо саме слов'янські переклади Біблії та біблійних текстів. Значна частина представлених у статті книг потрапила до університетського книгосховища у складі приватних колекцій, як куплених (у А. Кухарського), так і подарованих Новоросійському університету (В. І. Григоровичем, родиною Воронцових). Зупинимось детально на найцікавіших виданнях.

Найдавнішою Біблією у фондах Наукової бібліотеки є «Свята Біблія, тобто Книги Старого і Нового Завіту» (*Biblia święta, Tho iest, Księgi Starego y*

Nowego Zakonu, 1563). Кальвіністська Біблія надрукована польською мовою в Брест-Литовську за наказом і на кошти відомого діяча Великого князівства Литовського, берестейського старости князя Миколая Христофора Радзивілла Чорного (Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Czarny; 1515–1565). Будучи прихильником Реформації, Миколай Радзивілл Чорний вважав книгодрукування одним із шляхів поширення ідей Реформації. Брестська (Радзивіллівська) Біблія є першим повним перекладом Святого Письма польською мовою (іл. 1). В епоху контрреформації переклад Біблії національними мовами переслідувався католицьким духовенством. Після смерті Радзивілла Чорного його син, Микола-Кшиштоф Радзивілл (Сирітка), наказав зібрати протестантські брестські видання батька і спалити їх у дворі Несвіжського замку. У цьому полум'ї загинула велика частина тиражу Брестської Біблії. За даними, наведеними І. Квілецькою, в світі зберіглося близько ста примірників Брестської Біблії [15, s. 119]. Один з примірників цього цінного видання наприкінці XIX ст. надійшов до університетської бібліотеки у складі книжкового зібрання роду Воронцових, подарованого Новоросійському університету після смерті останнього власника Семена Михайловича Воронцова (1823–1882), колишнього голови м. Одеси. У свою чергу, С. М. Воронцов придбав цей примірник у 1869 р. у керівника фірми «Asher & Co» Альберта Кона за 300 талерів. Попередньо Радзивіллівська Біблія належала видатному політичному діячу, історику та письменнику Юліану Урсину Немцевичу (Julian Ursyn Niemcewicz; 1758–1841), про що свідчить провенанс на книзі.

В «Історичних польських подорожах ...» Ю. Немцевич, описуючи свій приїзд до Кенігсбергу в 1817 р., розповідає про візит до найстарішого костелу міста. Священик о. Олофф, який розмовляв «сигізмундівською» польською, показав Ю. Немцевичу старовинні книги, що зберігалися окремо від сучасних видань. У хорі серед інших виявилась і трохи пошкоджена Радзивіллівська Біблія [16, s. 220]. В 1833 р. книжкове зібрання Ю. Немцевича було продане з аукціону в Познані. Примірник Радзивіллівської Біблії згодом потрапив до відомого берлінського книгопродавця Адольфа Ашера (1800–1853), власника фірми «Asher & Co» [1, с. 159–167].

Переклади Біблії церковнослов'янською мовою посідають важливе місце серед найавторитетніших у світі біблійних перекладів. Прикрасою Наукової бібліотеки Одеського університету є примірник першого східнослов'янського повного видання Біблії (*Библиа, сирѣч книги Ветхаго и Новаго Завета*; Острог, 1581), надрукованої церковнослов'янською мовою Іваном Федоровим (бл. 1520–1583) в Острозькій типографії, заснованій за ініціативи та на кошти православного князя Костянтина Острозького [7, с. 235–243; 9, с. 7–12]. Над підготовкою до друку і редагуванням Біблії працювали Герасим Смотрицький, Тимофій Михайлович, Іван Федоров, Діонісій Ралі, Євстахій Натанієль та ін. Основою видання Острозької Біблії стали грекомовна «Септуагінта» (Александрійський список), старослов'янські переклади Псалтиря та Нового Завіту,

що існували на той час, а також різноманітні старослов'янські, грецькі, латинські, польські, чеські й єврейські релігійні тексти. Крім канонічного біблійного тексту, Острозька Біблія містить передмову від імені Костянтина Острозького, передмову з віршами ректора Острозької академії Герасима Смотрицького та коротку післямову Івана Федорова (іл. 2). За підрахунками книгознавців видання містить 3.240.000 друкованих знаків. Острозьку Біблію вважають шедевром тогочасного друкарського мистецтва. Вихід у світ Острозької Біблії став важливою подією не тільки для православної церкви, а й для всіх народів, літургійною мовою яких була старослов'янська. Наклад Острозької Біблії був приблизно 1.500–2.000, на сьогодні зберіглося близько 250 примірників цього шедевра книгодрукування. Біблія, що зберігається в Науковій бібліотеці, була придбана Новоросійським університетом у 1894 р. у старообрядця Бакланова за 80 рублів [Див.: 8, с. 37–38].

Основну частину кириличних біблійних текстів XVII ст. складає продукція друкарні Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври, заснованої у 1615 р. архімандритом Єлисеєм Плетенецьким. Друкарня випускала церковно-службову, богословську, навчальну, світсько-полемічну літературу та віршовані твори. Лаврські видання відзначались високим рівнем поліграфічної техніки. Особливого розвитку друкарство набуло за архімандрита (з 1627 р.) та митрополита Київського і Галицького (1632–1647) Петра Могили (Petru Movilă; 1596–1647), який очолював у Лаврі й видавничу справу [10, с. 266–268]. У Науковій бібліотеці Одеського університету представлено примірник другого видання «Літургіаріону, або Служебника» (*Leitxrgiarion, sistъ Slxъжебникъ*; Київ, 1639) Петра Могили, що вийшло накладом близько 1.200 примірників (іл. 3). Цей служебник, разом з іншими кириличними виданнями, було придбано для бібліотеки Новоросійського університету в Данила Подлегаєва 1878 р. [12, с. 135–146].

У фонді Наукової бібліотеки також зберігаються переклади біблійних текстів південнослов'янськими мовами. Переклад хорватською мовою основної літургійної служби у латинському обряді Римсько-католицької Церкви – Римського міссала (або Римського обряду) – належить Бартолу Кашичу (хорв. Bartol Kašić, лат. Bartholomaeus Cassius; 1575–1650). Хорватський католицький священик та член ордену єзуїтів, філолог, письменник та перекладач, автор першої хорватської граматики та першого перекладу Біблії хорватською мовою отримав дозвіл папи Урбана VIII на друкування свого перекладу Римського міссалу. Стандартизований папою Пієм V Римський міссал у перекладі хорватською мовою був надрукований 1640 р. (іл. 4). Примірник видання Римського обряду (*Ritual rimski = Rituale romanum*) потрапив до бібліотеки 1864 р. у складі книжкового дару Віктора Івановича Григоровича (1815–1876) – першого декана історико-філологічного факультету Новоросійського університету [5, № 422].

У Науковій бібліотеці ОНУ зберігаються також слов'янські біблійні тексти, надруковані глаголицею. Наразі у бібліотечному фонді є глаголичний Міссал (*Missale romanum slavonico idiomate*), виданий у Римі 1741 р. у друкарні Кон-

грегації пропаганди віри з паралельним титульним аркушем (латинською та хорватською мовами). Університетський примірник третього видання глаголичного Міссала надруковано з латинського перекладу під редакцією хорватського католицького священика, місіонера і філолога Матея Карамана (Matej Karaman; бл. 1700–1771). Він займався виправленням хорватських глаголичних богослужбових текстів. За оформленням Міссал 1741 р. – найкраще з римських глаголичних видань (іл. 5). У видання вміщено три гравюри, дві з них – на міді; це єдина глаголична книга, в якій є гравюри на міді. Книга оздоблена майстерно виготовленими заставками, що не зустрічаються в інших глаголичних виданнях. У 1789 р. було надруковано додаток до Міссала і приєднано до непроданих примірників, тому Міссал 1741 р. має три варіанти складу: 1-й – з канонам меси в повній редакції і без додатка; 2-й – з канонам меси в повній редакції і з додатком; 3-й – з канонам меси в скороченій редакції (де опущено 11 нотних текстів) і без додатка. Міссал із фондів НБ ОНУ є другим варіантом редакції. Цей примірник надійшов до фонду бібліотеки у складі приватної колекції польського філолога, етнографа та мандрівника Анджея Кухарського (Andrzej Kucharski; 1795–1862), яку Новоросійський університет придбав у 1865 р.

Справжніми «унікумами» університетської колекції є перші книги західних слов'ян, надруковані лужицькою мовою. Протестантизм був найголовнішою причиною появи перших друкованих лужицьких книг, які спочатку друкувалися нижньолужицькою говіркою. Першодруком лужичан вважається «Нижньосорбський збірник псалмів та Катехізіс» (*Ein Ewigwerender Kirchen Calender*), виданий Альбіном Моллером (Albin Moller; 1541–1618) у м. Баутцен у 1574 р. (іл. 6). Видавничий конволют складається з «Малого катехізісу» Мартіна Лютера, «Збірника лужицьких псалмів» та «Церковного календаря». У літературі висловлювалося припущення, що вказаний на загальному титульному аркуші видавничого конволюта «Церковний календар» в цьому виданні відсутній [17, с. 2]. Однак у примірнику Наукової бібліотеки ОНУ за передмовою (арк. А₁–А₇) зберігся «*Calendarium ecclesiasticum perpetuum et syllabatim ediscendum. Das ist Ein Ewigwerender Kirchen Kalendar*» (арк. А₈, В₁–В₇). Остання частина є найціннішою, бо відсутня в інших подібних примірниках світових бібліотек [2, с. 305].

Крім того у фонді Наукової бібліотеки зберігаються перші переклади лужицькою мовою частин Святого Письма. Це верхньолужицькі видання Нового Завіту (*Nowy Testament ...*, Рудольштадт, 1773; Баутцен, 1797) протестантського священика, відомого просвітника Верхньої Лужиці Міхала Френцеля, інший варіант прізвища – Бранцель (в.-луж. Michał Frencel; 1628–1706), та нижньолужицьке видання Старого Завіту (*To Boze Piśmo Starego Testamenta ...*, Котбус, 1796) у перекладі Яна Бедриха Фріце – німецький варіант Йоганн Фрідріх Фріце (н.-луж. Jan Bjedrich Fryso, нім. Johann Friedrich Fritze; 1747–1819) – лютеранського священика, нижньолужицького письменника, перекладача, демографа й філолога [2, с. 306–307].

Видавнича справа східних слов'ян у першій чверті XVIII ст. завдяки реформам Петра I (реформа російської абетки), переорієнтувалася зі служіння потребам церкви на інтереси світської держави. Петро I спрямовував книгодрукування і видавничу справу, визначав тематику видань, стежив за перекладом книг і був редактором багатьох з них [13, с. 52–57]. З його ім'ям пов'язано введення гражданського шрифту, яким надалі стали користуватися всі східнослов'янські та частина південнослов'янських народів. Кирилівський шрифт з 1708 р. вживався головним чином для друкування церковних книг; деякий час ним продовжували друкувати підручники, релігійні книги, найбільш важливі видання, призначені для поширення в усій Росії.

Найбільшими центрами книгодрукування в державі були Москва, Санкт-Петербург і Київ. Цензуру духовної літератури здійснював Святіший Синод, книги духовного змісту переважно друкувалися у московській і санкт-петербурзькій синодальних типографіях. Ці друкарні обмінювалися книгами, передруковували їх одна в одній, для чого запозичували шрифти та гравірувальні дошки [3, с. III–IV, 1–12, 66–69; 13, с. 27]. Разом з тим кожна з цих типографій мала свої особливості в техніці набору, в елементах конструювання та оформлення.

Московське видання Біблії 1757 р. (*Библія сиречь книги Священного писания Ветхого и Нового Завета*) – так звана Єлизаветинська Біблія (вперше вийшла 1751 р.) – здійснено за наказом Єлизавети Петрівни [11, с. 116–123; 13, с. 63–65]. Комісію з перекладу Біблії церковнослов'янською мовою очолили префект Київської духовної академії ієромонах Варлаам (світське ім'я Василь Лящевський; бл. 1704–1774) і викладач філософії тієї ж академії ієромонах Гедеон (світське ім'я Гедеон Сломінський; бл. 1715–1772). Книга кілька разів перевидавалася у XVIII – початку XIX ст. з використанням ілюстрацій і прикрас, віддрукованих з гравірованих дошок першого видання. На титульному аркуші (нажаль, відсутнього у примірнику Наукової бібліотеки ОНУ) – гравюра з зображенням Старого і Нового Завітів, видів Кремля й Петропавлівської фортеці. У примірнику Наукової бібліотеки зберіглася гравюра з зображенням імператриці Єлизавети Петрівни, яка стоїть в повний зріст в порфірі та короні, а біля неї на столику – держава й жезл (іл. 7). Видання має присвяту Єлизаветі Петрівні від Синоду та велику передмову Варлаама Лящевського. Текст Біблії надруковано в два стовпці невеликим шрифтом; сторінки оточені візерунковими рамками. Єлизаветинська Біблія, майже без змін, досі використовується Російською Православною церквою.

У XIX ст. було здійснено масштабний проект перекладу Біблії російською мовою, який став відомий як Синодальний переклад. Всім керівництвом займався видатний російський просвітитель архімандрит Філарет (світське ім'я Василь Михайлович Дроздов; 1783–1867). Перше повне видання Нового Завіту в Синодальному перекладі вийшло в 1821 р. [14, с. 119–120]. Пізніше, в 1876 р., Святіший Правлячий Синод нарешті затвердив перше повне видання

Біблії російською мовою [11, с. 158–163]. Офіційне рішення Святішого Синоду про поновлення робіт з російського перекладу Біблії, які активно почалися ще на початку XIX ст., було видано лише 1856 р. [11, с. 157]. Такий довгий та важкий період роботи над російським перекладом протягом XIX ст. наглядно демонструє відсутність особистої позиції у керівництва російської православної церкви та її повне підпорядкування світській владі в особі імператора та вищих чиновників. Результатом цієї роботи стало видання Синодального перекладу 1876 р. Бібліотеці Одеського університету належало три примірники видання, але у 1930 р. всі примірники цього перекладу були вилучені з фонду бібліотеки, подальша їх доля зараз є невідомою.

Перше повне видання російськомовної Біблії 1876 р. містило переклади неканонічних книг (старозавітних текстів, перекладених з грецької). У 1881–1882 рр. в Синодальній типографії Санкт-Петербурга вийшов комплект книг Нового Завіту «*Новый Завет Господа нашего Иисуса Христа в русском переводе*» (1881) та Старого Завіту «*Священные книги Ветхого Завета в переводе с еврейского текста*» (1882). Це була перша канонічна Біблія в російському перекладі (іл. 8). Синодальний переклад та його редакції були важливими кроками, що сприяли поширенню розуміння біблійних текстів для більшості східних слов'ян, які користувалися російською мовою. Видання були доступні всім, хто був грамотний. Книга Нового Завіту (1881) потрапила до Наукової бібліотеки Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова тільки у 1971 р. Примірник супроводжується чисельними нотатками, що свідчать про ретельну роботу з текстом як з джерелом розвитку російської мови XIX ст. Автора нотаток поки встановити не вдалось.

Переклади Нового Завіту мовами південних слов'ян представлені у Науковій бібліотеці ОНУ імені І. І. Мечникова двома примірниками XIX ст.: болгарським та сербським. Переклад Нового Завіту з церковно-слов'янської мови на болгарську XIX ст. за підтримки одного з лідерів болгарського національного відродження митрополита Іларіона Тирновського (світське ім'я болг. Стоян Стоянов Михайловски; 1812–1875) був зроблений відомим педагогом-реформатором та філологом отцем Неофітом Рильським (світське ім'я болг. Никола Поппетров Бенин; 1793–1881). Болгарський Новий Завет (*Новий Завет господа нашего Иисуса Христа сега ново преведени от славенскаго на болгарский язык от Неофита иеромонаха П. П. Рилца...*) було надруковано в 1840 р. (іл. 9) у грецькій типографії Антоніуса Даміана та товариства у Смірні (сучасний турецький Ізмір). Редактором перекладу виступив Еліас Ріггс (Elias Riggs; 1810–1901) – американський пресвітеріанський місіонер та лінгвіст, представник Британського і закордонного біблійного товариства у Османській імперії. Примірник видання болгарського перекладу потрапив до бібліотеки Одеського університету у складі книжкового дару В. І. Григоровича, який особисто зустрічався з Неофітом Рильським [4, с. 170].

За завданням Російського біблійного товариства в 1819–1821 рр. переклад Нового Завіту сербською мовою зробив Вук Караджич (серб. Вук Стефановић Караџић / Vuk Stefanović Karadžić; 1787–1864) – один з творців сербського алфавіту та сербської літературної мови, центральна фігура сербського національного відродження XIX ст. (іл. 10). Передбачалося, що цей переклад відкриє нову еру в сербській духовній культурі. Виконаний новим алфавітом (який використовується сербами й зараз), живою сербською мовою і в орфографії В. Караджича, переклад Нового Завіту не сподобався консервативним сербським церковним діячам. Згодом В. Караджич значно переробив переклад Нового Завіту. Вперше в доопрацьованому вигляді Новий Завіт (*Нови Завјет Господа Нашега Исуса Христа превео Вук Стеф. Караџић*) було видано у Відні в 1847 р. Примірник сербського перекладу Нового Завіту був подарований у 1847 р. перекладачем В. І. Григоровичу, про це свідчить дарчий запис на книзі [5, с. 66]. У 1864 р. Новий Завіт В. Караджича разом з іншими книгами В. І. Григоровича потрапив до бібліотеки Новоросійського університету.

Перший повний переклад Біблії з єврейських та грецьких текстів українською новітньою мовою здійснив Пантелеймон Олександрович Куліш (1819–1897), відомий письменник, історик та етнограф. Він розпочав свою працю в 1860 р. Пізніше до П. О. Куліша приєдналися письменник і перекладач Іван Семенович Нечуй-Левицький (1838–1918) та Іван Павлович Пулюй (1845–1918), майбутній відомий вчений-фізик, що мав глибокі знання з богослов'я. Робота над перекладом тривала довгий час. З тієї причини, що не було ще сталого українського правопису і стійких літературних форм, П. О. Кулішу довелося прикласти найбільше зусиль, щоби переклад був придатний до друку. У листопаді 1885 р. під час пожежі в домі П. О. Куліша на хуторі Мотронівка (Чернігівщина) згорів рукопис перекладу Старого Завіту. Довелось знову взятися за переклад втраченого тексту. По смерті П. О. Куліша переклад Псалтиря завершив І. Пулюй [6]. Першу повну українську Біблію (*Святе писмо Старого і Нового Завіту*) у перекладі П. Куліша, І. Нечуя-Левицького та І. Пулюя видало Британське і закордонне біблійне товариство (яке було куратором перекладів Біблії на національні мови всього світу) у Відні в друкарні Адольфа Голцгаузена (іл. 11, 12). Друкувати книги почали в 1903 р., тому саме така дата стоїть на обкладинці, а у світ вони вийшли у січні 1904 р. Це видання відіграло значну роль у формуванні конфесійного стилю української мови й у збагаченні самої мови. Книга перевидавалась 1912 р. у Відні, 1921 р. і 1930 р. у Берліні, 1947 р. у Нью-Йорку та Лондоні. У Києві переклад П. Куліша вперше був виданий лише у 2000 р.

По-перше, можна сказати, що наявність перекладів біблійних текстів (більша частина яких потрапила до університетської книгозбірні ще в XIX ст.) у фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова свідчить про розвиток бібліотеки як допоміжного підрозділу закладу вищої освіти, орієнтованого на забезпечення учбового процесу відповідною літературою. Так як у Новоросійському університеті викладалось богослов'я, а професори кафедри богослов'я читали обов'язковий курс для студентів усіх

факультетів та спеціальні курси з проблем християнства та інших релігій, біблійні тексти у перекладах були необхідні для викладання відповідних університетських дисциплін. Значно менша кількість біблійних текстів потрапила до бібліотеки у радянські часи, коли богослов'я як дисципліна було відсутнє, але біблійні тексти використовувались для вивчення історії релігії та атеїзму.

По-друге, висловлення «Ідіть і навчіть усі народи...» (Мт. 28:19), хоч і було основою діяльності християнських місіонерів, можна тлумачити й буквально. Досвід християнських церков показує, що переклади Святого Письма сучасною літературною мовою – невід'ємна частина діалогу традиції і сучасності: переклади Біблії та біблійних текстів потрібні не тільки для більш доступного сприйняття Слова Божого віруючими, але й для вивчення основ та історії християнської релігії всіма бажаючими. Закономірності появи Святого Письма національними мовами виявляються серед важливих питань культурно-історичного розвитку сучасних націй, тому дослідження з цієї проблематики є актуальними.

Список використаної літератури

1. *Великодная А. В.* Брестские старопечатные издания в коллекциях Научной библиотеки Одесского национального университета им. И. И. Мечникова / А. В. Великодная, О. Л. Ляшенко // *Берасцейскія кнігазборы : Брэсцкая Біблія – унікальны помнік культуры XVI стагоддзя : да 450-годдзя выдання : матэрыялы і даклады міжнароднага круглага стала, Брэст, 29–31 мая 2013 г. / Брэсцкі абласны выканаўчы камітэт, УК «Абласная бібліятэка імя М. Горкага» ; [склад.: А. М. Мяснянікіна, Т. С. Кавенька] ; пад агул. рэд. М. В. Нікалаева. – Брэст : Паліграфіка, 2014. – С. 159–167.*
2. *Великодная А. В.* Материалы для изучения истории и культуры лужицких сербов в библиотеке Анджея Кухарского / А. В. Великодная // *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2008. – Т. 13, вип. 8. – С. 301–317.*
3. *Гаврилов А. В.* Очерк истории С.-Петербургской синодальной типографии / А. В. Гаврилов. – СПб. : Синод. тип., 1911. – Вып. 1 : 1711–1839. – IV, 401, [3], XLVI, 56 с., 13 л. ил., портр. : ил., табл.
4. *Григорович В. И.* Донесения В. И. Григоровича об его путешествии по славянским землям / В. И. Григорович. – Казань : типо-литогр. Императ. ун-та, 1915. – VIII, 256 с.
5. *Дьомін О. Б.* Шукач слов'янських скарбів В. І. Григорович : монографія / О. Б. Дьомін, М. В. Алексєєнко ; наук. передм. І. М. Коваль ; ред. В. О. Колесник ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. Г. В. Великоднa ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : ОНУ, 2015. – 482 с., [12] арк. іл.
6. *Зі сторінок творчості П. Куліша (1819–1897) : до 200-річчя з дня народження [Електронний ресурс] :* [віртуальна виставка] / упоряд. Д. В. Ревенко. – Електрон. дані. – Одеса, 2020. – Режим доступу: <http://lib.onu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/08/Vystavka.pdf> (дата звернення: 24.10.2020). – Загол. з екрана.
7. *Каракоз О. О.* Історія книги / О. О. Каракоз. – Київ : Ліра-К, 2019. – 360 с.
8. *Книжкові пам'ятки Наукової бібліотеки Одеського національного університету : путівник / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; упоряд.: М. В. Алексєєнко, Г. В. Великоднa, О. В. Полевщикова ; авт. передм. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова. – Одеса : ОНУ, 2019. – 178 с. : іл. – (Книжкові колекції НБ ОНУ ім. І. І. Мечникова).*
9. *Немировский Е. Л.* Иван Федоров. Начало книгопечатания на Руси : описание изд. и указ. лит. : к 500-летию со дня рождения великого русского просветителя / Е. Л. Немировский. – М. : Пашков дом, 2010. – 344 с.
10. *Огієнко І. І.* Історія українського друкарства / І. І. Огієнко ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик. – Київ : Либідь, 1994. – 448 с.
11. *Рижский М. И.* История переводов Библии в России / М. И. Рижский. – Новосибирск : Наука, 1978. – 208 с.
12. *Савельєва Є. В.* Українські кириличні стародруки у фондах університетської бібліотеки : до історії формування колекції / Є. В. Савельєва // *Історія України в книжкових пам'ятках XVI–XVII ст. З колекції Наук. б-ки ОНУ імені І. І. Мечникова : зб. наук. пр. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; упоряд.: О. В. Полевщикова [та ін.] ; наук. ред. В. М. Хмарський ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред.: О. С. Мурашко, В. С. Кочмар. – Одеса : ОНУ, 2011. – 299, [1] с., [8] арк. іл.*

13. Соловьев А. Н. Государев печатный двор и Синодальная типография в Москве / А. Н. Соловьев. – М. : Синодальная тип., 1903. – 104 с.
14. Тихомиров Б. А. Начало истории русского перевода Библии и Российское библейское общество / Б. А. Тихомиров // *Христианское чтение*. – 2007. – № 28. – С. 111–146.
15. Kwilecka I. Biblia brzeska, jej dzieje i znaczenie / I. Kwilecka // *Nauka*. – № 3. – 2006. – P. 119.
16. Niemcewicz J. U. Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte / J. U. Niemcewicz. – Paryż : Frank ; Petersburg : Wolff, 1858. – 548 p.
17. Schuster-Sewer H. Vergleichende historische Laut-lehre der Sprache des Albin Moller / H. Schuster-Sewer // *Veröffentlichungen des Instituts für Slawistik der Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin*. – 1959. – № 15.

References

- [1]. Velikodnaya A. V., Lyashenko O. L. Brestskie staropechatnye izdaniya v kolektsiyakh Nauchnoy biblioteki Odesskogo natsionalnogo universiteta im. I. I. Mechnikova [Brest early printed editions in the collections of the Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University]. *Berastseyskiya knigazbory : Brestskaya Bibliya – unikalny pomnik kultury XVI stogoddzia: da 450-goddzia vydannya: materiyaly i daklady mizhnarodnaga kruglaga stala, Brest, 29–31 maya 2013 g. [Brest Book Collections: Brest Bible – a unique cultural monument of the XVI century: to the 450th anniversary of publication: materials and reports of the international round table, Brest, May 29–31, 2013]*. Brest, 2014, pp. 159–167.
- [2]. Velikodnaya A. V. Materialy dlya izucheniya istorii i kultury luzhitskikh serbov v biblioteke Andzheya Kukharskogo [Materials for studying the history and culture of the Lusatian Serbs in the library of Andrzej Kucharski]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznavstvo, knyhoznnavstvo [Odesa National University Herald. Series: library science]*. 2008, Vol. 13, iss. 8, pp. 301–317.
- [3]. Gavrilov A. V. *Ocherk istorii S.-Peterburgskoy sinodalnoy tipografii [Essay on the history of the St. Petersburg synodal printing house]*. St. Petersburg, 1911, iss. 1, IV, 401, [3], XLVI, 56 p.
- [4]. Grigorovich V. I. *Doneseniya V. I. Grigorovicha ob ego puteshestvii po slavyanskim zemlyam [Reports of V. I. Grigorovich about his journey through the Slavic lands]*. Kazan, 1915, VIII, 256 p.
- [5]. Domin O. B., Aliksieienko M. V. *Shukach slovianskykh skarbiv V. I. Hryhorovych : monohrafiya [The seeker of Slavic treasures V. I. Grigorovich : monograph]*. Odessa, 2015, 482 p.
- [6]. *Zi storinok tvorchosti P. Kulisha (1819–1897) : do 200-richchia z dnia narodzhennia / uporiad. D. V. Revenko [From the pages of P. Kulish's work (1819–1897) : to the 200th anniversary of his birth]*. Available at: <http://lib.onu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/08/Vystavka.pdf> (accessed 24 October 2020).
- [7]. Karakoz O. O. *Istoriia knyhy [History of the book]*. Kyiv, 2019, 360 p.
- [8]. *Knyzhkovi pamiatky Naukovoï biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu : putivnyk [Book memoirs of the Scientific Library of Odessa National University : a guide]*. Odessa, 2019, 178 p.
- [9]. Nemirovskiy Ye. L. *Ivan Fedorov. Nachalo knigopechataniya na Rusi : opisanie izd. i ukaz. lit. : k 500-letiyu so dnya rozhdeniya velikogo russkogo prosvetitel'ya [Ivan Fedorov. The beginning of book printing in Russia: a description of the ed. and decree. lit. : to the 500th anniversary of the birth of the great Russian educator]*. Moscow, 2010, 344 p.
- [10]. Ohiienko I. I. *Istoriia ukrainskoho drukarstva [History of Ukrainian drukarstvo]*. Kiev, 1994, 448 p.
- [11]. Rizhskiy M. I. *Istoriya perevodov Biblii v Rossii [History of Bible translations in Russia]*. Novosibirsk, 1978, 208 p.
- [12]. Savelieva Ye. V. *Ukrainski kyrylychni starodruky u fondakh universytetskoi biblioteki : do istorii formuvannia kolektsii [Ukrainian Cyrillic old prints in the funds of the university library: to the history of the collection]. Istoriia Ukrainy v knyzhkovykh pam'iatkakh XVI–XVII st. : z kolektsii Nauk. b-ky ONU imeni I. I. Mechnikova [History of Ukraine in book monuments of the XVI–XVII centuries. : from the collection of the Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University]*. Odessa, 2011, 299, [1] p.
- [13]. Solov'ev A. N. *Gosudarev pechatnyy dvor i Sinodalnaya tipografiya v Moskve [Gosudarev Printing House and Synodal Printing House in Moscow]*. Moscow, 1903, 104 p.
- [14]. Tikhomirov B. A. *Nachalo istorii russkogo perevoda Biblii i Rossiyskoe bibleyskoe obshchestvo [The beginning of the history of the Russian translation of the Bible and the Russian Bible Society]. Khristianskoe chlenie [Christian reading]*. 2007, no. 28, pp. 111–146.
- [15]. Kwilecka I. Biblia brzeska, jej dzieje i znaczenie. *Nauka*. 2006, no. 3, p. 119.
- [16]. Niemcewicz J. U. *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte*. Paryż ; Petersburg, 1858, 548 p.
- [17]. Schuster-Sewer H. *Vergleichende historische Laut-lehre der Sprache des Albin Moller. Veröffentlichungen des Instituts für Slawistik der Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin*. 1959, no. 15.

Надійшла 28.10.2020 p.

Ілюстрації

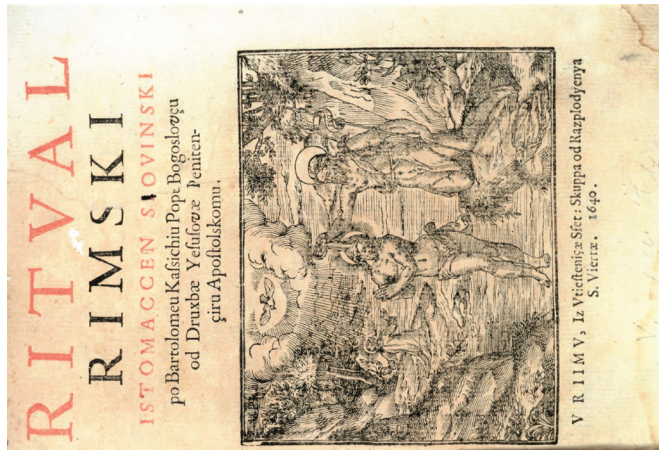
Іл. 2. Біблія, сиряч книги Ветхаго и Новаго
Завѣта ... (Острог, 1581)

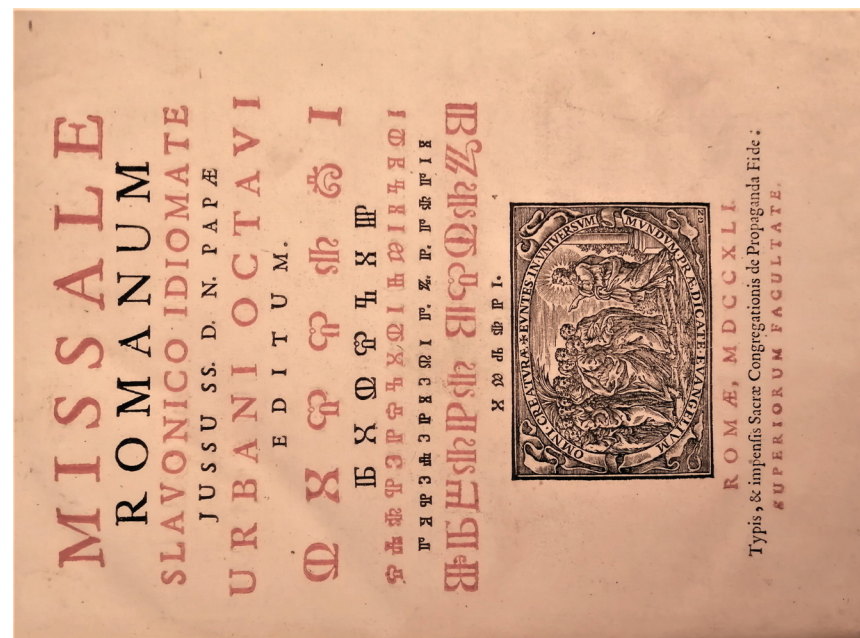
Іл. 1. Біблія свѣта, То ієст, Ксієгі Стárego у
Нового Закону ... (Брест, 1563)

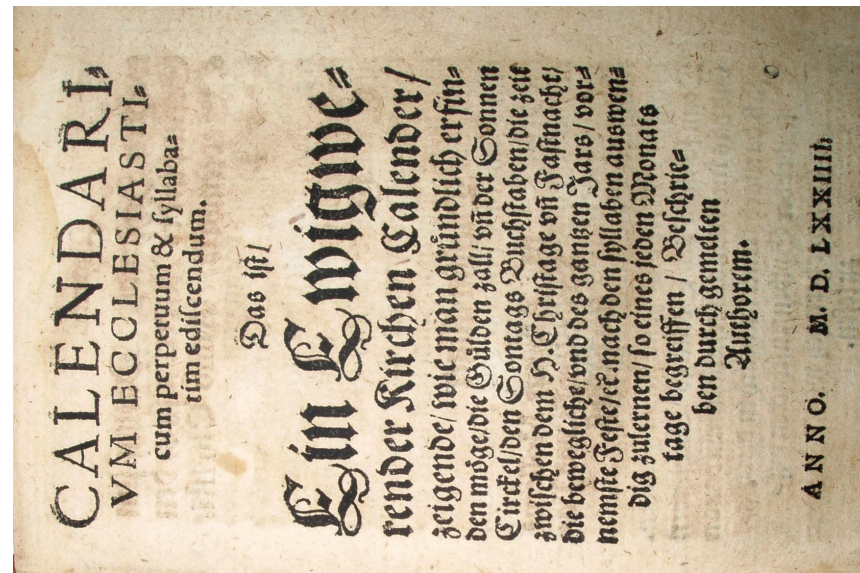
Іл. 3. Лейпхурґіаріон, сисѣсть Слѣжебникъ ... (Київ, 1639). Сторінки видання

Іл. 4. Ritual rimski ... = *Ritualet romanum* ... (Рим, 1640)

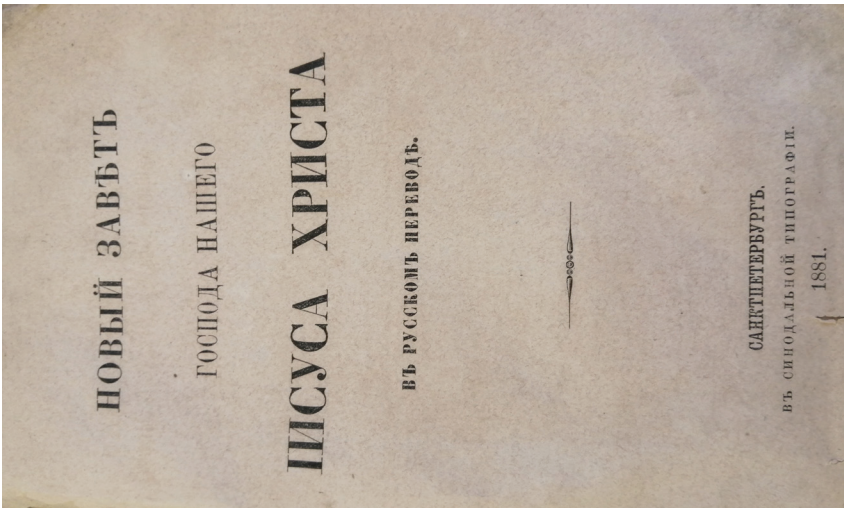
Лт. 5. Missale romanum slavonico idiomate ...
[Миссал римський ...] (Рим, 1741)

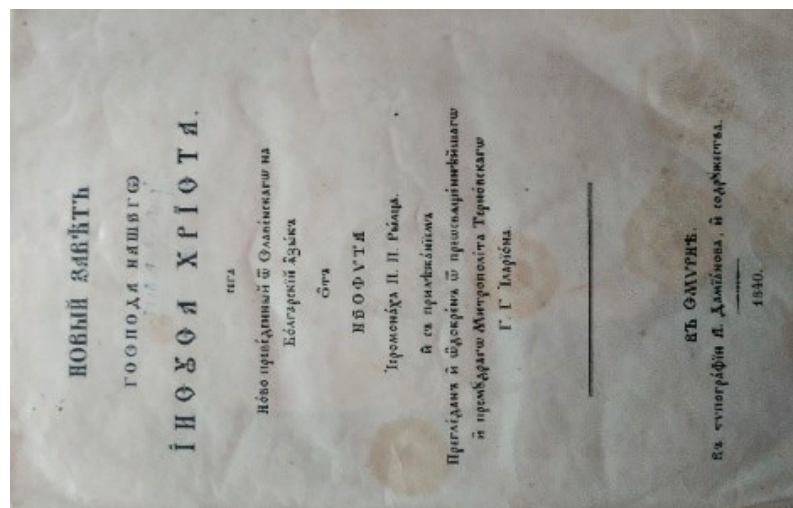
Лт. 6. Ein Ewigwender Kirchen
Calendar ... (Багмюен, 1574)

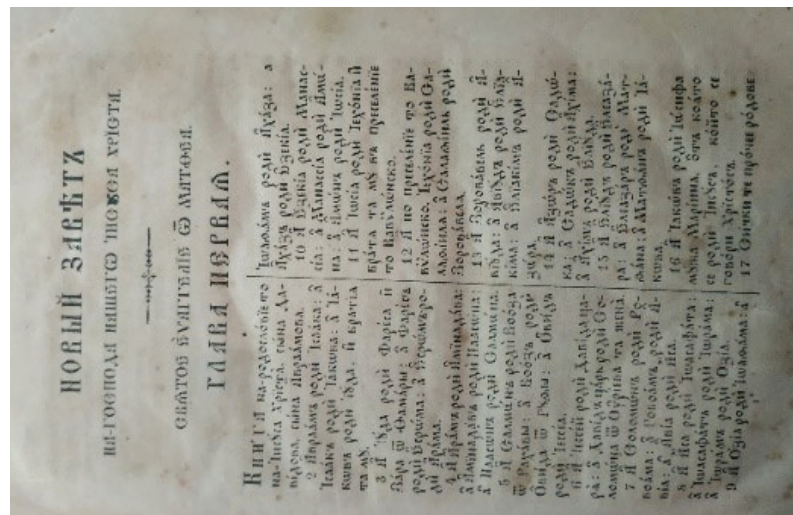
Ил. 7. Библия сиречь книги Священного писания Ветхого и Нового Завета (Москва, 1757). Гравюра з видання

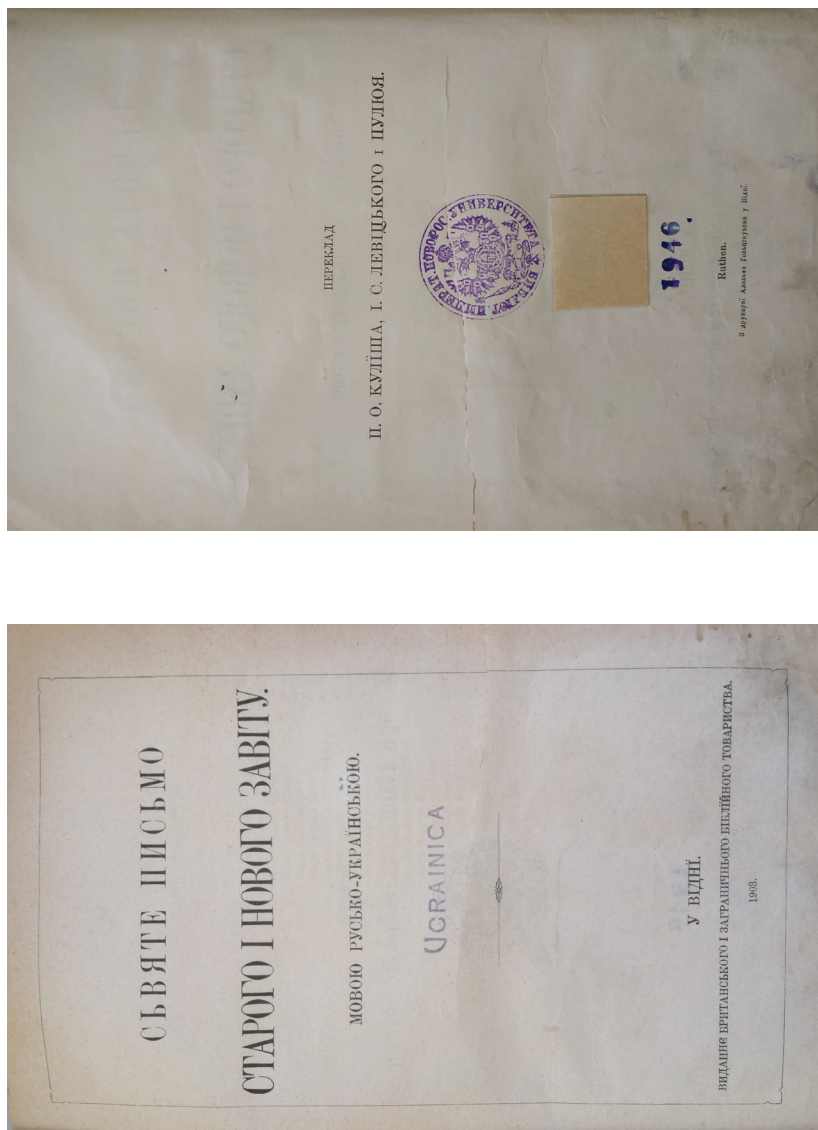
Ил. 8. Новый Завет Господа нашего Иисуса Христа в русском переводе (СПб., 1881)

Іл. 9. Новий Заветъ господа нашего
Иисуса Христа сега ново превданы от
славенскаго на болгарскій языкъ
от Неофита иеромонаха П. П. Рылца ...
(Ізмір, 1840)

Іл. 10. Нови Заветъ Господа Нашего
Иисуса Христа превео Вук Стеф.
Караџић (Відень, 1847).
Сторінка видання

Іл. 11–12. Святе писмо Старого і Нового Завіту (Відень, 1903). Титульний аркуш та зворот

Алексеев М. В.,

заведующая отделом редких книг и рукописей Научной библиотеки
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

Великодная А. В.,

заведующая сектором Научной библиотеки
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

**СЛАВЯНСКИЕ ПЕРЕВОДЫ БИБЛЕЙСКИХ ТЕКСТОВ
XVI – НАЧАЛА XX ВВ.: КО ВСЕМИРНОМУ ГОДУ БИБЛИИ**

В Научной библиотеке Одесского национального университета имени И. И. Мечникова хранится ценная коллекция библейских текстов, изданных на разных языках. В статье представлены славянские переводы Библии и библейских текстов. Наличие переводов библейских текстов в фондах Научной библиотеки Одесского национального университета имени И. И. Мечникова свидетельствует о развитии библиотеки как вспомогательного подразделения учреждения высшего образования, ориентированного на обеспечение учебного процесса соответствующей литературой.

Опыт христианских церквей показывает, что переводы Священного Писания на современный литературный язык – неотъемлемая часть диалога традиции и современности.

Ключевые слова: Библия, год Библии, библейские тексты, славянские переводы, Научная библиотека Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

Alekseenko M. V.,

Chief of the Department of Rare Books and Manuscripts
Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

Velykodna H. V.,

Head of the sector of the Department of Rare Books and Manuscripts
Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

**SLAVIC TRANSLATIONS OF BIBLE TEXTS
OF THE 16TH – EARLY 20TH CENTURY:
TO THE GLOBAL YEAR OF THE BIBLE**

Summary

2020 A. D. has been declared Global Year of the Bible. The main goal of such an initiative is to promote translations and editions of Holy Scripture as well as to expand the cultural horizons of mankind. At all times, the Bible was one of the most popular books being translated into different languages and reprinted in all Christian countries.

The Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University contains a valuable collection of biblical texts published in different languages. This article presents Slavic translations of the Bible and biblical texts.

The presence of translations of biblical texts in the stocks of the of the Scientific Library of Odessa I. I. Mechnikov National University can be regarded as an evidence of the development of the Library as an auxiliary subdivision of a higher education institution focused on providing the educational process with appropriate literature. Since Theology was a subject taught at Novorossiysky University, and professors of the department of Theology taught a compulsory course for students of all faculties and special courses on Christianity and other religions, biblical texts in translations were necessary for teaching University disciplines. Significantly fewer biblical texts were acquired by the Library in Soviet times, when Theology as a discipline was not available, but biblical texts were necessary in order to study the History of religion and Atheism.

The experience of Christian churches shows that translations of Holy Scripture into modern literary language serve as an integral part of the dialogue between tradition and modernity: translations of the Bible and biblical texts are in demand not only for a more accessible perception of the Word of the Lord by believers, but also for studying the foundations and history of the Christian religion by everybody.

Keywords: Bible, Global year of the Bible, biblical texts, Slavic translations, Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University

УДК 655.06:027.6(477.74-21)''1820/1880''

DOI [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2\(24\).215440](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2(24).215440)

Полевщикова Елена Викторовна,

кандидат исторических наук,

главный библиограф Научной библиотеки

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Преображенская, 24, Одесса, 65082, Украина

тел.: (048) 722 12 10

e-mail: library@onu.edu.ua

**ОДЕССКИЕ ИЗДАНИЯ В КНИЖНОМ СОБРАНИИ
ВОРОНЦОВСКОГО ДВОРЦА В ОДЕССЕ
(КОНЕЦ 1820-Х – 1880 Г.): ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ
РЕПЕРТУАРА В СЕМЕЙНОЙ БИБЛИОТЕКЕ**

В статье рассмотрены особенности формирования репертуара изданий, напечатанных в Одессе с 1820-х годов до 1880 г., в одесской библиотеке Воронцовых. Данный книжный комплекс складывался при двух владельцах книжного собрания – Михаиле Семёновиче и Семёне Михайловиче Воронцовых, что, наряду с общими тенденциями развития печатного дела в городе, повлияло на его состав.

Ключевые слова: книгопечатание, Одесса, библиотека Воронцовых, М. С. Воронцов, С. М. Воронцов.

На протяжении более полувека библиотеку майоратного дома Воронцовых в Одессе пополняли напечатанные в местных типографиях книги, брошюры, оттиски статей, периодические издания. В статье предпринята попытка проанализировать состав данного фрагмента огромного книжного собрания и процесс его формирования при графе, с 1845 г. князе М. С. Воронцове (1782–1856) и при его сыне – князе С. М. Воронцове (1823–1882).

Ранняя история одесской книжности изучались несколькими поколениями историков и книголюбов [1; 3; 4; 5; 8; 10; 22]. Обзор книг, выпускаемых в одесских типографиях, «по свежим следам» был сделан в середине XIX в. А. А. Скальковским – одним из самых плодотворных авторов интересующего нас периода (он же в ряде случаев давал собственные оценки вышедшим сочинениям своих современников) [19]. Перечень одесской печатной продукции первой половины столетия изложен в одной из работ историка и археолога Н. Н. Мурзакевича [13, с. 33–39]. Списки выходивших в Одессе изданий содержатся и в современных справочных изданиях. На материалах старейшей публичной библиотеки города был подготовлен перечень книг первой половины XIX столетия (содержит 295 позиций) [9]. Издания местных типографий в составе именных фондов Научной библиотеки ОНУ имени И. И. Мечникова зафиксированы в библиографическом указателе, составленном сотрудниками университетской

библиотеки [21]. В последние десятилетия появились как справочные издания, так и монографическая литература, посвящённые выходившим в Одессе периодическим изданиям [3; 7]. Тем не менее, при изучении книжного наследия Одессы в XIX в. как важнейшего проявления культурной и интеллектуальной жизни города в период, который принято считать его «золотым веком», главной проблемой приходится признать отсутствие полноценного реестра местной печатной продукции, создание которого потребовало бы фронтального просмотра фондов и каталогов крупнейших одесских библиотек и музеев.

Более полувека назад попытку «провести ревизию» и оценить общий масштаб одесской издательской продукции в 1828–1860 гг. предпринял известный исследователь С. Я. Боровой. По его приближённым подсчётам, сделанным в результате сплошного просмотра каталогов одесских библиотек, «всего в Одессе в 1828–1860 гг. было напечатано примерно 700 названий» [5, с. 155]. Какая же часть их была представлена в книжном собрании самого знаменитого представителя рода Воронцовых и членов его семьи?

В поисках ответа на поставленный вопрос был изучен «Инвентарь библиотеки майоратного дома светлейшего князя Семена Михайловича Воронцова в г. Одессе», в котором зафиксированы книги, изданные в Одессе и находившиеся в воронцовском собрании на момент передачи библиотеки в Новороссийский университет в конце XIX в. На основе этого документа был составлен перечень одесских изданий, основной массив которых хранится в Воронцовском фонде университетской библиотеки до настоящего времени, в котором представлены уточнённые данные¹.

Обратимся к той части изучаемого книжного комплекса, которая отложилась в библиотеке при первом владельце Воронцовского дворца в Одессе – генерал-губернаторе Новороссии и полномочном наместнике Бессарабии (1823–1856) и кавказском наместнике (1844–1856).

Список изданий, увидевших свет в Одессе при жизни М. С. Воронцова, насчитывает 131 название книг в 196 экземплярах, опубликованных в 1828–1856 гг. Исходя из оценок С. Я. Борового, это составляет лишь около пятой части названий от общего объёма печатной продукции одесских типографий вплоть до 1860 г.

Отметим, что в библиотеке М. С. Воронцова отсутствует самое раннее из датированных одесских изданий – «Начертание правил воспитания в обоих одесских благородных институтах», напечатанное в 1814 году на французском и русском языках. Возможно, получивший классическую выучку библиофила, с молодости пополнявшего свою библиотеку редкими старинными книгами, Михаил Семёнович не воспринимал издания раннего этапа книгопечатания в Одессе как раритеты, достойные разыскания и не считал нужным приобретать их для своей библиотеки.

С. Я. Боровой полагал, что «до нас совершенно не дошла одесская типографская продукция 1815 – первой половины 1820-х гг. Видимо в основном

печатались казенные бумаги, бланки и т.д., а также частные объявления, театральные афиши и т. п.». Саул Яковлевич подверг сомнению «одесское происхождение» ряда изданий, вышедших в 1824 и 1827 гг. [5, с. 152, прим. 44], которые, впрочем, в библиотеке Михаила Семёновича отсутствовали.

Начало регулярного выпуска книг в Одессе датируется 1828 годом [5, с. 155; 19, с. 31]. Остановимся подробнее на образцах печатной продукции первых пяти лет книгопечатания в Одессе, имевшихся в собрании Воронцовского дворца.

Наиболее раннее из изданий, сохранившееся в Воронцовском фонде – «Первоначальные упражнения в новогреческом языке», напечатанные в Городской типографии в 1828 г. для Одесского греческого училища (ил. 1)². Заслуживают упоминания такие издания, как «Проект учреждения одесской лечебницы для приходящих» (ил. 2) и ода на итальянском языке, посвящённая императрице Александре Фёдоровне, написанная профессором итальянского языка и словесности Ришельевского лицея (преподававшим итальянский язык и в других учебных заведениях города), автором лингводидактических трудов Антонио (Антоном Андреевичем) Пиллером (Antonio Piller, 1776 – после 1838) [См. подробнее: 12]. Следует учитывать, что экземпляры обоих изданий не содержат выходных данных, а текст датируется 1828 годом. Впрочем, есть сомнения, что 6-страничный опус Пиллера (за который автор был пожалован бриллиантовым перстнем) был отпечатан именно в Одессе (бумага содержит филигрانی LONDON 1824).

А. А. Скальковский называет «первым русским сочинением, напечатанным в Одессе» «Отчет о разных памятниках древности, открытых и приобретенных в некоторых местах Болгарии и Румилии... » (1829 г.), подготовленный поэтом, путешественником и дипломатом Виктором Григорьевичем Тепляковым (1804–1842) во время поездки по Болгарии с целью отыскания древностей в ходе русско-турецкой войны [19, с. 32]. Брошюра была подготовлена по поручению, данным Новороссийским генерал-губернатором, в штат которого был назначен В. Г. Тепляков, однако в «Инвентаре... » это издание не числится.

Среди книг, вышедших в 1829 г. в Городской типографии и представленных в библиотеке Воронцовых, отметим «Начальные правила французского языка : Третья и последняя тетрадь первой части. Собранные ... трудами Гейнриха Веплера», «Правила для конских скачек в Новороссийских губерниях», «*Règlement de l'institut des demoiselles nobles d'Odessa* » (Устав Одесского института благородных девиц), а также оду Ант. Пиллера, посвящённую М. С. Воронцову (*Per il giorno annomastico di sua eccellenza il signor conte Michele di Woronzoff...*)³.

В 1830 году была напечатана книга на русском языке – «Слово в день торжествования мира между Россиею и Оттоманскою портою, заключенного 1829 года сентября 2-го дня в столичном городе Адрианополе, произнесенное в Одесском соборе протоиереем Нестором Святенковым, 29-го сентября, за по-

лучением высочайшего манифеста о мире». Тогда же вышла в свет и франкоязычная «Краткая история перемен и коммерции Тавриды» (*Abrégé historique des revolutons et du commerce de la Tauride*) негоцианта, вице-консула королевства Обеих Сицилий Феликса Лагорио (*Félix Lagorio*, 1781–1857) (оба издания хранились в книжном собрании М. С. Воронцова). 1830-й год указан и на титульном листе «Портолана Чёрного и Азовского морей или Описания берегов этих двух морей к пользе мореплавателей» (*Portulan de la mer Noire et de la mer d'Azov ou Description des côtes de ces deux mers à l'usage des navigateurs*) генерального консула Нидерландов в Одессе, исследователя Северного Причерноморья Ж. В. Э. Тетбу де Мариньи (*Jacques-Victor-Edouard Taitbout de Marigny*, 1793–1852). Однако, по утверждению А. А. Скальковского, это сочинение «вышло в свет только в 1833 году по причине отделки его атласа, весьма важного для мореплавателей» [19, с. 39 прим.].

Год спустя было издано исследование «О положении трех скифских крепостей по Страбону» (*De la position de trois fortresses Tauro-scythes dont parle Strabon...*) пионера изучения древностей в Северной Причерноморье Ивана Павловича Бларамберга (1772–1831). Тогда же на русском и французском языках вышел «Календарь на 1832 год»⁴. Высокую оценку современников получили изданные в 1832 г. речи, произнесённые в торжественном собрании Ришельевского лицея профессором физико-математических наук Николаем Дмитриевичем Курляндцевым (1802–1835) и профессором кафедр истории и русской словесности Михаилом Петровичем Розбергом (1804–1874), который был также главным редактором «Одесского вестника» и издателем (совместно с П. Т. Морозовым) «Одесского альманаха»⁵.

Так, А. А. Скальковский восторженно писал о последней, что она «произвела удивительное впечатление. Напечатанная в небольшом числе экземпляров, она ходила по всем рукам и жажда к русскому чтению значительно усилилась» [19, с. 36]. Тогда же в Городской типографии был напечатан переведённый с французского языка исторический роман французского писателя и государственного деятеля А.-Фр. Вильмена (*Abel-François Villemain*, 1790–1870) «Ласкарис или греки XV-го столетия».

В литературе неоднократно подчёркивалось, что к значительному расширению типографской деятельности в городе привело издание газет [5; 24]. История создания легендарного одесского периодического издания *Journal d'Odessa*, перипетии, связанные с выходом газеты и перемены, которые она претерпела за долгие годы своего существования, обстоятельно изучены, как и роль М. С. Воронцова в её возникновении. Тем удивительней кажется факт отсутствия *Journal d'Odessa* /Одесского вестника/ в домашней библиотеке генерал-губернатора. В богатейшем собрании периодических изданий воронцовской библиотеки местные газеты и журналы первой половины столетия были представлены лишь комплектом «Новороссийского курьера» (*Courrier de la Nouvelle Russie*) за 1831 год (январь-декабрь, 104 номера) и «Записками

имп. Общества сельского хозяйства Южной России», а также «Прибавлением к листкам Общества...» за 1841 г. и 1854–1857 гг.

Печатная продукция местных типографий, отложившаяся в одесской библиотеке М. С. Воронцова, включала немало французских названий (28 изданий, то есть четвертая часть), в том числе – написанных иностранцами (консулами, негоциантами, преподавателями лицея, переехавшими в Российскую империю, иностранными специалистами, посетившими Одессу по приглашению генерал-губернатора и т. д.). Однако даже французский язык, более других укоренённый в культурных практиках Российской империи в первой половине XIX столетия, явно сдавал свои позиции, чему способствовала «смена элит» в управлении городом и краем: в администрации европейски образованного русского вельможи М. С. Воронцова преобладали не иностранцы, а его соотечественники. Печатная продукция в воронцовскую эпоху выходила преимущественно на русском языке, одесские издания на английском, немецком, итальянском, греческом и латинском языках представлены лишь единичными экземплярами. Обратим внимание и на наличие в библиотеке М. С. Воронцова напечатанной в 1834 году на украинском языке книги «Маруся. Казка», авторство которой является предметом научных изысканий на протяжении почти столетия (с начала 1930-х годов экземпляр издания отсутствует в Воронцовском фонде университетской библиотеки).

Тематически выявленные издания имеют ярко выраженную краеведческую направленность, охватывая самые различные стороны жизни динамично развивающегося молодого города. Хозяйственному освоению края посвящены обзоры черноморской торговли, работы, содержащие характеристику портов Новороссии, сведения о полезных ископаемых в новороссийских губерниях, а также о различных отраслях сельского хозяйства (руководства по пчеловодству, шелководству, виноградарству, овцеводству, написанные наиболее сведущими и опытными аграриями (в основном французского и швейцарского происхождения: Шарлем (Карлом) Десметом, Шарлем (Карлом Ивановичем) Тарданом, Жаном Демолем, Жаном Изнаром) и др.

В изученной подборке книг преобладают, однако, работы, призванные способствовать интеллектуальному и культурному развитию жителей пропитанной духом коммерции Одессы и всего края. Это труды научных обществ, к созданию и деятельности которых Михаил Семёнович имел самое непосредственное отношение: «Записки имп. Общества сельского хозяйства Южной России», отчёты старейшего сельскохозяйственного общества в Российской империи, основанного в 1828 г.; Устав Одесского Общества истории и древностей (1839), «Записки» Общества за 1841–1842, 1849–1850 гг., отчёт о торжественном собрании общества 4 февраля 1840 г., а также описание музея Общества, составленное Н. Н. Мурзакевичем на латинском языке и подготовленный Пиннером на немецком языке проспект Общества. В эту же группу изданий входят работы членов Обществ, представителей формировавшейся не без уча-

ствия генерал-губернатора научной и культурной элиты города (М. С. Воронцов был почётным президентом Общества истории и древностей, причём после него никто не занимал этого поста [23, с. 79, 85]). Наиболее яркий пример – появление работ признанного археографа и историографа Новороссийского края А. А. Скальковского. В библиотеке Воронцовского дворца отложились многочисленные исторические, статистические труды А. А. Скальковского, а также несколько выпусков его опыта в беллетристике (Порубежники, канва для романов. – Одесса : Нитче, 1849-1850) (всего 19 единиц). Подробный анализ сотрудничества и взаимодействия блестящего сановника и талантливого чиновника его администрации, во многом благодаря М. С. Воронцову реализовавшего талант исследователя, был предпринят Л. В. Новиковой [14; 15; см. также 23, с. 68; 13, с. 71–72; 20]. Этот опыт следует признать удачным примером изучения возникновения научной элиты вдали от столичных академических центров. Одарённые в научном и литературном плане чиновники, находившиеся в штате генерал-губернатора (И. П. Бларамберг, С. В. Сафонов, А. Я. Фабр, Ю. А. Гагемайстер, В. Г. Тепляков, Я. П. Полонский, А. Б. Ашик и др.), получали его поддержку и определённые преференции, а их труды заняли солидное место в репертуаре печатной продукции воронцовской Одессы⁶.

Другая группа авторов одесских изданий в библиотеке М. С. Вороноцова – преподаватели Ришельевского лицея, который в силу своего положения был призван играть роль культурного центра молодого города: Н. Н. Мурзакевич, Ф. К. Брун, Н. Д. Курляндцев, А. Д. Нордман, И. Ф. Гриневиц, И. Ю. Палимпсестов, В. А. Линовский, А. К. Шапеллон, А. А. Пиллер, А. Я. Комарницкий. Публикаторская деятельность профессорского и лекторского состава лицея была важной составляющей их занятости («нагрузки»): в известном очерке И. Михневич тщательно перечисляет не только отдельные труды преподавателей лицея, но и их участие в «Одесском альманахе» и «Новороссийском календаре» [11, с. 98]. Укажем на наличие в библиотеке продолжающегося издания «Речи, произнесенные в торжественном собрании Ришельевского лицея» (позднее выходило под заглавием «Годичный акт в Ришельевском лицее») за десять лет.

Нельзя не отметить доминирование изданий по гуманитарным специальностям, прежде всего – по истории и археологии: вместе с биографиями они насчитывают 30 названий в 35 экземплярах. Особого упоминания заслуживает публикация источников из богатейшего рукописного собрания семьи Воронцовых, которым, как известно, столь дорожил Михаил Семёнович. При деятельном участии Н. Н. Мурзакевича, пользовавшегося особым доверием владельца библиотеки, в Городской типографии Одессы были изданы «Псковская судная грамота составленная на вече в 1467 году» (1847) (второе издание вышло в 1868 г. в типографии Алексамати), «Письма царевича Алексея Петровича к его родителю Петру великому, Государыне Екатерине Алексеевне и кабинет-секретарю Макарову, с приложением писем царевича Петра, царевны Наталии

и князя Вяземского к Его Высочеству» (1848), «Статейный список стольника Василия Тяпкина и дьяка Никиты Зотова, посольства в Крым в 1680 году, для заключения Бахчисарайского договора» (1850).

Сочинения на философско-моральные, а также религиозные тексты и работы по истории религии и отдельных религиозных общин насчитывают 10 названий, из них половина принадлежат перу известного религиозного деятеля, автора трудов по истории и археологии Гавриила (Василия Фёдоровича Розанова, 1781–1858) в бытность его архиепископом Херсонским и Таврическим (1837–1848).

Работы по медицине и праву представлены в воронцовском собрании единичными изданиями (соответственно 4 названия в 6 экземплярах и 2 названия в 2 экземплярах). Весьма краткий перечень сочинений, относящихся к «изящной словесности» (полтора десятка названий), производит впечатление случайной подборки книг, включающей образцы самых разных литературных жанров (и различного достоинства!).

Особый интерес для историков книжного дела в Одессе представляют каталоги местных книжных магазинов Ж. Сорона (*Librairie de Jh Sauron. Catalogue des livres à la lecture.* – Odessa, 1833; *Catalogue de la librairie de Joseph Sauron, à Odessa.* – Odessa, 1835) и Д. Миевиля (*Librairie de D. Mieville, à Odessa. Catalogue des livres en éditions de Bruxelles.* – [Odessa], 1837). В изданных в Одессе каталогах книготорговцев имеются пометы, возможно, свидетельствующие о заинтересовавших владельца библиотеки книгах.

Отметим, что живой интерес к изданным в Одессе в 1834–1844 гг. сочинениям местных авторов проявляла Елизавета Ксаверьевна Воронцова (1792–1880), о чём свидетельствует сохранившийся в архиве «Список книг находящихся в Будуаре ея Сиятельства в Одессе 1846 года». Среди них находим упоминавшийся выше «Календарь на 1832 год», «Одесский альманах» на 1840 год, «Новороссийский календарь» на 1842 год, анонимный «новороссийский роман» «Неизбежность судьбы или хутор на Буге» (1842), сочинения С. В. Сафонова, А. Я. Фабра, А. А. Скальковского, а также отчеты Одесского общества истории и древностей за 1841–1842 гг. Изданные в Одессе опусы на французском языке представлены в списке сборником стихотворений Альфонса Шапеллона (1837) и переводом на французский язык Н. Б. Голицыным известной поэмы И. И. Козлова «Чернец». На подборе книг заметно отразился интерес Е. К. Воронцовой к деятельности благотворительных организаций города и благотворительности как таковой. Назовем сочинение А. С. Стурдзы «Взгляд на Богоугодные заведения Одессы» (1843), известные литературные альманахи, издаваемые Новороссийским женским обществом призрения бедных – «Подарок бедным» и «*La Queuteuse*» за 1834 г. [см. подробнее: 17].

Вопреки ожиданиям, число дарственных надписей и посвящений генерал-губернатору, зафиксированных в ходе осмотра данного книжного комплекса, было достаточно скромным: дарственные надписи имеются на сочинениях

И. Андреевского и С. В. Сафонова (ил. 3–4), посвящениями автора Михаилу Семёновичу и его супруге отмечены большинство представленных в библиотеке М. С. Воронцова работ А. А. Скальковского (ил. 5–6). На форзаце «Историческо-статистического опыта о торговых и промышленных силах Одессы» А. А. Скальковского – дарственная надпись графине Е. К. Воронцовой (ил. 7), а на обороте верхней крышки экземпляра наклеен оттиск литографированной картинке, возможно, специально заказанной для вклеивания в книгу⁷. На картинке, обрамлённой двойной рамкой, девять изображений: в центре – план Одессы, один вид без подписи и вид порта, подписанный «Одесса»; по три вида располагаются слева («Maison du comte Woron[zof]»; «Boulevard» [sic!]; «Биржа») и справа («Maison du comte Witt»; «Театр»; «Собор»). Под изображением слева стоит подпись рисовальщика-литографа «Manuzewich (?) des. & gra.» (к сожалению, информацией о таком литографе мы не располагаем), а справа – известной мастерской Д. Кленова: Lith. d. Klenow (ил. 8).

Сопоставляя репертуар одесских изданий, отложившихся в библиотеке Воронцовского дворца при князе Воронцове-старшем и его наследнике, нельзя не заметить, что при последнем состав этой части книжного собрания существенно изменился. Это произошло в силу причин различного порядка: многократно возрос объём местной печатной продукции в конце 1850-х–1880 гг. (количество типографий, в которых были напечатаны представленные в воронцовском собрании издания, выросло с семи в середине столетия до четырнадцати к началу 1880-х гг.), изменилась и тематическая направленность изданий, выходивших в пред- и пореформенную эпоху. Обратим внимание и на обстоятельства, связанные с личностью последнего владельца библиотеки майоратного дома Воронцовых в Одессе.

Князь С. М. Воронцов был урождённым одесситом: в столице Новороссийского края он родился 23 октября (4 ноября) 1823 года, здесь же получил образование на юридическом отделении Ришельевского лицея (выпуск 1842 года). Дослужившийся до высоких чинов на армейской службе, он потрудился в родном городе на общественном поприще: в ходе заседания Одесской Общей думы 23 декабря 1863 года большинством голосов Семён Михайлович был избран городским головой (первым всесловным городским головой в соответствии с принятым в 1863 году Положением) и занимал эту должность на протяжении четырёх лет вплоть до 14 декабря 1867 г. [16, с. 89–91, 791].

Известно об активном участии князя в интеллектуальной и культурной жизни города: любитель античной археологии, оказавший значительную поддержку проведению археологических исследований в окрестностях Южной Пальмиры, он был членом Одесского Общества истории и древностей, с 1865 г. – первым президентом Одесского общества изящных искусств. С. М. Воронцов содействовал осуществлению грандиозного проекта публикации огромного массива документов, хранящихся в семейных архивах, в 40 томах, большая часть из которых вышла в свет при его жизни. После кончины

С. М. Воронцова бессменный редактор и издатель «Архива князя Воронцова» П. И. Бартенев отмечал, что издание «рукописных сокровищ Воронцовского Архива» возникло «по мысли и при непосредственном участии Семёна Михайловича» [2, кн. 27, с. [VI]. «Его личное, постоянное участие, широта общеисторического взгляда в выборе подлежащих обнародованию бумаг и всегда разумный совет служили великим облегчением многолетнего и многолетнего труда» [2, кн. 26, с. [V]. При Семёне Михайловиче семейная библиотека пополнилась изданиями, ставшими подлинным украшением коллекции старопечатных книг, среди которых укажем изданную Иваном Фёдоровым «Библию» (Острог, 1581) и Брестскую Библию Радзивиллов – первый перевод Библии на польский язык (куплены в Берлине в 1862 г.). Именно при нём книги, периодические, нотные и картографические издания были помечены экслибрисами-наклейками, изготовленными для библиотек князя в Петербурге, Алушке и Одессе.

Разумеется, Семён Михайлович собирал книги и при жизни отца. Так, нередко встречаются книги, специально приобретённые для Воронцова-младшего в бытность его студентом Ришельевского лицея. Но впечатляющий массив текстов официальных документов отложился, конечно, позднее и связан с вышеупомянутыми общественными обязанностями С. М. Воронцова. Вовлечённость в городскую жизнь и интерес к её проблемам сохранились и в последующие годы, поэтому библиотека пополнялась опубликованными документами и материалами местных органов власти, отражающих многообразную хозяйственную и социально-культурную жизнь города и края вплоть до 1880 г.

Перечислим «Ведомости Одесского городского общественного управления» (1864–1877), «Известия Одесского городского общественного управления» (1864–1867) «Журналы заседаний Одесской общей городской думы» (1868–1873), доклады комиссий и отдельных гласных и другие материалы Одесской городской общей и распорядительной думы (1865–1875), Сборник постановлений по Одесскому общественному управлению, доклады Одесской городской думы (1869–1877), отчёты Одесской мещанской управы (1865–1867), сборник постановлений по одесскому общественному управлению, материалы комиссии для введения постановления об общественном управлении г. Одессы, списки лиц, имеющих право голоса на городских выборах (1863–1870), «Труды Одесского статистического комитета» (1865) и целый ряд работ, содержащих статистические сведения, в том числе «Перепись населения г. Одессы, произведенная 5 сентября 1873 г.» (тип. Ульрих, 1875), «Фабричная статистика г. Одессы» (Слва. тип. И. Буковецкого, 1875). Отметим материалы, в которых рассматриваются проблемы благоустройства города (о снабжении водой и состоянии водопровода, мощении и освещении улиц), не утратившие своей актуальности для горожан спустя полтора столетия.

Экономический «блок» подборки включает издания, содержащие информацию о развитии промышленности, транспорта и банковского дела. Среди них –

уставные документы Общества взаимного поземельного кредита, Общества для содействия русской промышленности и торговли, «Устав Акционерного Общества механического и машино-строительного завода Гулье-Бланшар в Одессе» (1875), материалы (доклады и отчёты правления) о Товариществе Новороссийского пароходства, Одесском порте, Русском обществе торговли и мануфактур, Одесской железной дороге, Торговом доме братьев Яхненко и Симиренко, Одесском коммерческом банке и Одесском обществе взаимного кредита.

Заметно малочисленной издания, посвящённые проблемам здравоохранения (10 назв.) и образования (11 назв.) в Одессе. Отметим присутствие подборки отчётов Общества изящных искусств (за 1865–1877 г.) и Одесского Общества истории и древностей (за 1859–1860, 1862–1867, 1871–1872, 1874–1879 гг.), благотворительных организаций (Одесского славянского благотворительного общества имени св. Кирилла и Мефодия, Общества попечения о раненых и больных воинах, Стурдзовской богадельни сердобольных сестёр, Одесского женского благотворительного общества, еврейских благотворительных обществ в Одессе), а также другие материалы об их деятельности. Единичными названиями были представлены издания по истории, географии, равно как и беллетристика (6 назв.) и работы, посвящённые сельскому хозяйству (5 назв.).

Можно констатировать абсолютное преобладание печатной продукции на русском языке: среди представленных в воронцовском собрании книг и брошюр, изданных в Одессе в период с конца 1850-х гг. до 1880 г., лишь единицы были напечатаны на иностранных языках (два названия в четырёх экземплярах на немецком и семь названий в восьми экземплярах на французском языках).

Нам близка оценка П. И. Бартенева, отметившего «не показное, а деятельное усердие», которым отличался С. М. Воронцов [2, кн. 26, с. [V]. Вряд ли будет преувеличением утверждение о том, что состав изучаемого в данном сообщении книжного фрагмента библиотеки Воронцовых (171 назв. в 229 экз.) был предопределён искренней заинтересованностью её последнего владельца в судьбе родного города. Это «Одессика» активного члена городской громады. Если при М. С. Воронцове в рассмотренной части фамильной библиотеки преобладали сочинения гуманитарного цикла, то подборка «Одессики» первых десятилетий пореформенной эпохи носит ярко выраженный прикладной, утилитарный характер.

Более полувека семья Воронцовых была связана с Одессой. Одесские издания их библиотеки (302 назв. в 425 экз.) не были предметом коллекционирования, а органичной частью функционирования владельцев в данной среде. Проведённое исследование мы рассматриваем как небольшой шаг в направлении реконструкции цельной картины книгопечатания (и книгопользования) в дореволюционной Одессе. По авторитетному мнению С. Я. Борового, важность составления подобного репертуара невозможно переоценить: «перечни печатной продукции, в том числе и одесской, являются содержательной летописью культурного и общественно-политического прошлого, дающей много

ярких – из других источников не извлекаемых – черт которые помогают лучше увидеть ушедшую жизнь во всем ее многообразии, неповторимых особенностях, глубоких внутренних противоречиях» [5, с. 159].

Примечания

¹ Приведённая ниже информация не совпадает с изложенной в опубликованном ранее сообщении, подготовленном на основе данных, собранных в библиографическом указателе «Українська книга в іменних фондах Наукової бібліотеки Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова» [18]).

² По утверждению Костаса Г. Авгитидиса в 1828 г. первая греческая книга «Элементарные упражнения по новогреческому языку» была напечатана в типографии греческого коммерческого училища, открывшейся тогда же [1, с. 13].

³ В «Инвентаре библиотеки майоратного дома...» нет записей о ещё двух франкоязычных книгах, увидевших свет в Одессе в том же году. Одна из них – «Notes sur les provinces russes au-delà du Caucase écrites dans les années 1823 et 1824» («Записки о русских провинциях Закавказья, написанные в 1823–1824 годы») уроженца Тосканы графа Луиджи Серристоры (Luigi Seristori, 1793–1857), в 1822 г. побывавшего в Грузии, а после службы в русской армии состоявшего в штате генерал-губернатора М. С. Воронцова в Одессе. Автор другой работы, «Notice sur les bains de mer et des limans ou lacs d'Odessa» («Заметок о морских ваннах и лиманах или озерах Одессы»), – греческий подданный доктор медицины Петр (Петрос) Константинович Ипитис (Эпитес, Гепитес и др.; 1795–1861), сподвижник борца за независимость Греции от османского ига князя Александра Ипсиланти [19, с. 33].

⁴ История создания и эволюция такой разновидности печатной продукции, как календари и альманахи «на одесской почве» подробно изучены [см., напр., 6].

⁵ Курляндцев Н. Речь о начале, постепенном развитии и настоящем состоянии опытной физики, произнесенная в торжественном собрании Ришельевского лицея профессором математики Н. Курляндцевым, октября 24, 1832 года. – Одесса : Гор. тип., 1832 ; Розберг М. Речь о содержании, форме и значении изящно-образовательных искусств, произнесенная в торжественном собрании Ришельевского лицея М. Розбергом 24 октября 1832 г. – Одесса : Гор. тип., 1832.

⁶ К этой же группе авторов, очевидно, можно причислить и российского этнографа, кавказоведа Леонтия Яковлевича Люлье (1805–1862). Его «Русско-черкесский или адигский словарь с краткою грамматикою сего последнего языка» был издан в Одессе в 1846 г. – в период, когда князь Воронцов был кавказским наместником.

⁷ Благодарю за консультацию главного библиографа Одесской национальной научной библиотеки Л. В. Ижик.

Список использованных источников и литературы:

1. *Авгитидис Костас Г.* Издательская деятельность греков Одессы (1829–1917) / Костас Г. Авгитидис. – Одесса : Астропринт, 2003. – 125 с.
2. *Архив князя Воронцова* : в 40 кн. – М. : Унив. тип., 1870–1901. – Кн. 1–40.
3. *Бельский М. Р.* Журналы старой Одессы : справочник / М. Р. Бельский, Л. В. Ижик. – Одесса : ВМВ, 2008. – 117, [1] с., [4] л. илл. : илл., факсим.
4. *Бельский М. Р.* Книжная торговля в дореволюционной Одессе : справочник / М. Р. Бельский. – Одесса, 2007. – 80 с.
5. *Боровой С. Я.* Книга в Одессе в первой половине XIX века / С. Я. Боровой // Книга: исследования и материалы. – М., 1967. – Сб. 14. – С. 145–159.
6. *Гребцова И. П.* Т. Морозов : становление ученого и публициста / И. С. Гребцова // Вісн. Чернігів. нац. пед. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Серія: Історичні науки. – 2014. – Вип. 123. – С. 60–65. – Сведения доступны также через Интернет: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchdpul_2014_123_13 (дата обращения: 18.09.2020).
7. *Гребцова И.* Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (вторая треть XIX в.) / И. С. Гребцова. – Одесса : Астропринт, 2002. – 408 с.

8. Губарь О. И. Книжные тракты / О. И. Губарь // Веч. Одесса. – 1990. – 30 июня.
9. Книги старой Одессы, 1814–1850 : каталог раздела выставки к 200-летию Одессы / сост. Л. В. Арюпина. – Одесса, 1994. – 59 с.
10. Лущик С. З. Библиофилия старой Одессы / С. З. Лущик. – Одесса, 2005. – 90, [2] с.
11. Михневич И. Г. Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея с 1817 по 1857 г. / И. Г. Михневич. – Одесса : тип. Л. Нитче, 1857. – 200 с.
12. Морошану (Демьянова) Л. И. Серия «Неизвестные страницы итальянской литературы : итальянские писатели XIX века и их творчество в Одессе». Статья 1. Творчество Антонио Пиллера / Л. И. Морошану (Демьянова) // Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Філологія. – 2012. – № 4. – С. 38–41.
13. [Мурзакевич Н. Н.]. Очерк заслуг, сделанных наукам, Светлейшим князем Михаилом Семеновичем Воронцовым / читан секретарем Одесского общества истории и древностей в заседании оног, 29 ноября 1856 года / Н. Н. Мурзакевич. – Одесса : тип. Л. Нитче, 1860. – 41, [1] с.
14. Новікова Л. В. «Історіограф» Південної України Аполлон Скальковський: інтелектуальна апологія імперської політики та регіональної історичної самобутності : монографія / Л. В. Новікова. – Одеса : Одес. нац. ун-т, 2012. – 464 с.
15. Новікова Л. В. Співпраця М. С. Воронцова і А. О. Скальковського на ниві історії (30-і роки XIX ст.) : до історії створення історико-краєзнавчих праць з фонду Воронцових / Л. В. Новікова // Історичні колекції у книгозбірнях: проблеми збереження, вивчення, реконструкції : матеріали Міжнар. наук. конф. (Одеса, 2004 р.). – Одеса : Астропринт, 2004. – С. 145–154.
16. Одесса. 1794–1894 / изд. Городского общественного управления к столетию города. – Одесса : тип. А. Шульце, 1894. – LXXX, 852 с., 4 л. илл.
17. Полевщикова Е. В. Книги из будуара Е. К. Воронцовой / Е. В. Полевщикова // Воронцовы и русское дворянство : IX Крым. Междунар. Воронцов. науч. чтения : сб. докл. – Симферополь, 2007. – Ч. 2. – С. 95–103.
18. Полевщикова Е. В. Одесские издания в библиотеке князя М. С. Воронцова: задачи и перспективы исследования / Е. В. Полевщикова // Воронцовский сборник : сб. науч. ст. – Одесса, 2019. – Вып. 9. – С. 60–65.
19. Скальковский А. А. Участие Одессы в подвигах на поприще наук, отечественной истории и словесности / А. А. Скальковский. – С. 19–68. – Отд. отд. из: Сын отечества (СПб., 1842. Кн. 6, отд. 5).
20. Тункина И. В. М. С. Воронцов как патрон Южнорусского археологического центра / И. В. Тункина // Воронцовский сборник : сб. науч. ст. – Одесса, 2008. – Вып. 1. – С. 186–201.
21. Українська книга в іменних фондах Наукової бібліотеки Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова : бібліогр. покажч. / упоряд.: С. Савельєва, О. Полевщикова, І. Шепельська. – Одеса : Астропринт, 1999. – 284 с.
22. Фельдман В. С. На заре одесской книжности / В. С. Фельдман // Есть город у моря : краевед. сб. – Одесса, 1990. – С. 136–147.
23. Хмарський В. М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей / В. М. Хмарський. – Одеса : Астропринт, 2002. – 399 с.
24. Яковлев В. А. Печать в Новороссии (исторический очерк) / В. А. Яковлев // Юг. – 1882. – Янв. – С. 1–71.

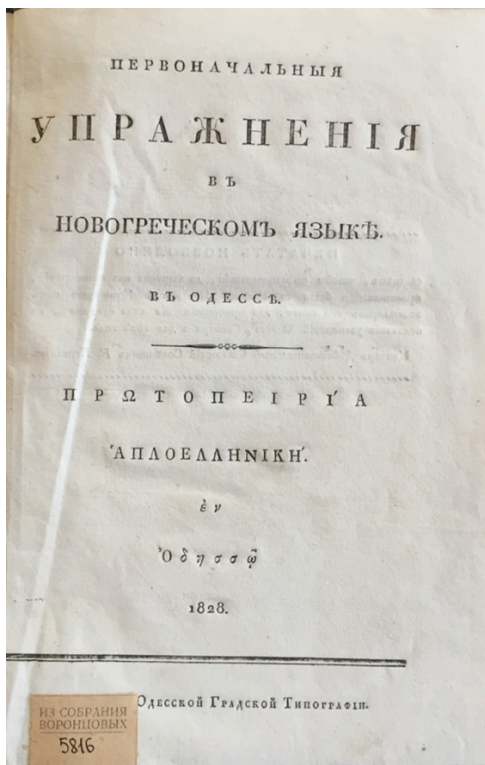
References

- [1]. Avgitidis Kostas G. *Izdatel'skaya deyatel'nost' grekov Odessa* (1829–1917) [*Publishing activities of Greeks of Odessa* (1829–1917)]. 2003, pp. 125.
- [2]. *Arkhir knyazya Vorontzova* [Prince Vorontsov's archives]. 1870–1901, books 1–40.
- [3]. Bel'skij M. *Knizhnaya trgovlya v dorevolucionnoy Odesse : spravochnik* [Book trade in pre-revolutionary Odessa : a reference book]. 2007, pp. 80.
- [4]. Borovoj S. Ya. *Kniga v Odesse v pervoj polovine XIX veka* [Book in Odessa in the first half of the 19th century]. *Kniga : issledovaniya i materialy* [Book : research papers and materials]. 1967, no 14, pp. 145–159.
- [5]. Gubar' O. *Knizhny'e trakt'y* [Book tracts]. *Vechernyaya Odessa* [Evening Odessa]. 1990, 20th June.
- [6]. Grebczova I. P. T. Morozov : stanovlenie uchenogo i publiczista [P. T. Morozov : the formation of a scientist and publicist] [Electronic resource]. *Visnik Chernigivs'kogo naczionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni T. G. Shevchenka* [Herald of the Chernigiv T. G. Shevchenko National Pedagogical University. Series : Historical Sciences]. 2014, no 123, pp. 60–65. – Available at: <https://bit.ly/2zhEwtC> (accessed 18.09.2020).
- [7]. Grebczova I. P. *Periodicheskaya pechat' v obshhestvennom razvitii Yuzhnogo stepnogo regiona Rossijskoj imperii (vtoraya tret'XX v.)* [Periodical in the social development in the Southern steppe region of the Russian Empire (second third of the 19th century)]. 2002. 408 p.

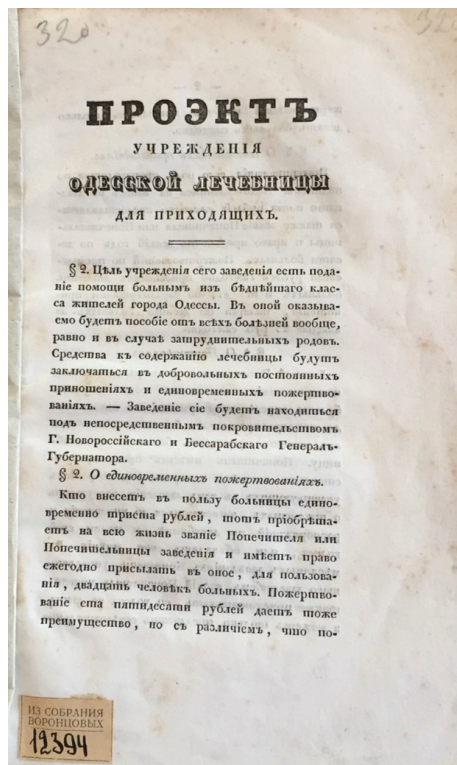
- [8]. *Zhurnaly` staroj Odessy` : spravochnik [Magazines of former Odessa : reference book]*, compiled by M. R. Bel'skij, L. V. Izhik. 2008, pp. 117.
- [9]. *Knigi staroj Odessy, 1814-1850 : katalog razdela vy`stavki k 200-letiyu Odessy [Books of former Odessa, 1814-1850 : catalogue of the exhibition commemorating the 200th anniversary of Odessa]*, compiled by L. V. Aryupina. 1994, pp. 59.
- [10]. Lushhik S. Z. *Bibliofily` staroj Odessy [Bibliophiles of former Odessa]*. 2005, pp. 90, [2].
- [11]. Mikhnevich I. *Istoricheskij obzor sorokaletiya Rishel'evskogo lizzeja, s 1817 po 1857 g. [Historical overview of the 40th anniversary of the Rochelieu Lyceum, from 1817 to 1857]*. Odessa. 1857. 200 p.
- [12]. Moroshanu (Dem'yanova) L. I. Seriya «Neizvestny`e straniczy` ital`yanskoj literatury : ital`yanskije pisateli XIX veka i ikh tvorcestvo v Odesse». Stat`ya 1. Tvorcestvo Antonio Pillera [Series "Unknown Pages of Italian Literature: Italian Writers of the 19th century and their works in Odessa". Article 1. The oeuvre of Antonio Piller]. *Naukovij vi`snik Mizhnarodnogo humanitarnogo universitetu [International Humanitarian University Herald. Philology]*. 2012, no 4, pp. 38–41.
- [13]. [Murzakevich N. N.]. *Ocherk zaslug, sdelanny`kh naukam, Svetlejshim knyazem Mikhailom Semenovichem Voronciovym [Essay on the merits made to the sciences by His Serene Highness Prince Mikhail Semenovich Vorontsov]*. 1860, pp. 41, [1].
- [14]. Novikova L. V. «Istoriograf» Pivdennoi Ukraïni Apollon Skal'kovskij : intelektual`na apologiya impers`koï politiki ta regional`noï istorichnoï samobutnost ["Historiographer" of Southern Ukraine Apollo Skalkovsky : intellectual apology of imperial policy and regional historical identity]. 2012, pp. 464.
- [15]. Novikova L. V. Spivpraczja M. S. Voronciov a I. O. Skal'kovskogo na nivi istoriï (30-i roki XIX st.) : do istoriï stvorennja istoriko-krajeznavechikh prac` z fondu Voronciovikh [Cooperation of M. S. Vorontsov and A.O. Skalkovsky in the field of history (1830s) : on the history of creation of historical and local lore works from the Vorontsov collection]. *Materiali Mizhnarodnoi naukovoï konferenciji «Istorični kolekciji u knigobirnyakh : problemi zberezhenja, vivchennja, rekonstrukciji» [Proceedings of the International Scientific Conference "Historical Collections in Libraries : Problems of Conservation, Study, Reconstruction"]*. 2004, pp. 145–154.
- [16]. *Odessa. 1794-1894, izdanie Gorodskogo obshhestvennogo upravlenija k stoletiyu goroda [Odessa, 1794–1894, published by the City Public Administration for the city's centenary]*. 1894, pp. LXXX, 852, ill.
- [17]. Polevshhikova E. V. *Knigi iz buduara E. K. Voronciov [Books from E. K. Vorontsova's boudoir. IX Kry`mskie Mezhdunarodny`e Voronciovskie nauchny`e chteniya. Sbornik dokladov [IX Crimean International Vorontsov Scientific Conference. Collection of Papers]*. 2007, pp. 95–103.
- [18]. Polevshhikova E. V. *Odesskie izdaniya v biblioteke knyazja M. S. Voronciov : zadachi i perspektivy issledovaniya [Odessa publications in the library of Prince Mikhail Vorontsov : problems and prospects of research]*. *Voronciovskij sbornik [Vorontsov Miscellany]*. 2019, no 9, pp. 60–65.
- [19]. Skal'kovskij A. A. *Uchastie Odessy v podvigakh na poprishhe nauk, otechestvennoj istorii i slovesnosti [Participation of Odessa in exploits in the field of sciences, national history and literature]*. *Syn otechestva [Son of the fatherland]*. 1842, book 6, division 5, pp. 19–68.
- [20]. Tunkina I. V. M. S. Voronciov kak patron Yuzhnorusskogo arheologicheskogo cenztra [M. S. Vorontsov as a patron of the South Russian Archaeological Center]. *Voronciovskij sbornik [Vorontsov Miscellany]*. 2008, no 1, pp. 186–201.
- [21]. *Ukraïns`ka kniga v imennikh fondakh Naukovoï biblioteki Odes`kogo derzhavnogo universitetu im. I. I. Mechnikova : bibliografichnij pokaznik [Ukrainian book in the personal collections of the Scientific Library of Odessa I. I. Mechnikov State University: reference book]*. Compiled by E. Savelyeva, O. Polevshhikova, I. Shepelska. 1999, pp. 284.
- [22]. Fel'dman V. S. *Na zare odesskoj knizhnosti [At the dawn of Odessa booklore]*. *Est` gorod u morya : kraevedcheskij sbornik [There is a city by the sea : a collection of local lore]*. 1990, pp. 136–147.
- [23]. Khmars`kij V. M. *Arkheografi`chna di`yal`ni`st` Odes`kogo tovaristva i`stori`yi i` starozhitnostej [Archaeographic activities of the Odessa Society of History and Antiquities]*. 2002, pp. 399.
- [24]. Yakovlev V. A. *Pechat` v Novorossii (istoricheskij ocherk) [Printing in Novorossiya (a historical sketch)]*. *Jug : ezhemesyachny`j nauchno-literaturny`j zhurnal [South : monthly scientific and literary magazine]*. 1882, pp. 1–71.

Поступила 21.09.2020 г.

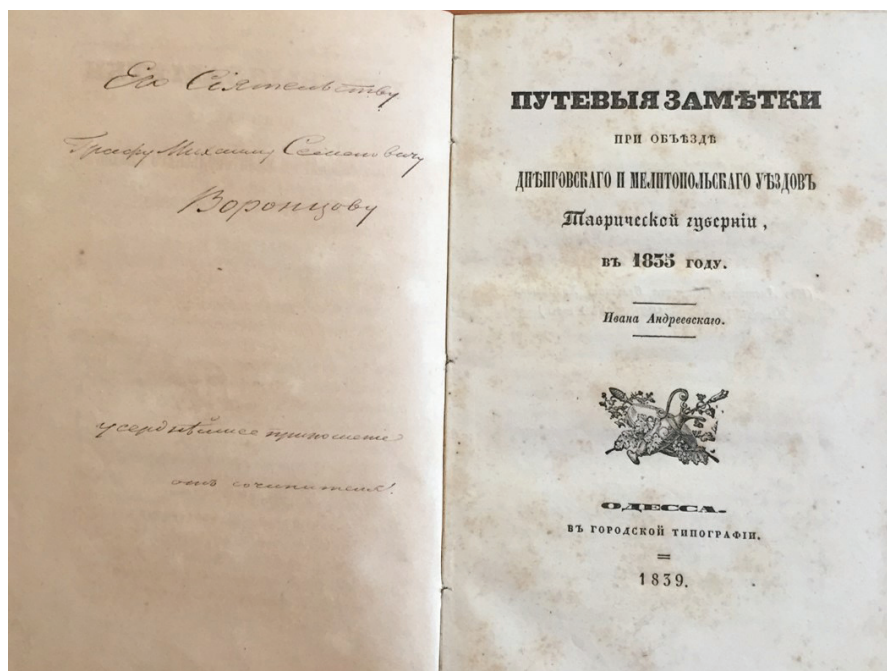
Иллюстрации

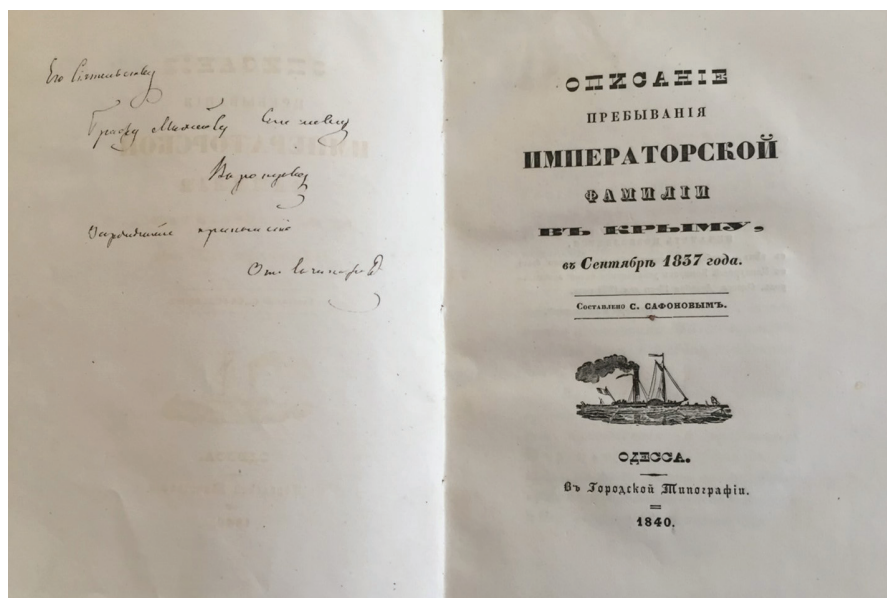
Ил. 1. Первоначальные упражнения в новогреческом языке. — Одесса : Одесская городская типография, 1828. Титульный лист.

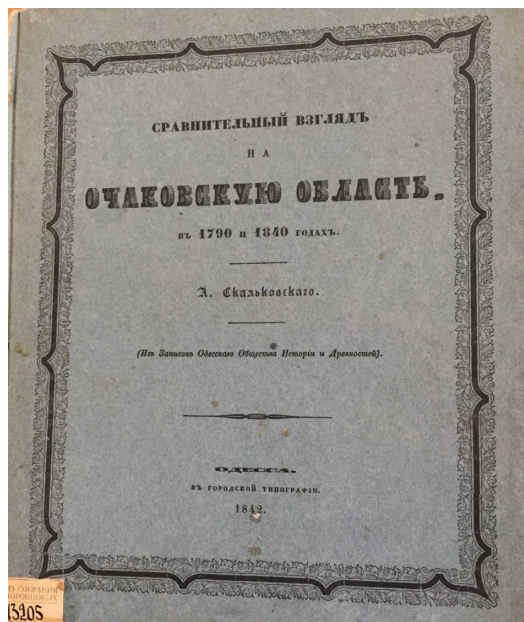
Ил. 2. Проект учреждения одесской лечебницы для приходящихъ. — [Одесса, 1828]. Страница книги.

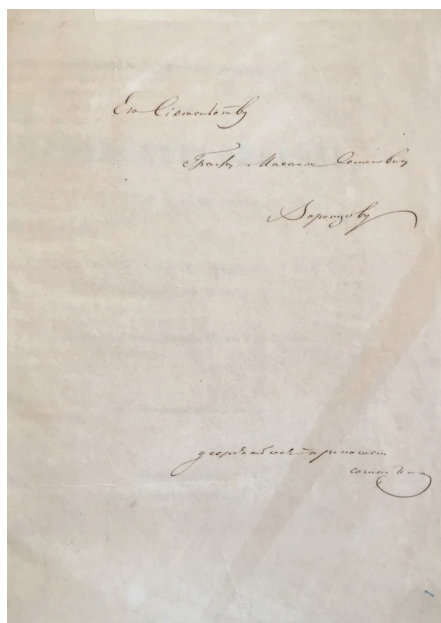
Ил. 3. Андреевский И. Путевые заметки при объезде Днепровского и Мелитопольского уездов Таврической губернии в 1835 году. – Одесса : в Городской типографии, 1839. Титульный лист и дарственная надпись автора М. С. Воронцову.

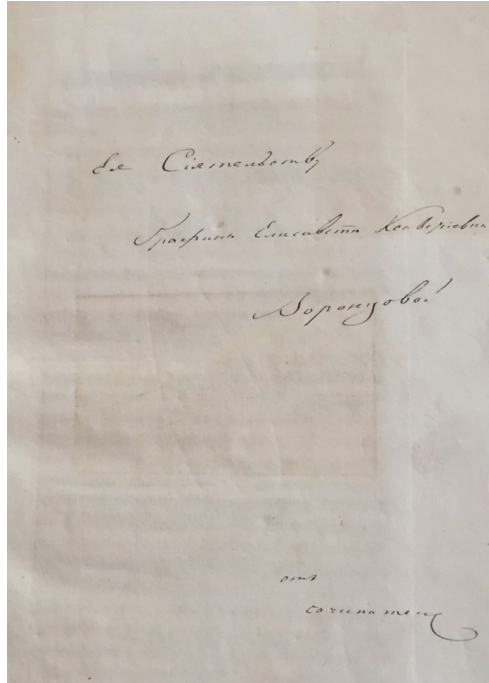
Ил. 4. Сафонов С. В. Описание пребывания императорской фамилии в Крыму, в сентябре 1837 года. – Одесса : в Городской типографии, 1840. Титульный лист и дарственная надпись автора М. С. Воронцову.

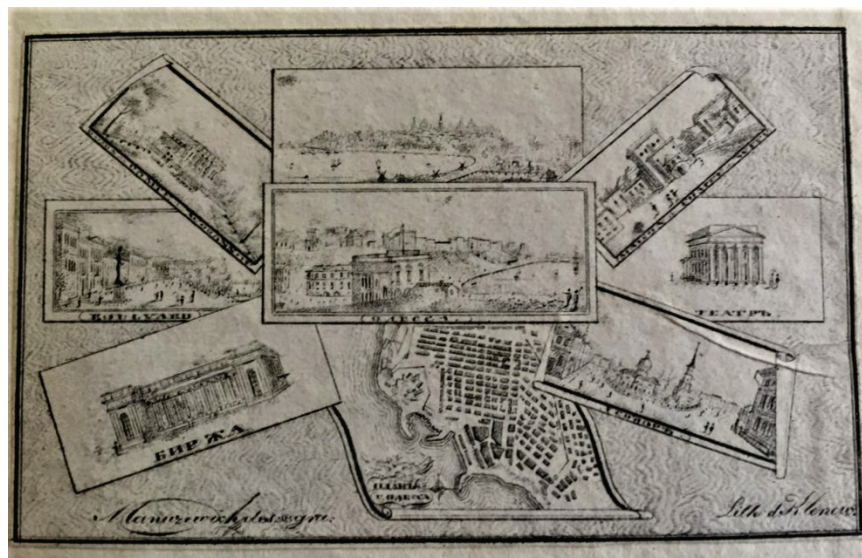
Ил. 5. Скальковский А. А. Сравнительный взгляд на Очаковскую область в 1790 и 1840 гг. – Одесса : Городская типография, 1842. Издательская обложка книги.

Ил. 6. Дарственная надпись А. А. Скальковского графу М. С. Воронцову на форзаце «Сравнительного взгляда на Очаковскую область в 1790 и 1840 гг.» А. А. Скальковского.

Ил. 7. Дарственная надпись А. А. Скальковского графине Е. К. Воронцовой на форзаце «Историческо-статистического опыта о торговых и промышленных силах Одессы» (Одесса : в Городской типографии, 1839).

Ил. 8. Оттиск литографированной картинки с видами Одессы на форзаце «Историческо-статистического опыта о торговых и промышленных силах Одессы» А. А. Скальковского (Одесса : в Городской типографии, 1839).

Полевщикова О. В.,

головний бібліограф Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

ОДЕСЬКІ ВИДАННЯ В КНИГОЗБІРНІ ВОРОНЦОВСЬКОГО ПАЛАЦУ В ОДЕСІ (КІНЕЦЬ 1820-Х – 1880 Р.): ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕПЕРТУАРУ В РОДИННІЙ БІБЛІОТЕЦІ

У статті розглянуто особливості формування репертуару видань, надрукованих в Одесі з 1820-х років до 1880 р., із одеської бібліотеки родини Воронцових. Головним джерелом вивчення цього фрагменту славетної бібліотеки є «Інвентар бібліотеки майоратного будинку ясновельможного князя Семена Михайловича Воронцова в м. Одесі», у якому зафіксовано книги, видані в Одесі, що знаходилися у воронцовській книгозбірні на момент передання бібліотеки до Новоросійського університету наприкінці XIX ст.

Цей книжковий комплекс почав складатися при генерал-губернаторові Новоросії та повноважному наміснику Бессарабії (1823–1856) і кавказькому наміснику (1844–1856) графові, з 1845 року – князеві Михайлові Семеновичу Воронцову (1782–1856). Його формування завершилося за часів останнього власника фамільної колекції – князеві Семену Михайловичу Воронцову (1823–1882), який був міським головою Одеси в 1863–1867 рр. Відомий меценат, М. С. Воронцов активно сприяв формуванню наукової та культурної еліти міста, саме при ньому в бібліотеці з'явилися роботи, що сприяли інтелектуальному та культурному розвитку мешканців Одеси й усього краю (переважали праці з історії та археології). При його синові сімейна бібліотека поповнилася значною добіркою опублікованих документів і матеріалів місцевих органів влади. У статті звертається увага на те, що головною проблемою вивчення книжкової спадщини Одеси в XIX ст. є відсутність повноцінного реєстру місцевої друкованої продукції. Указані найбільш ранні одеські видання із зібрання Воронцовського палацу. Книги, що були надруковані в Одесі в 1820–1880 рр., охарактеризовані за тематикою та мовою видань. У результаті перегляду *de visu* даної частини зібрання відзначені екземпляри з власницькими ознаками.

Ключові слова: книгодрукування, Одеса, бібліотека Воронцових, М. С. Воронцов, С. М. Воронцов.

Polevshchikova E. V.,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),
Chief Bibliographer of the Scientific Library
Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobragenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

**ODESSA PUBLICATIONS IN THE BOOK COLLECTION
OF THE VORONTSOV PALACE IN ODESSA
(LATE 1820S – 1880): PECULARITIES OF FORMING
OF THE BOOK REPERTOIRE IN THE FAMILY LIBRARY**

The article considers the repertoire of books and periodicals printed in Odessa in the period from the 1820s to 1880, in the Odessa Vorontsov library. The main source of the study of the repertoire of local publications contained in the library of the Vorontsov family is *Inventory of the library of the entailed estate of His Serene Highness Prince Semyon Mikhailovich Vorontsov in Odessa*, which records the books published in Odessa available in the Vorontsov collection at the time of its donation to the Novorossiysky University at the end of the 19th century.

This collection began to take shape under the governor-general of Novorossiia and the plenipotentiary governor of Bessarabia (1823–1856) as well as the Caucasian governor (1844–1856), Count, since 1845 – Prince Mikhail Semyonovich Vorontsov (1782–1856). Its formation was completed under the last owner of the family collection – Prince Semyon Mikhailovich Vorontsov (1823–1882), who was at the head of the town council of Odessa in 1863–1867. M. S. Vorontsov who was known as a philanthropist, contributed actively to the formation of the scientific and cultural elite of the city. During his lifetime, the library was completed by the works promoting intellectual and cultural development of the inhabitants of Odessa and the entire region (publications on history and archeology dominated). Under his son, the library was supplemented by a significant collection of published documents and materials from local authorities.

The article emphasizes that the main problem of studying the book heritage of Odessa in the 19th century is the lack of a complete register of local printed production. The earliest Odessa editions from the collection of the Vorontsov Palace are listed. The books are characterized according to their themes and language of publications. Copies with ownership marks have been registered after de visu viewing of this part of the collection.

Keywords: book printing, Odessa, Vorontsov's library, M. S. Vorontsov, S. M. Vorontsov.

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ

УДК 027.021(477)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2\(24\).202076](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2(24).202076)

Клименко Оксана Зіновіївна,

кандидат історичних наук, доцент,

старший науковий співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

просп. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна

тел.: (044) 524 23 14

e-mail: klimenko_oz@ukr.net

ORCID 0000-0003-4821-8503

Сокур Олена Леонідівна,

науковий співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

просп. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна

тел.: (044) 524 35 92

e-mail: sokurol@ukr.net

ORCID 0000-0001-9861-3283

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО БІБЛІОТЕК – ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Стаття репрезентує чинне національне законодавство щодо міжнародного співробітництва у бібліотечній справі. Висвітлено зміст публікацій українських і зарубіжних науковців останніх років щодо значення міжнародного співробітництва для розвитку бібліотечно-інформаційної сфери будь-якої держави. Проаналізовано найактуальніші напрями міжнародного співробітництва вітчизняних наукових бібліотек як важливого складника стратегічних комунікацій, зокрема міжнародний книгообмін та отримання іноземної літератури як дари.

Ключові слова: наукова бібліотека, міжнародне співробітництво, стратегічні комунікації, міжнародний книгообмін, Національна академія наук України.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У цифровому світі комунікативні технології сприяють забезпеченню міжнародних і національних інтересів. Сьогодні стратегічні комунікації як унікальний метод геополітики держави виконують конкретні функції в рамках як внутрішньо-, так і зовнішньополітичних дій держави [17]. Ключовим завданням Української держави на найближчу перспективу є налагодження та забезпечення на належному рівні комунікацій як у самих міністерствах, відомствах та між ними, так і комунікації із суспільством у цілому [13].

Стратегічні комунікації в міжнародних відносинах розглядаються як інтегровані комунікативні технології, спрямовані на забезпечення міжнародної взаємодії і формування тривалих формальних та неформальних зв'язків між урядо-

вими інститутами, міжнародними акторами, дипломатичними установами і політичними лідерами з метою реалізації політичних, економічних, безпекових, культурних, соціальних і гуманітарних ініціатив і проєктів. Міжнародні політичні процеси обумовлюють також включення стратегічних комунікацій в національні програмні документи України для представництва держави і активної участі у збалансованому міжнародному співробітництві [5].

За результатами емпіричного дослідження, М. Шклярчук стратегічні комунікації визначила як інструмент, за допомогою якого формується соціальне середовище, що дає змогу легітимізувати абсолютно різні ідеологічні конструкти [17].

Сьогодні суб'єкти інформаційно-комунікаційної взаємодії у процесі об'єднання і узгодження організаційних аспектів, насамперед, вирішують завдання раціональної організації і використання ресурсів. Взаємодія бібліотек та бібліотечна інтеграція, що відбувається на її основі, сприяє подоланню відомчої відособленості, взаємозбагаченню бібліотек різних типів і видів, виникнення й наростання елементів спільності у діяльності, тобто конвергентності бібліотек.

Актуальність дослідження. Адаптивний характер діяльності бібліотек, їхня здатність оперативно і адекватно реагувати на виклики часу, як то збагачення спектра сервісів і послуг, робота на випередження суспільного запиту, різнокомпонентна затребуваність, уможливлують чільне місце серед інших інформаційних установ та трансформацію їхньої ролі в інформаційно-комунікаційній системі соціуму. Ефективне поєднання найактуальніших напрямів міжнародного співробітництва вітчизняних наукових бібліотек як важливого складника стратегічних комунікацій відкриває нові можливості зокрема у формуванні системи духовно-культурних цінностей у країні та стійкого іміджу української науки в світовому інформаційному просторі і позитивного позиціонування держави в міжнародних відносинах загалом.

Поглиблення міжнародного співробітництва бібліотек Національної академії наук України набуває особливого значення та передбачає створення умов для представлення ними якісного інформаційного продукту з використанням новітніх інформаційних технологій, модернізації управління бібліотечними ресурсами та диверсифікаційної діяльності з формування нового інформаційного середовища. Тому обрана тема є надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень. Характеризуючи наявну джерельну базу необхідно відзначити, що більшість матеріалів, присвячених міжнародному бібліотечному співробітництву, представлена переважно статтями, доповідями, звітами про наради, конференції і семінари. Серед вітчизняних науковців, які у тому чи іншому аспекті висвітлюють міжнародну бібліотечну співпрацю, варто назвати публікації О. Клименко, Т. Кулаковської, О. Кучмій, Н. Малолетової, Д. Ніколаєва, В. Пашкової, Г. Солоіденко, Н. Стрішенець.

Про значення міжнародного співробітництва для розвитку бібліотечно-інформаційної царини будь-якої держави свідчать публікації українських і

зарубіжних науковців останніх років, зокрема С. Аль Тавалбеа, В. Армса, М. Глазкова, Т. Грехової, С. Гришиної, А. Земскова, Л. Кайрялене, Г. Кісловської, О. Кулікової, Р. Мотульського, О. Рибачка, О. Суханової.

Вагомими для дослідження міжнародного співробітництва мережі бібліотек НАН України є статті А. Свободи, Т. Кулаковської та Г. Солоіденко.

За твердженням В. Армса, сьогодення парадигма бібліотечної взаємодії передбачає використання принципово нових можливостей організації доступу до інформації незалежно від часу та місцезнаходження як документа, так і користувача [2, с. 14].

Представленню на міжнародному рівні культурного надбання націй присвячено дисертаційну роботу О. Рибачка [11]. Науковець дослідив міжнародні цифрові інтегровані колекції документальної спадщини, представлені у відкритому доступі на засадах корпоративної інтеграції різних видів документів, які зберігаються у бібліотеках, архівах, музеях. У дисертаційному дослідженні С. Аль Тавалбеа [1] проаналізовано сучасний стан міжнародного співробітництва бібліотек та викладено перспективи його розбудови на базі інформаційно-комп'ютерних технологій.

Дослідниця С. Гришина зазначає, що міжнародне бібліотечне співробітництво сьогодні розглядається фахівцями як системна діяльність, яка здійснюється урядовими і неурядовими організаціями, установами і закладами, групами осіб чи окремими особами у двох або більше країнах з метою сприяння розвитку бібліотечно-інформаційного і пов'язаних із ним видів обслуговування, бібліотечної справи і бібліотечної професії в цілому на взаємовигідних засадах. При цьому взаємовигідні умови не вимагають однакових внесків від суб'єктів міжнародного бібліотечного співробітництва [3].

У дослідженні О. Тур представлено міжнародне співробітництво крізь призму стандартизації документно-комунікаційної діяльності, зокрема, актуалізацію впровадження міжнародних і європейських стандартів ISO/TC 46 «Information and documentation» (Інформація та документація), які зосереджуються на питаннях стандартизації діяльності інформаційних центрів, бібліотек, архівів, музеїв і комерційних структур у процесі виявлення, опису, зберігання та аналізу інформації, а також документообігу та керування документами [15].

Мета статті – репрезентувати міжнародне співробітництво вітчизняних наукових бібліотек як важливого складника стратегічних комунікацій.

Для досягнення поставленої мети необхідно **вирішити завдання**: виявити норми чинного національного законодавства у бібліотечній справі щодо міжнародного співробітництва, висвітлити зміст публікацій українських і зарубіжних науковців останніх років у цьому аспекті у бібліотечно-інформаційній сфері та проаналізувати найактуальніші напрями міжнародного співробітництва вітчизняних наукових бібліотек.

Методи дослідження. Методологія статті базувалася на загальнонаукових принципах системності, комплексності, всебічності пізнання. Використання

загальнонаукових (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціальних методів дослідження (порівняльно-історичному, ретроспективному, проблемно-хронологічному, формально-юридичному) сприяло досягненню поставленої мети.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демократизм, гласність, законність, гуманізм, толерантне ставлення до інших культур та народів є основними принципами міжнародної діяльності. Міжнародне співробітництво у галузі бібліотечної справи є невід'ємним складником міжнародних зв'язків будь-якої держави. Використання міжнародного досвіду у практиці вітчизняних бібліотек з урахуванням їхніх особливостей є суттєвим чинником прогресивного розвитку бібліотечної справи України [9].

Можливість здійснення міжнародних зв'язків будь-якою бібліотекою України визначена чинною законодавчою базою: Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995) – Розділ XI «Міжнародне співробітництво в галузі бібліотечної справи», ст. 31 та Закон України «Про культуру» (2010) – Розділ VIII «Міжнародні культурні зв'язки», ст. 33 та іншими. Насамперед варто наголосити, що Україна як рівноправний суб'єкт міжнародних відносин визнає та виконує норми міжнародного права. Так, ч. 2 ст. 19 «Дія міжнародних договорів України на території України» Закону України «Про міжнародні договори України» регламентує: «Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору» [8].

Враховуючи, що Закон України «Про міжнародні договори України» встановлює порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції України та законодавстві України, то ч. 2 ст. 9 «Ратифікація міжнародних договорів України» визначено: «Ратифікації підлягають міжнародні договори України, ... що стосуються питань передачі історичних та культурних цінностей Українського народу, а також об'єктів права державної власності України» [8].

Ст. 31 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» чітко регламентує основні напрями міжнародного співробітництва в бібліотечній справі: «проведення спільних наукових досліджень; організація міжнародних конференцій, симпозіумів, конгресів та інших заходів; участь у роботі міжнародних організацій; документообмін; спільна видавнича діяльність» [6]. Держава зобов'язується створювати умови для міжнародного співробітництва, сприяти розширенню міжнародної співпраці в бібліотечно-інформаційній сфері, фінансуючи створення інформаційних мереж і телекомунікаційних систем для інформаційного обміну, входження у світові глобальні комп'ютерні мережі, об'єднання та забезпечення доступності розподілених бібліотечних ресурсів. Держава «стимулює взаємовикористання бібліотечних ресурсів через систе-

му міжбібліотечного абонементу, зведених каталогів, депозитаріїв, обмінних бібліотечних фондів, інтеграцію бібліотек України у світовий інформаційний простір» [6]. Відповідно до чинного національного законодавства, бібліотеки зі статусом юридичної особи мають право укладати договори про співробітництво з бібліотеками інших держав. Основними напрямками міжнародного співробітництва у бібліотечній справі визначено: проведення спільних наукових досліджень, організація наукових заходів, участь у роботі міжнародних організацій, документообмін, спільна видавнича діяльність. Адже це – шлях до якісних і всебічних змін.

Міжнародне співробітництво є одним із чинників успішного входження вітчизняного бібліотечно-інформаційного ресурсу у світовий інформаційний простір. Сучасні бібліотеки розвиваються як інформаційні центри суспільства, які реалізують нові можливості в умовах розширення кооперації стосовно вирішення чільного завдання бібліотечної справи – надання доступу до інформаційних ресурсів. Результат – діяльність корпоративних бібліотечних мереж у різних регіонах світу. Вплив загальних тенденцій розвитку міжнародного співробітництва на бібліотечну сферу виявляється в бібліотечній кооперації, яка базується на організаційному – корпоративності (об'єднаного і розподіленого електронного бібліотечного ресурсу) і технологічному принципах – мережева інтеграція, що передбачає використання телекомунікаційних, зокрема інтернет-технологій [1, с. 17].

Серед основних засад державної політики у сфері культури Законом України «Про культуру» (2010) у ст. 3 визначено забезпечення розвитку міжнародного культурного співробітництва та популяризація і пропагування української національної культури за кордоном та світового культурного надбання в Україні. У Законі у розділі VIII «Міжнародні культурні зв'язки» у ст. 33 зазначено, що «держава сприяє міжнародному культурному обміну, співробітництву закладів культури, професійних творчих працівників, працівників культури України із зарубіжними партнерами» [7].

У травні 2013 р. Кабінетом Міністрів України схвалено «Стратегію розвитку інформаційного суспільства країни» (Стратегія), яка окреслила чіткий курс розвитку вітчизняної бібліотечно-інформаційної системи. Стратегією передбачено активну участь бібліотек у реалізації таких її складових, як електронна освіта, електронна культура, електронна демократія [10]. Цим документом визначено мету, базові принципи, стратегічні цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні, завдання, спрямовані на їх досягнення, а також основні напрями, етапи і механізми її реалізації з урахуванням сучасних тенденцій та особливостей розвитку України у перспективі.

Бібліотеки України визначені базовим елементом культурної, наукової, освітньої, інформаційної інфраструктури держави. Пріоритети діяльності вітчизняних бібліотек спрямовані на консолідацію суспільства, дотримання європейських цінностей, інтеграцію у європейське співтовариство, підвищення якості життя, рівний доступ до інформації, знань і культурного надбання. Зі

свого боку, держава гарантує створення інформаційних мереж і телекомунікаційних систем для інформаційного обміну, входження бібліотек у світові глобальні комп'ютерні мережі, об'єднання та забезпечення доступності розподілених бібліотечних ресурсів; стимулює взаємовикористання бібліотечних ресурсів через систему міжбібліотечного абонементу, зведених каталогів, депозитаріїв, обмінних бібліотечних фондів, інтеграцію бібліотек України у світовий інформаційний простір; створює умови для міжнародного бібліотечного співробітництва. Держава зобов'язується сприяти розширенню співробітництва в бібліотечній справі, а саме – у проведенні спільних наукових досліджень; організації міжнародних конференцій, симпозіумів, конгресів та інших заходів; участі у роботі міжнародних організацій; документообміні; спільній видавничій діяльності. Документом закріплено право бібліотек укладати договори про співробітництво з бібліотеками інших держав відповідно до чинного законодавства.

Отже, основні засади Стратегії ґрунтуються на взаємовигідній співпраці, що передбачає міжнародне співробітництво, інтеграцію, партнерство і кооперацію зусиль бібліотек та інформаційних інституцій. Як визначено у документі, актуальними проблемами розвитку бібліотечної науки залишається недостатня міжвідомча координація досліджень та участь вітчизняних фахівців у міжнародних дослідницьких програмах і обмінах.

Інформаційне суспільство характеризується створенням глобального інформаційного простору, збільшенням ролі інформації та знань у житті людства. Міжнародним і національним законодавством чітко визначено необхідність розвитку інформаційного суспільства, в якому кожна людина може мати вільний доступ до інформації. На сьогодні розроблено низку державних документів, мета яких полягає у визначенні стратегії розвитку України в ході побудови інформаційного суспільства, серед яких, зокрема – «Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки» (2018), яка відображає курс України на євроінтеграцію та поточні пріоритетні напрями державної політики. Серед національних пріоритетів і завдань, визначених державною політикою України, також передбачено «створення електронного інформаційного ресурсу з базами даних про об'єкти культурної спадщини, культурні цінності (у тому числі Музейного фонду України), створення електронного інформаційного ресурсу, який складатиметься з модулів (баз даних), з подальшою інтеграцією такої інформації у національні та міжнародні інформаційні ресурси, та забезпечення диференційованого доступу до неї цільових аудиторій» [4].

Серед органів управління процесами взаємодії бібліотек особлива роль належить асоціаціям. Національні бібліотечні асоціації різних країн вибудовують свою діяльність з урахуванням пріоритетних напрямів ІФЛА, планують та реалізують національні й міжнародні проекти, інформують про них світове бібліотечне співтовариство. Бібліотечна асоціація – це форма взаємодії, яка може

мати як загальні професійні, так і вузько спеціальні цілі, носить постійний характер, може мати юридичний статус і, в основному, змішаний тип членства, об'єднує інтелектуальні ресурси своїх членів і може діяти на регіональному, національному та міжнародному рівнях. Як приклад – Українська бібліотечна асоціація (УБА) і Асоціація бібліотек України (АБУ)¹, членство бібліотек у вузькопрофільних асоціаціях.

УБА вибудовує свою роботу згідно зі світовими пріоритетами. У «Стратегії УБА на 2019–2021 роки» підкреслено, що «УБА, як професійна організація, спрямовує свою діяльність на системну трансформацію бібліотечної справи задля якісних змін і сталого розвитку українського суспільства та інтеграції у світове співтовариство» [14, 16]. Стратегія організації націлена на підтримку розвитку вітчизняної бібліотечно-інформаційної справи з урахуванням різноманітних факторів впливу, загальносвітових тенденцій та запитів професійної спільноти. Одночасно, одним із головних пріоритетів УБА визначає удосконалення системи внутрішньої та зовнішньої комунікації, залучення молоді у діяльність організації на всіх рівнях.

Так, окремі бібліотеки наукових установ НАН України встановили широкі міжнародні зв'язки, стали членами вузькопрофільних асоціацій, отримуючи від них дієву допомогу щодо задоволення інформаційних запитів своїх користувачів. Бібліотека Інституту морської біології НАН України є членом міжнародної асоціації бібліотек EURASLIC², бере участь у програмах обміну документами та використовує послугу МБА на міжнародному рівні. Бібліотека Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена також є членом світової та європейської асоціацій EURASLIC і IAMSLIC та має доступ до БД асоціацій. У 2017 р. бібліотека Головної астрономічної обсерваторії НАН України приєдналася до світової мережі астрономічних бібліотек AstroLib і тепер самостійно здійснює обмін документами з членами об'єднання. Бібліотека Інституту біології південних морів (Автономна Республіка Крим) в 2011 р. була визнана одним із кращих в Україні інституційних репозитаріїв, представником України при Міжнародній океанографічній комісії ЮНЕСКО з питань морського інформаційного менеджменту, учасник зведеного тематичного електронного репозитарію бібліотек водної тематики країн Східної і Центральної Європи.

Міжнародне співробітництво для мережі бібліотек НАН України передбачає розвиток цих бібліотек як інструмента міжнародного культурного обміну і взаємодії. Серед пріоритетних напрямів міжнародного бібліотечного співробітництва найефективнішим є міжнародний книгообмін (МКО) та отримання іноземної літератури як дари. Міжнародний книгообмін сприяє розвитку фун-

¹ У контексті діяльності Асоціації бібліотек України актуальними є статті О. Онищенка та Г. Солоїденко. Важливим науковим доробком усвідомлення ролі і значення міжнародного книгообміну у справі інформаційного забезпечення української науки зарубіжними виданнями є статті К. Бакуліна. Р. Красій, Н. Малолетової та інших.

² Європейська асоціація бібліотек та інформаційних центрів із водного середовища. Члени EURASLIC автоматично стають членами IAMSLIC – Міжнародної асоціації бібліотек і інформаційних центрів у галузі водних та морських наук.

даментальних досліджень вітчизняних учених та забезпечує поширення українських наукових видань за кордоном. Однією з тенденцій розвитку МКО – зміна у політиці комплектування бібліотечних фондів зарубіжними виданнями. Основним критерієм для замовлення зарубіжних видань є їхня інформаційна цінність і наукова значущість, котра визначається з урахуванням актуальних проблем, напрямів і завдань наукових досліджень, які проводяться науковими установами НАН України. З цією метою щорічно аналізуються наукові звіти бібліотек наукових установ щодо пріоритетних напрямів наукової діяльності інститутів для внесення змін у профіль комплектування зарубіжними виданнями фондів мережі бібліотек НАН України.

Організації МКО, налагодженню контактів зі спорідненими зарубіжними науковими установами сприяє активна видавнича діяльність наукових установ НАН України. Зокрема, Інститутом радіофізики та електроніки ім. О. Я. Усикова НАН України підписано договори про обмін виданнями з 29 установами. Бібліотека Головної астрономічної обсерваторії НАН України щорічно відправляє за кордон 25 примірників журналу «Кинематика и физика небесных тел» та завдяки книгообміну отримує профільні періодичні видання. Бібліотека Інституту проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України по лінії міжнародних зв'язків отримує 10 назв зарубіжних журналів із Республіки Польща, Словацької Республіки, Чеської Республіки, Китайської Народної Республіки, Японської Держави, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Республіки Хорватія, Російської Федерації, Республіки Білорусь [12]. Сьогодні міжнародний книгообмін є одним із найважливіших джерел поповнення фондів бібліотек НАН України новою профільною літературою.

Бібліотеки наукових установ НАН України отримують допомогу від зарубіжних організацій, співпрацюють із товариствами, які займаються пошуками та реалізацією наукової книжкової продукції. Бібліотека Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України через Посольство Латвійської Республіки має тісні книгообмінні контакти з Інститутом латиської мови.

Сьогодні на перше місце в міжбібліотечному обміні документами виходить послуга електронної доставки документів (ЕДД), що включається до служби МБА як одна з її сучасних форм. Доставка документів є не тільки засобом надання електронних копій віддаленим споживачам та отримання необхідної їм інформації, але й можливістю роботи з наданою інформацією в електронному середовищі. Тому застосування ЕДД у бібліотечній практиці є підґрунтям зміцнення функціональних зв'язків бібліотек НАН України, сприяє налагодженню стійких контактів та співпраці між ними, формуванню галузевих е-колекцій документів та збереженню їхніх фондів.

Висновки та практичне значення. Міжнародне співробітництво для бібліотек мережі НАН України передбачає розвиток цих бібліотек як дієвого інструмента міжнародного культурного обміну і продуктивної взаємодії. Серед пріоритетних напрямів міжнародного бібліотечного співробітництва найефек-

тивнішим є міжнародний книгообмін та отримання іноземної літератури як дари. Організації МКО, налагодженню контактів зі спорідненими зарубіжними науковими установами сприяє активна видавнича діяльність наукових установ НАН України. Бібліотеки наукових установ НАН України отримують допомогу від зарубіжних організацій, співпрацюють з товариствами, які займаються пошуками та реалізацією наукової книжкової продукції. Сьогодні на перше місце в міжбібліотечному обміні документами виходить послуга ЕДД, що включается до служби МБА як одна з її сучасних форм.

Становлення відкритого і рівноправного співробітництва вітчизняних бібліотек із бібліотеками інших країн співробітництво, що є невід'ємною складовою їхньої інформаційно-комунікаційної діяльності і здійснюється на принципах незалежності, рівності та взаємної вигоди, в умовах цифровізації – важливий складник стратегічних комунікацій щодо розширення міждержавного та міжкультурного обміну, взаємозбагачення соціальним досвідом та утвердження загальнолюдських цінностей, розвитку світових культур і цивілізації в цілому.

Список використаних джерел

1. *Аль Тавалбех Серхан Ахмед*. Міжнародна співпраця бібліотек на базі комп'ютерних технологій: сучасний стан та перспективи : дис. ... канд. пед. наук : 07.00.08 / Аль Тавалбех Серхан Ахмед. – Харків, 2002. – 186 с.
2. *Армс В.* Электронные библиотеки / В. Армс ; пер. с англ. С. А. Арнаутова. – Люберцы : ПИК ВИНТИ, 2002. – 274 с.
3. *Гришина С. М.* Международное сотрудничество российских библиотек: историко-теоретические и организационно-практические аспекты : дис. ... канд. пед. наук : 05.25.03 / С. М. Гришина. – Казань, 2006. – 239 с.
4. *Макаренко С. А.* Стратегічні комунікації в міжнародних відносинах [Електронний ресурс] / С. А. Макаренко // Міжнародні відносини. Серія: Політ. науки. – 2017. – № 15. – Режим доступу: <http://bit.do/fKZqH> (дата звернення: 15.05.2020). – Назва з екрана.
5. *Онищенко О. С.* Информатизация і модернізація соціокультурної сфери суспільства: взаємодія і розвиток / О. С. Онищенко, В. М. Горюхов, В. І. Попик [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 224 с.
6. Про бібліотеки і бібліотечну справу [Електронний ресурс] : Закон України № 33/95-ВР від 27.01.1995 : зі змінами від 01.01.2017 // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://bit.do/fKZqA> (дата звернення: 15.05.2020). – Назва з екрана.
7. Про культуру [Електронний ресурс] : Закон України № 2778-VI від 14.12.2010 : зі змінами від 16.07.2020 // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 15.05.2020). – Назва з екрана.
8. Про міжнародні договори України [Електронний ресурс] : Закон України № 1906-IV від 29.06.2004 : зі змінами від 02.01.2020 // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 15.05.2020). – Назва з екрана.
9. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України № 67-2018-р від 17.01.2018 : зі змінами від 24.12.2019 // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (дата звернення: 15.05.2020). – Назва з екрана.

10. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 386-2013-р від 15.05.2013 // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%D0%80/> (дата звернення: 15.05.2020). – Назва з екрана.
11. Рибачок О. М. Міжнародні інтегровані цифрові ресурси документальної спадщини архівів, бібліотек, музеїв: етапи створення, стратегії розвитку (80-ті роки ХХ – 10-ті роки ХХІ ст.): дис. ... канд. іст. наук : 27.00.02 / О. М. Рибачок. – Київ, 2018. – 242 с.
12. Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України в ... році: інформаційно-аналітичний огляд / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 1996–2018. – Вип. 1–24.
13. Сивак Т. Аналіз передумов становлення системи стратегічних комунікацій в державному управлінні [Електронний ресурс] / Т. Сивак // Актуальні проблеми державного управління. – 2016. – Вип. 4. – С. 33–38. – Відомості доступні також через Інтернет: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2016_4_7 (дата звернення: 19.06.2020).
14. Сокур О. Л. Взаємодія бібліотек наукових установ Національної академії наук України у формуванні вітчизняного наукового інформаційного простору: науково-організаційне забезпечення : дис... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / О. Л. Сокур. – Київ, 2019. – 297 с.
15. Стратегія Української бібліотечної асоціації на 2019–2021 роки [Електронний ресурс] / УБА. – Електрон. текст. дані. – 2014–2020. – Режим доступу: <https://cutt.ly/jgrRY11> (дата звернення: 22.04.2020). – Назва з екрана.
16. Тур О. М. Документознавча термінологія: проблеми уніфікації та стандартизації / О. Тур. – Кременчук : ПП Щербатих, 2018. – 302 с.
17. Українська бібліотечна асоціація : док. і матеріали / УБА, Нац. парламент. б-ка України. – Київ, 1998. – 77 с.
18. Шклярук М. Г. Сутність і зміст стратегічних комунікацій у системі державного управління / М. Г. Шклярук // Вісн. НАДУ при Президентові України. Серія : Державне управління. – 2018. – № 1. – С. 25–31. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://cutt.ly/lgrTeNX> (дата звернення: 31.05.2020).

References

- [1]. Al Tawalbeh Serhan Ahmad. *Mizhnarodna spivpratsia bibliotek na bazi kompiuternykh tekhnolohii: suchasnyi stan ta perspektyvy* [International library cooperation on basis of computer technologies: modern state and perspectives]. Kharkiv, 2002, 186 p.
- [2]. Arms V. *Elektronnye biblioteki* [Digital Libraries]. Liubertcy, 2002, 274 p.
- [3]. Grishina S. M. *Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo rossiiskikh bibliotek: istoriko-teoreticheskie i organizatsionno-prakticheskie aspekty* [International cooperation of Russian libraries: historical-theoretical and organizational-practical aspects]. Kazan, 2006, 239 p.
- [4]. Makarenko Ye. A. *Stratehichni komunikatsii v mizhnarodnykh vidnosynakh* [Strategic Communications in International Relations]. *Mizhnarodni vidnosyny. Politychni nauky* [International relations. Political sciences]. 2017, 15. Aviable at: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3117 (accessed 15.05.2020).
- [5]. Onyshchenko O. S., Horovyi V. M., Popyk, V. I. [at al]. *Informatyzatsiia i modernizatsiia sotsiokulturnoi sfery suspilstva: vzaïmodiia i rozvytok*. [Informatization and modernization of the socio-cultural sphere of society: interaction and development]. Kiyv, 2013, 224 p.
- [6]. Pro biblioteku i bibliotечnu справу : Закон Ukrainy № 33/95-VR від 27.01.1995 : зі змінami від 01.01.2017 [About libraries and library business: Law of Ukraine № 33/95-BP of 27.01.1995 : with changes of 01.01.2017]. *Zakonodavstvo Ukrainy : inform.-poshuk. systema* [Legislation of Ukraine: information retrieval system]. Aviable at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80> (accessed 15.05.2020).
- [7]. Pro kulturu : Закон Ukrainy № 2778-VI від 14.12.2010 : зі змінami від 16.07.2020 [About culture: Law of Ukraine № 2778-VI of 14.12.2010 : with changes of 16.07.2020]. *Zakonodavstvo Ukrainy : inform.-poshuk. systema* [Legislation of Ukraine: information retrieval system]. Aviable at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80> (accessed 15.05.2020).
- [8]. Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy : Закон Ukrainy № 1906-IV від 29.06.2004 : зі змінami від 02.01.2020 [On international treaties of Ukraine : Law of Ukraine № 1906-IV of June 29, 2004 : as amended on January 2, 2020]. *Zakonodavstvo Ukrainy : inform.-poshuk. systema* [Legislation of Ukraine: information retrieval system]. Aviable at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (accessed 15.05.2020).

- [9]. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyvrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 67-2018-r vid 17.01.2018 : zi zminamy vid 24.12.2019 [On approval of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 and approval of the action plan for its implementation : order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 67-2018-r from 17.01.2018: as amended from 24.12.2019]. *Zakonodavstvo Ukrainy : inform.-poshuk. systema* [Legislation of Ukraine: information retrieval system]. Available at: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018- %D1 %80](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80) (accessed 15.05.2020).
- [10]. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 386-2013-r vid 15.05.2013 [On approval of the Strategy for the development of the information society in Ukraine : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 386-2013-r of 15.05.2013]. *Zakonodavstvo Ukrainy : inform.-poshuk. systema* [Legislation of Ukraine: information retrieval system]. Available at: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/386-2013- %D1 %80/](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80/) (accessed 15.05.2020).
- [11]. Rybachok O. M. *Mizhnarodni integrovani tsyvrovi resursy dokumentalnoi spadshchyny arkhiviv, bibliotek, muzeiv: etapy stvorennia, stratehii rozvytku (80-ti roky XX – 10-ti roky XXI st.)* [International Integrated Digital Resources for the Documentary Heritage of Archives, Libraries, Museums: Stages of Creation, Development Strategies (80s XX – 10s XXI Centuries)]. Kyiv, 2018, 242 p.
- [12]. *Robota bibliotek naukovykh ustanov Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy v ... rotsi : informatsiino-analitychnyi ohliad* [The work of libraries of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine in... year: information-analytical review]. Kyiv, 1996–2018, iss. 1–24.
- [13]. Syvak T. Analiz peredumov stanovlennia systemy stratehichnykh komunikatsii v derzhavnomu upravlinni [Analysis of the preconditions for the formation of a strategic communications system in public administration]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia* [Actual problems of public administration]. 2016, iss 4, pp. 33–38. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2016_4_7 (accessed 19.06.2020).
- [14]. Sokur O. L. *Vzaimodiia bibliotek naukovykh ustanov Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy u formuvanni vitchyznianoho naukovoho informatsiinoho prostoru: nauково-organizatsiine zabezpechennia* [Interaction of libraries of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine in the formation of the domestic scientific information space: scientific and organizational support]. Kyiv, 2019, 297 p.
- [15]. *Stratehiia Ukrainskoi bibliotечноi asotsiatsii na 2019–2021 roky* [The Strategy of the Ukrainian Library Association for 2019–2021]. Available at: <https://cutt.ly/jgrRY11> (accessed 22.04.2020).
- [16]. Tur O. M. *Dokumentoznavcha terminolohiia: problemy unifikatsii ta standartyzatsii* [Documentary terminology: problems of unification and standardization]. Kremenchuk, 2018, 302 p.
- [17]. *Ukrainska bibliotечna asotsiatsiia : dokumenty i materialy*. [Ukrainian Library Association : documents and materials]. Kyiv, 1998, 77 p.
- [18]. Shkliaruk M. H. *Sutnist i zmist stratehichnykh komunikatsii u systemi derzhavnoho upravlinnia* [The essence and content of strategic communications in public administration]. *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrainy. Derzhavne upravlinnia* [Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Public Administration]. 2018, 1, p. 25–31. Available at: <https://cutt.ly/lgrTeNX> (accessed 31.05.2020).

Надійшла 28.04.2020 р.

Клименко О. З.,

кандидат исторических наук, доцент,
старший научный сотрудник
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского,
просп. Голосеевский, 3, г. Киев, 03039, Украина
e-mail: klimenko_oz@ukr.net
тел.: (044) 524 23 14
ORCID 0000-0003-4821-8503

Сокур Е. Л.,

научный сотрудник
Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского,
просп. Голосеевский, 3, г. Киев, 03039, Украина
e-mail: sokurol@ukr.net
тел.: (044) 524 35 92
ORCID 0000-0001-9861-3283

**МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО БИБЛИОТЕК –
ВАЖНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ СТРАТЕГИЧЕСКИХ
КОММУНИКАЦИЙ**

В статье представлено действующее национальное законодательство по международному сотрудничеству в библиотечной отрасли. Рассмотрено содержание публикаций украинских и зарубежных ученых последних лет на предмет значения международного сотрудничества для развития библиотечно-информационной сферы любого государства. Проанализированы актуальные направления международного сотрудничества отечественных научных библиотек как важного компонента стратегических коммуникаций, в частности комплектование иностранной литературы по международному книгообмену и дарах.

Ключевые слова: научная библиотека, международное сотрудничество, стратегические коммуникации, международный книгообмен, Национальная академия наук Украины.

Klymenko O.,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.)
Senior Research Associate, Associate Professor,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: klimenko_oz@ukr.net
tel.: (044) 524 23 14
ORCID 0000-0003-4821-8503

Sokur O.,

Research Associate,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: sokurol@ukr.net
tel.: (044) 524 35 92
ORCID 0000-0001-9861-3283

INTERNATIONAL LIBRARY COOPERATION – IMPORTANT COMPONENT OF STRATEGIC COMMUNICATIONS

Summary

The adaptive nature of libraries' activities, their ability to respond adequately to the challenges of time, such as enrichment of the range of services and services, work on anticipation of public inquiry, multi-component demand, make it possible to be prominent among other information institutions and transform their role in the information and communication system. The effective combination of the most topical directions of international cooperation of national scientific libraries as an important component of strategic communications opens new opportunities, in particular, in the formation of the system of spiritual and cultural values in the country and the stable image of Ukrainian science in the world information space and the positive positioning of the state in international relations.

International cooperation for libraries of the National Academy of Sciences of Ukraine network envisages the development of these libraries as a tool for international cultural exchange and interaction. Among the priority areas of international library co-operation, the most effective is international book-sharing and receiving foreign literature as gifts. The organization of international book exchange, establishment of contacts with related foreign scientific institutions is facilitated by the active publishing activity of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine. Libraries of scientific institutions of National Academy of Sciences of Ukraine receive assistance from foreign organizations, cooperate with societies engaged in the search and sale of scientific books. Today, the first place in interlibrary document exchange is the electronic document delivery service, which is included in the interlibrary loan service as one of its modern forms.

Formation of open and equal cooperation of national libraries with libraries of other countries, which is an integral part of their information and communication activities and carried out on the principles of independence, equality and mutual benefit, in the conditions of digitalization – an important component of strategic communications for the expansion of interstate and intercultural exchange social experience and the promotion of universal values, the development of world cultures and civilization as a whole.

Keywords: scientific library, international cooperation, strategic communications, international book exchange, National Academy of Sciences of Ukraine.

УДК 025.321:001.811

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2\(24\).215441](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2(24).215441)

Левченко Юрій Іванович,

кандидат історичних наук, завідувач
відділу інформаційно-бібліографічної роботи
Наукової бібліотеки НПУ ім. М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601 Україна
тел.: (098) 976 21 05
e-mail: hjcj@i.ua

APA STYLE – ЗАПИТАННЯ БЕЗ ВІДПОВІДЕЙ

Стаття присвячена застосуванню АПА стилю (APA style) як повноцінного стилю оформлення наукових робіт у сучасній українській науці. Проаналізовано застосування бібліографічного опису та цитування за стилем АПА, які є складовими елементами стилю, під час оформлення дисертаційних робіт і наукових публікацій. Розкрито неузгоджені моменти оформлення списку використаної літератури та цитат за стилем АПА у дисертаційних дослідженнях. Так, не існує чітких вказівок чи потрібно дотримуватися правил стилю АПА при оформленні списку використаної літератури у дисертаційному дослідженні. Також, на вибір дисертанта залишається застосування цитат і тих елементів АПА стилю, що не суперечать офіційним вимогам оформлення дисертацій. Часто в оформленні вітчизняних наукових публікацій бібліографічний опис стилю АПА можна зустріти в елементі референс (references), транслітерованому на латиницю списку літератури, що став обов'язковою вимогою для статей. Однак, укладання елементу референс в наукових публікаціях здійснюється традиційним шляхом без дотримання правил стилю АПА.

Ключові слова: Стиль АПА (APA style), стиль оформлення наукової публікації, особливості застосування, бібліографічний опис, цитування, дисертація, наукова стаття.

Постановка проблеми дослідження. 2017 р. започаткував процеси інтеграції української науки до міжнародної наукової спільноти. Підґрунтям для цього стали прийняті нормативні документи Міністерства освіти та науки України, які запровадили до наукового обігу міжнародні стилі цитування та посилання, а також запровадили використання міжнародних наукометричних баз Scopus та Web of Science в наукових установах і в закладах вищої освіти. Перший був спрямований на боротьбу з плагіатом та дотримання принципів академічної доброчесності, а другий – стимулювання публікаційної активності українських вчених у міжнародних наукових журналах. При цьому, перше мало ознайомити вітчизняних науковців з іноземними стилями оформлення наукових публікацій для майбутніх публікацій власних статей в іноземних журналах. У свою чергу, публікації українських вчених у міжнародних наукових виданнях дозволяє по-

пуляризувати власні наукові ідеї за межами країни, що сприяє ширшому залученню української науки до міжнародної наукової спільноти.

Оформлення наукових статей та публікацій в іноземних наукових журналах із суспільної проблематики, з урахуванням вимог видавництва, здійснюється за стилем АПА (далі – APA style). У світі існує багато різних стилів оформлення наукових публікацій. Зазвичай вони розроблялись фаховими науковими організаціями й запроваджувались при оформленні їхніх власних наукових робіт. Зокрема, у 1929 р. Американська психологічна асоціація (англ. *American Psychological Association (APA)*) у Психологічному бюлетені (англ. *Psychological Bulletin*) опублікувала інструкції для авторів, у яких уніфікувала компоненти наукового письма, щоб зробити тексти всіх статей стилістично однаковими й водночас зручними для читання. Початок стилю АПА (англ. *APA style*) ознаменувало видання у 1952 р. «Посібника з публікації Американської психологічної асоціації» (англ. *Publication Manual of the American Psychological Association*), який на сьогодні отримав сьоме уточнене та доповнене видання. Він містить загальні рекомендації щодо оформлення наукової роботи (шрифт, поля, абзац, розміщення тексту на сторінці); правила використання стилю письма та граматики (загальні мовні рекомендації, орфографія, принципи переносу слів, скорочення, використання заголовних літер); правила пунктуації, курсиву та вживання лапок; правила оформлення додатків (таблиць і рисунків); правила оформлення цитат і посилань у тексті; укладання бібліографічного опису, правила укладання списку посилань тощо.

Мета дослідження – розглянути особливості використання APA style, як повноцінного стилю оформлення наукових робіт у сучасній українській науці. Для цього потрібно здійснити аналіз впровадження та використання елементів стилю бібліографічний опис і цитування під час підготовки дисертаційних робіт й наукових публікацій (статей).

Виклад основного матеріалу. У січні 2017 р. Наказом № 40 (від 12.01.2017) Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» до української науки було офіційно введено міжнародні стилі цитування та оформлення бібліографічних посилань. Так, у 11 пункті третього розділу «Вимоги до структурних елементів» сказано: «Бібліографічний опис списку використаних джерел у дисертації може оформлятися здобувачем наукового ступеня за його вибором з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» або одним зі стилів, віднесених до рекомендованого переліку стилів оформлення списку наукових публікацій, наведеного у додатку 3...» [12]. Своєю чергою, додаток «Рекомендований перелік стилів оформлення списку наукових публікацій» включав 11 міжнародних стилів, що представляли всі галузі наукових досліджень, серед яких був і APA style.

Відповідно до цього наказу здобувач наукового ступеня може використовувати міжнародний бібліографічний стиль APA style для оформлення списку

використаних джерел дисертації. Однак не вказано, чи потрібно дотримуватися правил укладання списку використаних джерел, характерних для цього стилю: список починається з нової сторінки під назвою «Список посилань»; список посилань не нумерується; міжрядковий інтервал списку – подвійний; усі типи видань (архівні документи, книги, статті, Інтернет-документи тощо) розташовуються в одному списку за алфавітом; кожен бібліографічний опис вирівнюється по лівому краю рядка. Якщо опис займає декілька рядків, тоді наступні вирівнюються з відступом 1,25 см [7, с. 42–43]. Із вищенаведеного переліку лише пункт про укладання списку використаних джерел за алфавітом відповідає наказу, усі інші мають відмінності. Крім того, у вищезгаданому пункті 11 зазначено: «Список використаних джерел формується здобувачем наукового ступеня за його вибором (опціонально – в кінці кожного розділу основної частини дисертації) одним із таких способів: у порядку появи посилань у тексті; в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків; у хронологічному порядку» [12]. Тому, якщо дисертант вирішить укласти список у порядку появи посилань у тексті або хронологічно, то такий список уже не відповідатиме APA style, навіть якщо елементи бібліографічного опису будуть укладені за цим же стилем. Відмінними є назви списків використаної літератури: у наказі – «Список використаних джерел», а в APA style – «Список посилань». Однак, у наказі чітко вказано – «Список використаних джерел». Це ж стосується і шрифту, міжрядкового інтервалу та полів, які прописані у «Правилах оформлення дисертації». Відкритим залишається питання: чи має дисертант дотримуватися правил щодо вирівнювання бібліографічного опису по лівому краю з відступом у 1,25 см для наступних після першого рядків? (звісно, якщо взагалі він ознайомлений із такими тонкощами стилю). Таким чином, чи дотримуватись вирівнювання по лівому краю з відступом, чи оформити список літератури традиційно з вирівнюванням по ширині – залишається на розсуд дисертанта.

Постає ще одне важливе питання: як включати до «Списку посилань»/«Списку використаних джерел» іноземні праці, що написані латиницею? Укладачі APA style знайшли вихід у транслітерації. Однак, він створений для використання в англомовному науковому середовищі. Транслітерація в ньому використовується тоді, коли цитована праця написана кириличним, арабським, індійським шрифтами. Для цього навіть встановлені правила: прізвище автора та його ініціали наводяться відповідно до правил транслітерації; прізвища та ініціали авторів, що вказані латинським шрифтом, подаються в оригіналі без транслітерації; для англомовних видань або їхніх перекладів використовується оригінальна назва; у назві місця видання, видавництва та організацій, що здійснили видання, наводять відповідно до правил транслітерації (однак, якщо вони мають офіційну англомовну назву, то її вказують без транслітерації); назва наводиться відповідно до транслітерації, а після неї у квадратних дужках вказується переклад англійською мовою; у кінці кожного посилання у квадратних

дужках вказується мова оригінального тексту [10, с. 3–4]. Відповідно, після транслітерації іноземна праця займає відповідне місце за прізвищем автора у «Списку посилань». Чи потрібно українському дисертанту робити транслітерацію назв наукових праць з латиниці на кирилицю і включати такі назви до загального списку? Та й взагалі чи потрібно робити таку транслітерацію? Якщо так, то за якими правилами? APA style має правила тільки транслітерації із кирилиці на латиницю, а не навпаки. Як виглядатиме така транслітерація та чи доцільно робити її? Звичайно, можна розташувати бібліографічні описи іноземних праць після кирилических, однак такий список вже не буде алфавітним і тому не відповідатиме APA style.

Незвичною для української науки є відсутність нумерації у списку використаної літератури. Пронумерований список літератури дає змогу швидко віднайти працю, на яку посилаються або цитують у тексті іншої наукової роботи. Для нас традиційним є посилання, яке в тексті наукової роботи подається у квадратних дужках, де перша цифра відповідає номеру наукового джерела у списку літератури, а через кому та маленьку літеру «с.» вказано сторінку зазначеної праці, на яку посилаються або яку цитують. Наприклад, «[30, с. 14]». Своєю чергою, APA style використовує систему цитування «автор–дата», у якій цитата, вказана в тексті, спрямовує читача до «Списку посилань» [5, с. 170]. Вона визначає роботу за автором і датою публікації, що дозволяє знайти відповідний запис в алфавітному списку в кінці наукової роботи. Відповідно до APA style посилання або цитата в тексті наукової роботи береться у круглі дужки та включає: прізвище автора, рік видання праці і сторінки, які подаються через кому. Наприклад, (Левченко, 2020, с. 31). Крім того, наказ не має чітких правил використання посилань та цитувань у дисертації. Зокрема, у пункті 9 сказано: «у разі використання наукових результатів, ідей, публікацій та інших матеріалів інших авторів у тексті дисертації обов'язково повинні бути посилання на публікації цих авторів. Фрагменти оприлюднених (опублікованих) текстів інших авторів (цитати) можуть включатися до дисертації виключно із посиланням на джерело (крім фрагментів, які не несуть самостійного змістовного навантаження)» [12]. Щодо оформлення цитат наказ взагалі не має будь-яких конкретних вказівок. Відповідно, вони мають оформлюватись згідно з загальноприйнятими вимогами: текст цитати береться в лапки і після неї вказується посилання з інформацією про використане джерело. Однак, APA style розрізняє три види цитат: парафраз (переказ, виклад тексту своїми словами); цитата (невеликий уривок опублікованого твору до сорока слів); блокова цитата (уривок опублікованого твору понад сорок слів). Їхнє оформлення має свої унікальні особливості оформлення в тексті наукової роботи: парафраз не береться в лапки; цитата береться в лапки; блокова цитата не береться в лапки, однак подається з нового рядка із абзацним відступом (0.5 дюйма=1.27 см) та подвійним міжрядковим інтервалом [1]. Таким чином, нумерація списку використаної літератури та спосіб оформлення посилань і цитувань залишаються на вибір дисертанта.

Підсумовуючи вимоги наказу, виникає питання, чи потрібно застосовувати ті вимоги оформлення наукової роботи, що передбачені APA style, якщо наказ з усього стилю дозволяє використовувати в дисертаційних роботах лише одну його частину – бібліографічний опис? Чи взагалі доречно використовувати лише бібліографічний опис за APA style при підготовці дисертаційної роботи, якщо вона буде створена традиційним шляхом із дотриманням вимог наказу? Наскільки доречним буде виглядати поєднання основних Вимог до оформлення дисертації з тими елементами APA style, що залишаються на вибір дисертанта?

У вересні 2017 р. Міністерство освіти і науки України видало Наказ № 1286 (від 19.09.2017) «Про надання доступу вищим навчальним закладам і науковим установам, що знаходяться у сфері управління Міністерства освіти і науки України, до електронних наукових баз даних» [13]. Так, відбувається поширення наукометричних баз даних як одного з чинників інтеграції української науки до світового наукового простору. Для цього заклади вищої освіти починають активно освоювати Scopus та Web of Science, видають накази публікувати їхнім викладачам статті в іноземних журналах, що входять до вищезгаданих наукометричних баз. Крім того, наприкінці 2019 р. вийшов ще один Наказ Міністерства № 1220 (від 23.09.2019) «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук», за яким для отримання наукового ступеня слід опублікувати «не менше ніж три статті, а з 01 вересня 2022 року не менше ніж п'ять статей з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію здобувача, опублікованих щонайменше у двох різних періодичних виданнях, включених до категорії «А» «Переліку наукових фахових видань України», або в зарубіжних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus» [14]. Відповідно, в іноземних журналах, які стосуються суспільних наук і частина з яких входить до вищезгаданих баз даних, використовується APA style. З іноземними журналами все зрозуміло: українські науковці, надсилаючи статтю до таких журналів, мають дотримуватись їхніх вимог, щоб подана стаття пройшла відбір та потрапила до друку. Тобто, оформлюючи свою статтю «так, як вимагає редакція іноземного журналу», українські науковці вже знайомляться із APA style, щоправда, навіть без усвідомлення цього.

Дивним є використання APA style у вітчизняних наукових журналах. З усього стилю в них використовується лише бібліографічний опис. Це пов'язано із адаптацією українських фахових журналів до вимог міжнародних стандартів. Згідно з ними, усі журнальні статті повинні мати якісне оформлення, логічну структуру, метадані, індекс DOI, пристатейну бібліографію та References. Детальніше зупинимось на двох останніх. У пам'ятці «Фахові видання НБУВ: міжнародні вимоги до представлення наукових публікацій» вказано, що список використаних джерел (літератури) оформлюється згідно з ДСТУ, і разом з цим зазначено: «Для активного включення статей наукового фахового видання в обіг наукової інформації та коректного індексування публікацій на-

укометричними системами необхідно після наведення списку використаних джерел в кожній публікації наводити блок REFERENCES, який повторює список джерел з латинським алфавітом, та наводить список кириличних джерел у транслітерованому вигляді. Крім того, цитування у блоці REFERENCES повинні бути оформлені за міжнародними стандартами» [6]. І, відповідно, авторка пам'ятки для прикладу запропонувала «один із найбільш популярних стандарт APA (American Psychological Association (APA) Style)» [6]. Саме це призвело до поширення застосування APA style в українських наукових журналах. Тому зараз часто у фахових наукових журналах указують «Список використаної літератури», оформлений за ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 або ДСТУ 8302:2015, а після нього – «References», оформлений за APA style. Виходить, що наукова стаття замість одного «Списку використаної літератури» має два варіанти одного й того самого списку, тільки оформленого двома різними видами бібліографічного опису [4, 8, 9,]. Виникає суто логічне питання: чи можна оформити «Список використаної літератури» та «References» одним видом бібліографічного опису, наприклад ДСТУ 8302:2015 або APA style? Адже із 2017 р. уже розроблено та запроваджено в науковий обіг україномовні приклади бібліографічних описів за APA style [2, 3, 15,].

Вищесказане вказує на те, що з усього APA style до наукового обігу в Україні введено не весь стиль, а одну його частину – бібліографічний опис. Усе це нагадує одну давньоіндійську притчу. «Одного разу в країну, де всі жителі були сліпими, прийшли завойовники. Їхній король сидів на слоні, якого жодного разу в житті ніхто з місцевого населення не бачив. Кілька сліпих ризикнули підійти до дивної тварини й торкнутись її. Кожен, відчувши руками якусь частину слона, склав про нього власну думку й розповів про неї іншим городянам. Людина, яка торкнулась вуха слона, сказала: «Слон – це щось велике, широке і жорстке, як килим». Той, кому дістався хобот, заперечив: «Ні, я маю справжні відомості: слон схожий на пряму пустотілу трубу». «Слон могутній і міцний, як колона», – висловився чоловік, обмацавши ногу і ступню слона. «Ні, ця тварина нагадує змію або мотузку», – вважав той, хто потримав слона за хвіст. «Та що ви! Слон – це велика потужна стіна!» – вигукнув чоловік, який торкався боку тварини... І найцікавіше, що всі вони були по-своєму праві! Але так і не зрозуміли, що таке слон. Адже кожен «ознайомився» тільки з однією властивістю слона й тому не міг собі уявити, наскільки це велична тварина» [цит. за 11]. Так само, як кожен сліпий із притчі, українські бібліографи та науковці, «дослідивши» лише частину стилю, дійшли висновку, що стиль APA style – вид оформлення списку використаної літератури, у якому рік публікації наводиться у круглих дужках після імені автора, а в кінці бібліографічного опису в квадратних дужках англійською мовою потрібно вказати мову оригіналу книги або статті...

Висновки. Отже, вищерозглянуті накази та пам'ятки обмежують використання APA style в українській науці бібліографічним описом, що є одним із еле-

ментів цього стилю. У свою чергу, це призвело до стереотипного сприйняття APA style видом бібліографічного опису, а не повноцінним стилем оформлення наукових робіт. Проблемними залишаються питання дотримання правил стилю щодо оформлення списку літератури та внутрішньотекстових цитат, адже їх використання залишається на вибір науковців (при написанні дисертаційної роботи) або редакційної політики наукового журналу (при написанні наукової статті). Тому не дивно, що для переважної більшості українських науковців APA style – це один із іноземних видів оформлення списку використаної літератури.

Список використаних джерел та літератури:

1. Quotations. Style and Grammar Guidelines [Electronic resource] // American Psychological Association. APA STYLE. – Washington, 2020. – Available at: <https://cutt.ly/LgtV4t0> (accessed 17.08.2020).
2. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка – ГЕОЛОГІЯ [Електронний ресурс] // Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Електрон. дані. – Україна, 2013. – Режим доступу: <http://geolvisnyk.univ.kiev.ua/requirements/> (дата звернення: 17.08.2020). – Загол. з екрана.
3. Всеосвіта [Електронний ресурс] : спільнота активних освітян // Проєкт «Всеосвіта». – Електрон. дані. – 2017–2020. – Режим доступу: <https://cutt.ly/Igelsi3> (дата звернення: 17.08.2020). – Загол. з екрана.
4. Економіка АПК [Електронний ресурс] : міжнар. наук.-виробн. журн. // Нац. наук. центр «Інститут аграрної економіки». – Електрон. дані. – Україна, 2020. – Режим доступу: <http://eapk.org.ua/requirements> (дата звернення: 17.08.2020). – Загол. з екрана.
5. *Каракатсаніс Т. В.* Вимоги до наукових публікацій з педагогіки в міжнародних англійськомовних рецензованих виданнях / Т. В. Каракатсаніс // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах: зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2016. – Вип. 51. – С. 164–173.
6. *Лобузін К. В.* Фахові видання НБУВ: міжнародні вимоги до представлення наукових публікацій (пам'ятка редактору наукового фахового видання) [Електронний ресурс] / К. В. Лобузін // Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. – Електрон. дані. – Україна, 2013–2020. – Режим доступу: <https://cutt.ly/rgeleDT> (дата звернення: 17.08.2020). – Загол. з екрана.
7. Міжнародні правила цитування та посилання в наукових роботах : метод. рек. / авт.-уклад.: О. Боженко, Ю. Корян, М. Федорець ; редкол.: В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Я. Є. Сошинська, О. М. Бруй ; Наук.-техн. б-ка ім. Г. І. Денисенка Нац. техн. ун-ту України «Київ. політехн. ін-т ім. Ігоря Сікорського» ; УБА. – Київ : УБА, 2016. – 117 с. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://cutt.ly/tgeleFv> (дата звернення: 17.08.2020).
8. Наука та прогрес транспорту. Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту [Електронний ресурс] // Дніпропетров. нац. ун-т залізничного транспорту. – Електрон. дані. – Дніпро, 2020. – Режим доступу: <https://cutt.ly/3gtLvJ5> (дата звернення: 17.08.2020). – Загол. з екрана.
9. Освітologia: польсько-український щорічник [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – 2012. – Режим доступу: <http://osvitologia.kubg.edu.ua/informatsiya-avtoram.html> (дата звернення: 17.08.2020). – Загол. з екрана.
10. Оформлення списку бібліографічних посилань до наукової роботи. Стил ь Американської психологічної асоціації (APA Style) : метод. рек. / уклад.: В. В. Степико, С. Г. Винокурова ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв ; Наук. б-ка. – Київ, 2018. – 14 с. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://cutt.ly/igelnFc> (дата звернення: 17.08.2020).
11. Притча про сліпих і слона висновок. Притча про слона і сліпих. Про слона і сліпих мудреців [Електронний ресурс] // STORONASLOV. – Електрон. дані. – 2020. – Режим доступу: <https://cutt.ly/rgeleGS0> (дата звернення: 17.08.2020). – Загол. з екрана.
12. Про затвердження Вимог до оформлення дисертацій [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 : зі змінами від 12.07.2019 // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-17> (дата звернення: 17.08.2020). – Загол. з екрана.
13. Про надання доступу вищим навчальним закладам і науковим установам, що знаходяться у сфері управління Міністерства освіти і науки України, до електронних наукових баз даних [Електронний ре-

- курс] : Наказ МОН України. № 1286 від 19.09.2017 // Євроосвіта : центр міжнар. проєктів. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://cutt.ly/GgeIWlQ> (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.
14. Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства освіти і науки України № 1220 від 23.09.2019 // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1086-19#n4> (дата звернення: 17.08.2020). – Назва з екрана.
15. Рекомендації з оформлення бібліографічних списків літератури за міжнародними стандартами / уклад. А. Савенко. – Чернігів : НБ ЧНТУ, 2017. – 35 с. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://cutt.ly/ygekUPg> (дата звернення: 17.08.2020).

References

- [1]. Quotations. Style and Grammar Guidelines. *American Psychological Association. APA STYLE* Available at: <https://cutt.ly/LgtV4t0> (accessed 17.08.2020).
- [2]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – HEOLOHIIA [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. – GEOLOGY]. *Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka [Taras Shevchenko National University of Kyiv]*. Available at: <http://geolvisnyk.univ.kiev.ua/requirements/> (accessed 17.08.2020).
- [3]. *Vseosvita: spilnota aktyvnykh osvityan [Universal education: a community of active educators]*. Available at: <https://cutt.ly/lgelsi3> (accessed 17.08.2020).
- [4]. *Ekonomika APK: mizhnarodnyi naukovo-vyrobnychiy zhurnal [Economics of agro-industrial complex: international scientific and production journal]. Natsionalnyi naukovyi tsentr «Instytut ahrarnoi ekonomiky» [National Research Center «Institute of Agrarian Economics»]*. Available at: <http://eap.org.ua/requirements> (accessed 17.08.2020).
- [5]. Karakatsanis T. V. Vymohy do naukovykh publikatsii z pedahohiky v mizhnarodnykh anhlomovnykh retsenzovanykh vydanniakh [Requirements for publishing scientific works on pedagogy in the international peer-reviewed English-language journals]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnikh shkolakh*. Zaporizhia, 2016, Vol. 51, pp. 164–173.
- [6]. Lobuzina K. V. Fakhovi vydannia NBUV: mizhnarodni vymohy do predstavleniia naukovykh publikatsii (pam'iatka redaktoru naukovo fakhovoho vydannia) [Professional publications of the NBUV: international requirements for the submission of scientific publications (memo to the editor of a scientific professional publication)]. *Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The National Library of Ukraine named after VI Vernadsky]*. Available at: <https://cutt.ly/pgeleDT> (accessed 17.08.2020).
- [7]. *Mizhnarodni pravyla tsytuvannia ta posylannia v naukovykh robotakh: metodychni rekomendatsii [International rules of citation and control in scientific robots: methodical recommendations]*. Kyiv, 2016, 117 p. Available at: <https://cutt.ly/tgelcFv> (accessed 17.08.2020).
- [8]. *Nauka ta prohres transportu. Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu zaliznychnoho transportu [Science and progress of transport. Bulletin of Dnipropetrovsk National University of Railway Transport]. Dnipropetrovskiy natsionalnyi universytet zaliznychnoho transportu [Dnipropetrovsk National University of Railway Transport]*. Available at: <https://cutt.ly/3gtLvJ5> (accessed 17.08.2020).
- [9]. *Osvitohiia: polsko-ukrainskyi shchorichnyk [Education: Polish-Ukrainian yearbook]*. Available at: <http://osvitologia.kubg.edu.ua/informatsiya-avtoram.html> (accessed 17.08.2020).
- [10]. *Oformlennia spysku bibliografichnykh posylan do naukovo roboty. Styl Amerykanskoi psykhologichnoi asotsiatsii (APA Style): metodychni rekomendatsii [Making a list of bibliographic references to scientific work. American Psychological Association Style (APA Style): methodical recommendations]*. Kyiv, 2018, 14 p. Available at: <https://cutt.ly/igelnFc> (accessed 17.08.2020).
- [11]. Prytcha pro slipykh i slona [The parable of the blind and the elephant]. *STORONASLOV*. Available at: <https://cutt.ly/rgeIgS0> (accessed 17.08.2020).
- [12]. Pro zatverdzhennia Vymoh do oformlennia dysertatsii : Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 40 vid 12.01.2017 : zi zminamy vid 12.07.2019 [About the statement of Requirements to registration of dissertations : Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine. № 40 dated 12.01.2017.]. *Zakonodavstvo Ukrainy : inform.-poshuk. systema [Legislation of Ukraine: information retrieval system]*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-17> (accessed 17.08.2020).
- [13]. Pro nadannia dostupu vyshchym navchalnym zakladam i naukovym ustanovam, shcho znakhodiatsia u sferi upravlinnia Ministerstva osvity i nauky Ukrainy, do elektronnykh naukovykh baz danykh : Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. № 1286 vid 19.09.2017. [On providing access to electronic scientific databases to higher educational institutions and scientific institutions under the control of the Ministry of Education and

- Science of Ukraine : Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine. № 1286 dated September 19, 2017.]. *YevroOsvita*. Available at: <https://cutt.ly/GgelWlQ> (accessed 17.08.2020).
- [14]. Pro opublikuvannya rezultativ dysertatsii na zdobuttia naukovykh stupeniv doktora i kandydata nauk : Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. № 1220 vid 23.09.2019. [About publication of results of dissertations on obtaining scientific degrees of the doctor and the candidate of sciences : Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine. № 1220 dated September 23, 2019.]. *Zakonodavstvo Ukrainy : inform.-poshuk. systema* [Legislation of Ukraine: information retrieval system]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1086-19#n4> (accessed 17.08.2020).
- [15]. *Rekomendatsii z oformlennia bibliohrafichnykh spyskiv literatury za mizhnarodnymy standartamy* [Recommendations for drawing up bibliographic lists of literature according to international standards]. Chernihiv, 2017, 35 p. Available at: <https://cutt.ly/ygekUPg> (accessed 17.08.2020).

Надійшла 18.08.2020 р.

Левченко Ю. И.,

кандидат исторических наук, заведующий
отделом информационно-библиографической работы
Научной библиотеки НПУ им. М. П. Драгоманова
ул. Пирогова, 9, г. Киев, 01601, Украина
тел.: (098) 976 21 05
e-mail: hjcj@i.ua

APA STYLE – ВОПРОСЫ БЕЗ ОТВЕТОВ

Статья посвящена применению АПА стиля (APA style) как полноценного стиля оформления научных работ в современной украинской науке. Проанализировано применение библиографического описания и цитирование по стилю АПА, которые являются составными элементами стиля, во время оформления диссертационных работ и научных публикаций. Раскрыто несогласованные моменты оформления списка использованной литературы и цитат по стилю АПА в диссертационных исследованиях. Так, не существует четких указаний, как нужно соблюдать правила стиля АПА при оформлении списка использованной литературы в диссертационном исследовании. Также, на выбор диссертанта остается применение цитат и тех элементов АПА стиля, которые не противоречат официальным требованиям оформления диссертаций. Часто в оформлении отечественных научных публикаций библиографическое описание стиля АПА можно встретить в элементе референс (references), транслитерированом на латиницу список литературы, который стал обязательным требованием для статей. Однако составление элемента референс в научных публикациях осуществляется традиционным путем, без соблюдения правил стиля АПА.

Ключевые слова: Стиль АПА (APA style), стиль оформления научной публикации, особенности применения, библиографическое описание, цитирование, диссертация, научная статья.

Levchenko Yu. I.,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.), Head

Department of information and bibliographic work

Scientific Library of National Pedagogical Dagonanov University

9 Pirogov St., Kyiv, 01601, Ukraine

tel.: (098) 976 21 05

e-mail: hjcj@i.ua

APA STYLE – QUESTIONS WITHOUT ANSWERS

Summary

The article is devoted to the peculiarities of the APA style, which has been used since 2017 in the design of citations, references, lists of used literature in dissertations and scientific publications in Ukraine. The normative documents of the Ministry of Education and Science of Ukraine, which contributed to the spread of APA style in modern Ukrainian science, are analyzed; some problems of APA style application and its separate elements in registration of dissertations and scientific publications in Ukraine are revealed and revealed.

APA style is an independent style of design of scientific publications, created for use in the English-speaking scientific environment. It contains: recommendations for the design of scientific work (font, margins, paragraph, placement of text on the page); rules for the use of writing and grammar style (language recommendations, spelling, principles of word transfer, abbreviations, use of capital letters); rules of punctuation, italics and quotation marks; rules of registration of applications (tables and figures); rules of registration of quotations and references in the text; compiling a bibliographic description, rules for compiling a “List of references”, etc.

The first problem is that the requirements of the Ministry of Education and Science of Ukraine for the dissertation contradict the use of some elements of the design of scientific papers in the style of APA. The second problem is that in the requirements of the Ministry of Education and Science for the design of dissertations there are no clear instructions on compliance with the rules of citation, reference and compilation of the list of used literature in the style of APA. The third problem is that when designing dissertations, the author can choose to use other elements of the APA style that do not contradict the requirements of the Ministry of Education and Science. The fourth problem is the use of the APA style in an element called “reference” in the design of scientific articles. “Reference” is a transliterated version of the list of used literature from Cyrillic to Latin, but its compilation is carried out without following the rules of the APA style.

Accordingly, out of the whole style of APA, its separate elements were introduced into scientific circulation in Ukraine – bibliographic description, citations, references, transliteration. Active use of APA-style bibliographic description in the preparation of the list of used literature in dissertations and scientific articles has led to the stereotypical perception of APA style as a kind of bibliographic description, rather than a full-fledged style of scientific work.

Keywords: APA style, style of scientific publication, features of application, bibliographic description, citation, transliteration, dissertation, scientific article.

УДК 027.7:378.4]:37.091.2-057.875

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2\(24\).215442](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2(24).215442)

Якубовська Марія Георгіївна,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри інформаційної діяльності та медіа-комунікацій
Одеського національного політехнічного університету
просп. Шевченка, 1, Одеса, 65000, Україна
e-mail: strokatamary@gmail.com

Бірюкова Тетяна Леонідівна,

кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри інформаційної діяльності та медіа-комунікацій
Одеського національного політехнічного університету
просп. Шевченка, 1, Одеса, 65000, Україна
e-mail: 4esme@ukr.net

АКТИВІЗАЦІЯ БІБЛІОТЕКИ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ У СПРИЯННІ ВИХОВНІЙ РОБОТИ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ

Стаття продовжує багаторічне дослідження, яке сприяло появі низки наукових робіт із визначення особливостей розвитку наукової комунікації шляхом інтеграції знань, методів, технологій на прикладі взаємодії у системі «Бібліотека-Освіта». Авторами аналізуються типові недоліки інформаційної підготовки випускників шкіл, визначаються напрями розробки нових технологій у виховній роботі, накреслюється методика сприяння соціально-психологічної адаптації першокурсників засобами комунікативного та наукового середовища бібліотеки ЗВО.

Ключові слова: завдання бібліотеки ЗВО, НТБ ОНПУ, електронні ресурси, інформаційна підготовка абітурієнта, соціально-психологічна адаптація першокурсників.

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що виховна робота в українських закладах вищої освіти (ЗВО) здійснюється на засадах демократизму, використання потенціалу студентського самоврядування і спрямовується на якісну підготовку, забезпечення гармонійного, цілісного розвитку особистості, здатної до самостійного мислення, вільного суспільного вибору.

Мета статті – виявлення типових недоліків інформаційної підготовки випускників шкіл для розробки нових технологій у виховній роботі та сприяння соціально-психологічної адаптації першокурсників засобами комунікативного та наукового середовища бібліотеки.

Концепція, напрями та методи здійснення виховної роботи та соціально-психологічної адаптації першокурсників.

У кожному закладі вищої освіти застосовують концепцію, що поєднує нормативно-правове й організаційно-методичне забезпечення функціонування системи виховання.

Основними напрямками виховної роботи є:

- забезпечення формування національної свідомості, поваги до Конституції України, законів України, національної символіки;
- толерантної поведінки студента в соціальному середовищі;
- дотримання демократичних та морально-етичних цінностей;
- розвиток творчих здібностей, здатності адаптуватись до нових умов у професійному середовищі та ринкових умовах;
- виховання у студентів потреби й навичок безперервної самоосвіти і самовиховання як невід'ємного елемента способу життя та самореалізації.

Методами здійснення вищезазначених напрямків виховної роботи є реалізація спеціально розроблених програм; застосування активних ігрових форм, таких як тренінги, дискусії, «круглі столи», семінари. Куратори академічних груп проводять велику роботу, систематично організовуючи години спілкування та індивідуальну роботу зі студентами.

Соціально-психологічна адаптація студента-першокурсника відбувається у процесі взаємодії із ще новим для нього освітнім середовищем, включаючи налагодження взаємодії в системі людина-людина. Це вимагає від студента, насамперед, осмислення своїх дій і вчинків, пошуку власних шляхів рішень відповідно конкретним умовам, здійснення аналізу характерних особливостей і результатів взаємодії з новими людьми і обставинами. Тому, на наш погляд, усі елементи освітнього середовища повинні бути спрямованими на комфортні умови адаптації та подальшої професіоналізації.

Особливо це стосується студентів, що навчаються за інформаційними спеціальностями, для яких поки що, на жаль, існують бар'єри через недостатність інформаційної підготовки, які ще мають місце під час навчання у школі.

Дослідження інформаційної підготовки першокурсників.

У результаті багаторічного дослідження, яке складається з проведення опитувань абітурієнтів, обов'язкового вхідного тестування першокурсників, спостереження, можна відмітити, що за останні два роки загальний рівень інформаційної підготовки має позитивні риси, відповідно до того, що у багатьох школах відбувся нарешті процес інформатизації, у навчальному процесі використовуються комп'ютерні та мультимедійні класи, спеціалізовані навчальні програми, випускники шкіл мають портативні засоби отримання інформації, мають первісні навички роботи з електронною інформацією, що стосується її пошуку і виведення на носії. Тут можна вже радіти за легку адаптацію в інформаційному середовищі ЗВО певної частини першокурсників. Але загальний фон, як і раніш, є нерівномірним.

Таблиця 1.

**Позитивні та негативні зміни технологій
інформаційної підготовки учнів шкіл**

Рік	Позитивні зміни	Недоліки
2015	у школах з'являються комп'ютерні класи; центральні міські та обласні юнацькі бібліотеки втілюють у життя безкоштовні програми комп'ютерного навчання	таких шкіл дуже мало, бракує спеціалізованих навчальних програм з інформаційних дисциплін; недостатня реклама про програми в міських та обласних юнацьких бібліотеках; більшість шкільних бібліотеки знаходяться на первісному рівні – книгосховище – книговидача
2016	поява мультимедійних засобів у школах; центральні міські та обласні юнацькі бібліотеки проводять постійні заходи із підвищення інформаційної грамотності	через високу коштовність шкільні мультимедійні засоби використовуються не постійно; до центральних міських та обласних юнацьких бібліотек звертається тільки молодь, яка мешкає найближче, або щось десь почула від інших – школи не завжди знаходять час для позакласної роботи в бібліотеці із потенційними абітурієнтами
2017	у школах існують спеціалізовані програми для інформаційного навчання, є доступ до Інтернет-ресурсів; шкільні бібліотеки організовують автоматизовані місця доступу до інформації на електронних носіях; центральні міські та обласні юнацькі бібліотеки запрошують усіх охочих у відкритий діалоговий простір, у якому надають у безкоштовне користування усі наявні інформаційні засоби	це стосується, в основному, гімназій та показових шкіл; не всі батьки мають змогу забезпечити дитину портативним комп'ютерним засобом, навіть мобільним телефоном; до центральних міських та обласних юнацьких бібліотек звертається тільки більш творчої інтелектуально обдарована частина молоді, інші, як і раніш, вважають це не доцільним марнуванням часу – бракує організованості

Результати з таблиці 1 підтверджують, що поліпшення ситуації стосується, знов таки, не всіх, оскільки шкільна підготовка та оснащення зараз дуже різняться, несхожими є і шкільні програми, а також частина учнів, як і раніш, не виявляє зацікавленості до свого саморозвитку, потребує авторитетного впливу ззовні.

Під час дослідження виявлені такі типові недоліки інформаційної підготовки випускників шкіл:

- немає уявлень про склад і можливості використання інформаційних ресурсів;
- не володіння алгоритмами адресного, тематичного та фактографічного пошуку;
- обмеженість знань і умінь по переробці знайденої інформації;
- репродуктивний характер науково-дослідницької діяльності.

Завдання бібліотеки ЗВО.

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [2] і реформа вищої освіти, ставить перед навчальними закладами нові завдання. Як було зауважено раніш, «модернізація системи підготовки фахівців зі спеціальності «029 – Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», з урахуванням встановлених вимог, передбачає гармонізацію входження нашої системи освіти до європейського освітнього простору та довгоочікувану стандартизацію навчальних програм» [2, с. 96]. Викладання дисциплін у межах спеціалізації «Документно-інформаційна діяльність» та «Журналістика» вимагає наявності у фахівця фундаментальних знань з наукової (аналітичної) обробки інформації та банків даних, навичок з інформаційного менеджменту, консалтингової діяльності, управління персоналом. Це, у свою чергу, потребує «теоретичних знань і практичних навичок із: 1) розробки та впровадження технологій документування; 2) методах аналізу документних потоків; 3) пошуку, збирання та обробки інформації; 4) аналізу й узагальнення отриманого матеріалу; 5) роботи з документованою інформацією на основі використання сучасних автоматизованих технологій; 6) налагодження ефективних інформаційно-комунікаційних процесів» [1, с. 96].

Все це, а також урахування індивідуальних особливостей студента, є основою, на якій будується система включення його у нові види діяльності, нове комунікативне середовище. І бібліотека ЗВО також підключається до процесів унеможливлення дезадаптаційного синдрому, знаходить засоби, спрямовані на те, щоб зробити процес адаптації психологічно комфортним.

Інноваційне бібліотечне середовище покликане протистояти негативним чинникам та сприяти їх анулюванню. «Стратегія розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року “Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України”» визначає, що Бібліотеки України є базовим елементом культурної, наукової, освітньої, інформаційної інфраструктури держави. Вони важливі для розвитку інформаційної та мовної культури суспільства, патріотичного, правового та екологічного виховання, формування стійкого інтересу до вивчення та розуміння національної історії та культури. Бібліотеки сприяють розбудові читаючої, мислячої та освіченої нації, спроможної практично втілювати набуті знання і досвід у розбудову незалежної України» [3].

Завдання, які може покласти на себе бібліотека ЗВО, як осередок інформаційної, просвітницької, освітньої, виховної роботи зі студентами:

- профорієнтаційна адаптація;
- розвиток норм моралі та культури;
- поглиблення професійних знань і навичок;
- задоволення потреби стати фахівцем в обраній спеціальності;
- набуття навичок самостійної роботи в навчальній і науковій діяльності;
- усвідомлення і задоволення потреби у самоосвіті;
- уміння застосовувати отримані у навчальному процесі знання на практиці;

- розвиток бажання брати участь у суспільному житті навчального закладу;
- висока мотивація до розвитку духовності, соціальної, професійної компетентності та самоактуалізації;
- розвиток комунікативних здібностей;
- виховання поваги до людини.

Відповідно до цього бібліотека, разом із викладацьким складом кафедри розробляє такі засоби виховання та адаптації:

- проведення бесіди під час запису до бібліотеки;
- організація та підтримка в актуальному стані web-сайту (<http://library.ori.ua/>);
- виставкова робота та інші форми масової і групової роботи як суто бібліотечні, так і у результаті співробітництва із кафедрою;
- розробка пам'яток, листівок та іншого ілюстративного матеріалу;
- консультації у відділах обслуговування;
- спільні інформаційні проекти;
- екскурсії по бібліотеці.

Висновки та рекомендації

Замість висновків, пропонуємо схему розробленої нами лекції, рекомендованої для першокурсників на прикладі Науково-технічної бібліотеки (НТБ) Одеського національного політехнічного університету (ОНПУ). Опробована відбулась у вересні 2019 року для першокурсників кафедри ІДМК ОНПУ.

Тема лекції: «Науково-технічна бібліотека ОНПУ як інформаційно-пошукова система»:

Зміст:

1. НТБ ОНПУ як інформаційно-пошукова система.
2. Робота з інформаційно-бібліографічними і довідковими виданнями.
3. Електронні інформаційні ресурси НТБ ОНПУ.

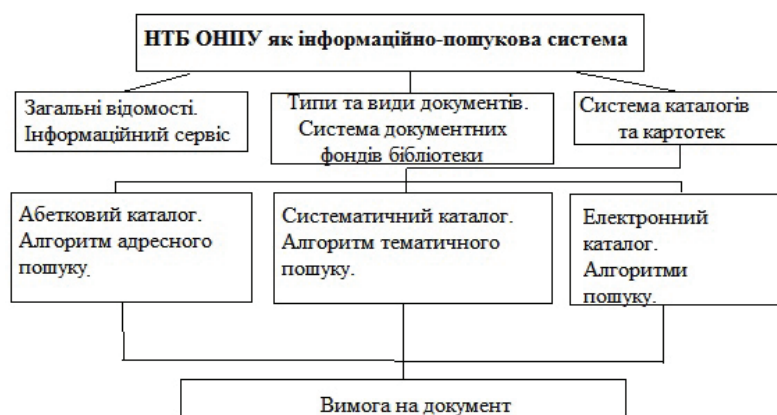

Рис. 1. План-схема першої частини лекції
«НТБ ОНПУ як інформаційно-пошукова система».

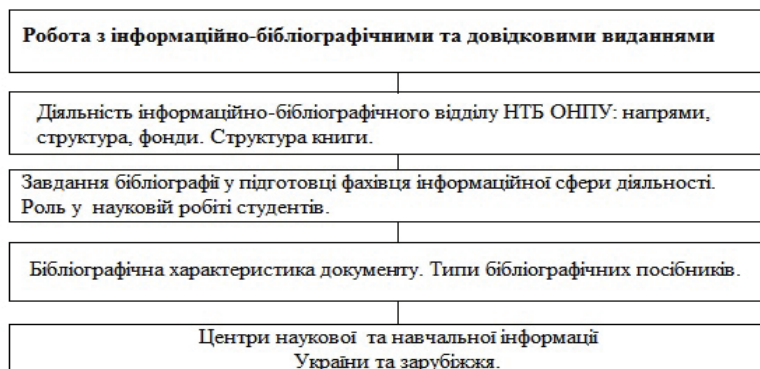

Рис. 2. План-схема другої частини лекції
«НТБ ОНПУ як інформаційно-пошукова система».

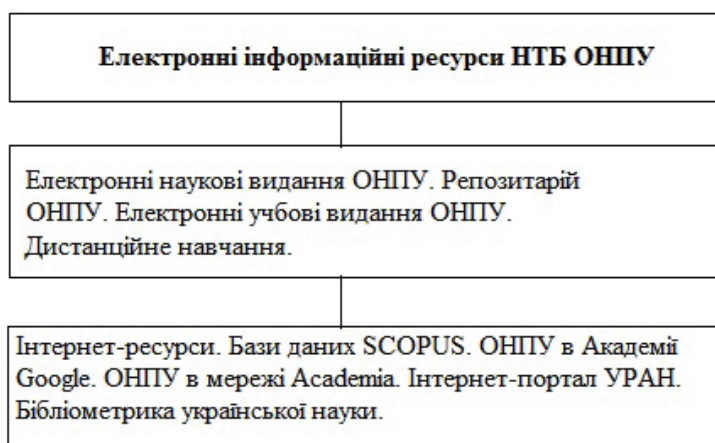

Рис. 3. План-схема третьої частини лекції
«НТБ ОНПУ як інформаційно-пошукова система».

Пропонована вступна лекція спрямована на швидку адаптацію першокурсників до роботи із web-сайтом НТБ ОНПУ, для успішного використання електронних ресурсів у навчальному процесі.

Список використаної літератури:

1. Бірюкова Т. Л. Інтегративні властивості бібліотечних функцій: імплементація в освітньому електронному середовищі [Електронний ресурс] / Т. Л. Бірюкова, М. Г. Якубовська // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2016. – Т. 21, № 2 (16). – С. 93–108. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://vislib.onu.edu.ua/article/view/94042/89567> (дата звернення: 13.10.2019)
2. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України № 344/2013 від 25.06.2013 [Електронний ресурс] // Законодавство України : інформ.-пошук. си-

- стема / Верховна Рада України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n10> (дата звернення: 13.10.2019). – Назва з екрана.
3. Стратегія розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України»: проект [Електронний ресурс] / Українська бібліотечна асоціація. – Електрон. текст. дані. – 2014–2020. – Режим доступу: [http://www.ounb.km.ua/biblio/Strategy %20library.pdf](http://www.ounb.km.ua/biblio/Strategy%20library.pdf) (дата звернення: 13.10.2019). – Назва з екрана.

References

- [1]. Biriukova T. L., Yakubovska M. H. Intehratyvni vlastyivosti biblioteknykh funktsiy: implementatsiya v osvitu'omu elektronnomu seredovyshchi. [Integrative properties of library functions: implementation in an educational electronic environment.] *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Bibliotekoznavstvo, bibliograficheskoye naukovyie issledovaniya*. [Bulletin of the Odessa National University. Library science, bibliography, book science]. 2016, V. 21, no. 2 (16), pp. 93–108. Available at: <http://vislib.onu.edu.ua/article/view/94042> (accessed 13.10.2019).
- [2]. Pro Natsionalnu stratehiyu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku : Ukaz Prezidenta Ukrainy № 344/2013 vid 25.06.2013 [On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021 : Decree of the President of Ukraine № 344/2013 of 25.06.2013]. *Zakonodavstvo Ukrainy : inform.-poshuk. systema* [Legislation of Ukraine: information retrieval system]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n10> (accessed 13.10.2019).
- [3]. Stratehiya rozvytku biblioteknoyi spravy na period do 2025 roku “Yakisni zminy bibliotek dlya zabezpechennya staloho rozvytku Ukrainy”. [The development strategy of libraries for the period until 2025. “Qualitative changes in libraries for the Sustainable Development of Ukraine”] *Ukrainska bibliotekna asotsiatsiia* [Ukrainian Library Association]. Available at: [http://www.ounb.km.ua/biblio/Strategy %20library.pdf](http://www.ounb.km.ua/biblio/Strategy%20library.pdf) (accessed 13.10.2019).

Надійшла 28.04.2020 р.

Якубовская М. Г.,

кандидат филологических наук,
доцент кафедры информационной деятельности и медиа-коммуникаций
Одесского национального политехнического университета
просп. Шевченко, 1, Одесса, 65000, Украина
e-mail: strokatamary@gmail.com

Бирюкова Т. Л.,

кандидат наук по социальным коммуникациям,
доцент кафедры информационной деятельности и медиа-коммуникаций
Одесского национального политехнического университета
просп. Шевченко, 1, Одесса, 65000, Украина
e-mail: 4esme@ukr.net

АКТИВИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БИБЛИОТЕКИ УЧЕРЕЖДЕНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОДЕЙСТВИИ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ПЕРВОКУРСНИКОВ

Статья продолжает многолетнее исследование, которое способствовало появлению ряда научных работ по определению особенностей развития научной коммуникации путем интеграции знаний, методов, технологий на примере взаимодействия в системе «Библиотека-Образование». Авторами анализируются

типичные недостатки информационной подготовки выпускников школ, определяются направления разработки новых технологий в воспитательной работе, намечается методика содействие социально-психологической адаптации первокурсников средствами коммуникативного и научной среды библиотеки учреждения высшего образования.

Ключевые слова: задача библиотеки учреждения высшего образования, НТБ, ОНПУ, электронные ресурсы, информационная подготовка абитуриента, социально-психологическая адаптация первокурсников.

Yakubovska M. H.,

Candidate of Philological Sciences (Ph. D.),
docent of the Department of Information activity and Media-communications
Odessa National Polytechnic University
1 Shevchenko Ave., Odesa, 65000, Ukraine
e-mail: strokatamary@gmail.com

Biriukova T. L.,

Candidate of Social Communications (Ph. D.),
docent of the Department of Information activity and Media-communications
Odessa National Polytechnic University
1 Shevchenko Ave., Odesa, 65000, Ukraine
e-mail: 4esme@ukr.net

ACTIVATION OF THE LIBRARIES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN PROMOTING EDUCATIONAL WORK AND SOCIAL – PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF FRESHMEN

Summary

The article continues many years of research that contributed to the emergence of a number of scientific papers on identifying the features of the development of scientific communication by integrating knowledge, methods, technologies on the example of interaction in the system «Library-Education». The authors analyze the typical shortcomings of information preparation of school graduates, determine the directions of development of new technologies in educational work, outline the method of promoting the social and psychological adaptation of freshmen by means of the communicative and scientific environment of the library of the institution of higher education. It is determined that the educational work in Ukrainian higher education institutions is carried out on the basis of democracy, the use of the potential of student self-government and aims at quality training, ensuring a harmonious, holistic development of the individual, capable of independent thinking, free public choice. The goal is to identify the typical shortcomings in the information preparation of school graduates for the development of new technologies in educational work and to promote the social and psychological adaptation of freshmen by means of the communication and scientific environment of the library. The authors outline the main directions of educational work, trace the positive and negative changes in technologies of information preparation of students of schools. The study identified

typical shortcomings in the information preparation of school graduates, identified the tasks of the library of higher education institutions on the basis of the «National Strategy for the Development of Education in Ukraine for 2012-2021» and «Strategies for the development of library affairs for the period up to 2025 «Qualitative changes of libraries to ensure sustainable development of Ukraine»». The authors suggested a scheme of the developed lecture. The lecture is recommended for first-year students, on the example of the Scientific and Technical Library of Odessa National Polytechnic University. It is aimed at the rapid adaptation of freshmen to work with the website of ONPU Scientific and Technical Library, for the successful use of electronic resources in the educational process.

The trial took place in September 2019 for the first-year students of the Department of Information and Media-Communication of the Odessa National Polytechnic University.

Keywords: tasks of the library of higher education institution, ONPU Scientific and Technical Library, electronic resources, information preparation of entrants, social-psychological adaptation of freshmen.

РЕЦЕНЗІЇ

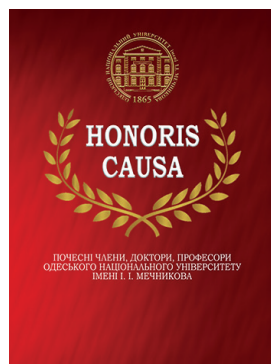
DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2\(24\).215446](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2(24).215446)

Попик Володимир Іванович,

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
директор Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська 62, м. Київ, 03039, Україна
тел.: (044) 288 13 84
e-mail: ibd@nbuv.gov.ua

**КНИЖКА ПРО ПОЧЕСНИХ ПЕРСОН
ОДЕСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Рец. на кн.: Музичко О. Є. *Honoris causa*: почесні члени, доктори, професори Одеського національного університету імені І. І. Мечникова: до 155-річчя від дня заснування: біогр. довід. / О. Є. Музичко, О. О. Синявська, В. М. Хмарський; гол ред. І. М. Коваль; Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова, Ф-т історії та філософії, Каф. історії України. – Одеса: ОНУ, 2020. – 308 с.

Систематична робота вчених Одеського національного університету імені І. І. Мечникова з розкриття у біографічних словниках та покажчиках персоналій представників професорсько-викладацького складу, відомих діячів, пов'язаних з Університетом, має давні традиції і принесла вагомий результат. Публікація праць, присвячених ректорам, професорам, членам академій, вченим, номінованим на Нобелівську премію, лауреатам державних премій, заслуженим діячам науки і техніки демонструє вагомий науковий потенціал одного з найстаріших університетів України, його роль у розвитку вітчизняної науки і культури, інтегрованість у європейський і світовий науковий та освітній простір.

Підготовлений нині до 175-річчя від дня народження І. І. Мечникова, науковцями-істориками ґрунтовний біографічний довідник, присвячений почесним членам, докторам та професорам Університету, продовжує цю важливу справу.

Автори-упорядники – О. Є. Музичко, О. О. Синявська, В. М. Хмарський – здійснили значний обсяг роботи зі збору архівних матеріалів, використання репрезентативної літератури, а також Інтернет-ресурсів, значення яких, як цінного джерела, особливо щодо персоналій сучасної доби, нині суттєво зростає. З цього погляду кожна біографічна стаття довідника є оригінальним мікродослідженням. В процесі підготовки довідника вдалося відкрити чимало нових аспектів історії найвідомішого закладу вищої освіти на півдні України і це

має допомогти рельєфніше побачити його місце у світовій науці та суспільне значення.

Структурно видання складається із двох частин – почесні члени й доктори Новоросійського університету та почесні доктори і професори Одеського державного/національного університету імені І. І. Мечникова. Такий розподіл автори запропонували, виходячи із того, що в обранні почесних персон в Одеському університеті не було континууму. Так, перше засідання з обрання почесних членів університету відбулося відразу після його заснування – 4 травня 1865 року, на ньому вшанували осіб, що сприяли справі відкриття університету в Одесі. До 1920 року практика надання почесного членства набула значного поширення, був навіть випадок обрання однієї особи (І. М. Сеченова) двічі – як почесного члена, так і почесного доктора. Між класичною та сучасною епохами був досить значний період дискретності – з 1920 до 1975 роки. Як виявили дослідники, традиція *honoris causa* була відновлена у радянський час, але у дуже скромному обсязі, активізувалася на зламі XX і XXI століть і продовжується в університеті донині.

Результатом копіткої роботи викладачів факультету історії та філософії стала поява галереї портретів визначних осіб, які пов'язали своє ім'я з університетом в Одесі ще у класичну «епоху Мечникова», хоча сам Нобелівський лауреат, як це не парадоксально, так і не був удостоєний такої честі. У довіднику надано 129 біографічних оглядів, розташованих за хронологічним принципом, в кожному інформація про персону передбачає презентацію її прізвища, імені та по-батькові (для іноземців – транслітерацію прізвища), роки життя, іконографію, анонс про обрання, біографічні дані з акцентом на зв'язок з Одеським університетом. Джерела інформації не наводять наприкінці статті, а зібрані разом і сукупно представлені наприкінці всього тексту. В додатках знаходимо візуальний матеріал.

Заслугує на увагу передмова до видання, в якій автори надали короткий історіографічний огляд, охарактеризували джерельну базу, прослідкували процедуру та динаміку обрання почесних членів від традицій Новоросійського університету до сучасних реалій Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, надали фаховий узагальнюючий аналіз зібраному матеріалу, пояснили архітектуру.

Безумовно, що даний проєкт дозволяє під особливим кутом зору подивитись на Одеський університет і систему його наукових та інших зв'язків. Звісно, що набуття почесного титулу мало обопільний інтерес – фігуранти мали пишатись підтримкою університету, але й університет міг записати собі на карб академічний альянс із видатними науковцями, зокрема трьома нобелівськими лауреатами або вченими, імена яких відомі нині кожному успішному учневі школи, такими як Луї Пастер або Герман Гельмгольц.

Матеріали підготовленого довідника становлять інтерес, зокрема для досягнення на великому історичному тлі університетських академічних уподобань,

сфер впливу і зв'язків з вітчизняним й зарубіжним академічним середовищем, адже завжди існували різноманітні зрізи взаємних впливів у професорській корпорації.

Текст позначений високим фаховим науковим і редакційним рівнем підготовки. Він відповідає сучасним вимогам до видань, призначеним розкривати історію вищої освіти, університетської науки, давні традиції тісної інтеграції університету у світовий освітній та науковий простір. У цьому плані довідник є дуже корисним для репрезентації історії і сучасних досягнень Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2\(24\).215447](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2(24).215447)

Сінкевич Євген Григорович,

доктор історичних наук,

професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

б-р Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, Україна

тел.: (0472) 37 12 74

e-mail: kaf.vsesvit@ukr.net

ЦІННИЙ ВНЕСОК В ІСТОРІОГРАФІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Рец. на кн.: Музичко О. Є. Південноукраїнські історики у пошуках наукових та суспільних ідеалів (друга половина XIX – початок XX ст.) : монографія / О. Є. Музичко ; наук. ред. В. М. Хмарський ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : ОНУ, 2019. – 436 с.

Сучасна українська історіографія все більше уваги починає приділяти проблематиці, яка лежить у площині таких напрямків як історична антропологія та історія повсякдення. До певної міри відповідає цьому виміру монографія О. Є. Музичко. Автор поставив за мету, залучивши численні джерела, реконструювати ключові напрямки розвитку наукової думки та історичної науки, стан освіти і комунікацію між істориками півдня України у другій половині XIX – на початку XX століття.

В першому розділі «Джерела та історіографія дослідження» автор зазначив, що найбільш цінні джерелознавчі та археографічні зауваження та публікації належать А. Непомнящему, С. Абросимовій, В. Хмарському, І. Тункіній, А. Шаманаєву, С. Березіну. Значний комплекс описів та оглядів архівних фондів належить архівістам, проте кожен з них розробляв певний аспект. Автор слушно зауважив, якщо пропонувати первинну і по-суті поверхову класифікацію джерел, то за таким критерієм як умови зберігання можна виокремити традиційні дві великі групи: архівні та опубліковані. Втім, ці групи є підстави досить умовними, адже кожен архівний документ може швидко змінити свій «статус» шляхом археографічної публікації, що й є однією з провідних тенденцій розвитку археографії. Увагу автора монографії привернули публікації присвячені діяльності південноукраїнських вчених архівних комісій – Таврійської, Катеринославської, Херсонської. Найбільший внесок у дослідження цих установ щодо опису та збереження цінних історичних джерел зробили історики з цих міст – А. Непомнящий, С. Абросимова, О. Журба, К. Тележняк, І. Сінкевич. До безумовних здобутків О. Музичка є те, що в результаті джерелознавчо-бібліографічних пошуків у державних архівах, рукописних зібраннях бібліотек та музеїв ним зафіксовано 188 особових фондів 121 істориків, які працювали у зазначену добу на території Південної України. Для автора рецензованої праці найважливішою для реалізації поставлених завдань був різновид наративних опублікованих джерел – праці південноукраїнських істориків, що виступали безпосередніми творцями історіографічного процесу на теренах Південної України.

До поля зору дослідника потрапила низка дисертацій присвячених особистостям А. Скальковського, М. Слабченка, О. Маркевича, М. Аркаса, В. Гошкевича та ін. Він також відзначив здобутки попередників при послуговуванні у біоісторіографічних студіях просопографічним підходом. Найбільш фундаментальним дослідженням явища позитивізму в історіографічному процесі України відповідної доби зафіксовано праці харківського історіографа О. Богдашиної. В узагальнюючій монографії нею використано 19 праць 12 південноукраїнських істориків. Слушним є твердження, що 1990-ті рр. були часом заповнення «білих плям». Певним підсумком цих зусиль було видання співробітниками Інституту історії АН України у першому десятиріччі ХХІ ст. 4-ох книг довідкового біобібліографічного довідника «Українські історики ХХ ст.» (с. 50). Природно, що українська і, зокрема, південноукраїнська тематика привертала та привертає увагу російської історіографії, що закорінене у російсько-імперську традицію. О. Музичко констатує, що на сучасному історіографічному етапі найбільш фундаментальний внесок у прогрес знань про розвиток історичної науки на території Південної України (хоча російські історики сприймають і називають цю територію не інакше, як «юг России») зробили петербурзький історик науки І. Тункіна та єкатеринбурзький археолог та історик археології А. Шаманаєв (с. 59). Автор, підсумовуючи, прийшов до висновку, що осмис-

лення історії історичної науки та думки на території Південної України розвивалося поступальним шляхом. Найрельєфніше відповідний доробок відбився у біоісторіографічних, інституціознавчих та енциклопедичних дослідженнях. Найбільший внесок у дослідження історіографічного процесу на території Південної України зробили представники місцевих історичних осередків та їх київські колеги, а серед зарубіжних вчених першість належить росіянам.

Надзвичайно інформативним є розділ «Соціокультурні умови та чинники розвитку історіографічного процесу», адже будь-які явища людського буття є взаємозалежною системою, що в процесі дослідження умовно «розщеплена» на окремі складові. Суспільно-світоглядні орієнтири південноукраїнських істориків того часу відображали загальні настрої, що панували серед інтелігенції Російської імперії: були тут і свої слов'янофіли та західники, ліберали та консерватори. Слушною є констатація, що модернізаційні процеси другої пол. XIX – поч. XX ст. загострили проблему співвідношення науковця та оточення, умов життя та праці інтелектуалів. Помітним стає розчарування інтелектуалів у неромантичному, споживацькому технологізованому, комерціалізованому, міщанському, буржуазному світі, що вирував навколо в умовах капіталістичного розвитку (с. 67). Як приклад наведено колективне ставлення одеської наукової еліти до свого буття на початку XX ст. у промові історика літератури В. Істріна на святкуванні 15-тя заснування ІФТ. Промовець відзначив байдужість населення до справи розвитку високої науки та фактично узагальнив попередні пояснення цього явища. До важливих чинників життя професури автор відносить родину. З одного боку, родина постає значним тягарем, додатковим мотивом пошуку заробітків, гальмування наукових занять та джерелом компромісів із власним сумлінням. Сімейність складала основу стосунків між групами викладачів, що іноді ставали кумами, свідками тощо (с. 79–80). Дослідник слушно зазначає грандіозне значення для розвитку історичної науки на півдні України мали двох археологічних з'їздів, що відбулися в Одесі (6-тий, 1884 р.) та Катеринославі (13-тий, 1905 р.). До знакових подій у житті істориків у монографії віднесено радісні та сумні події, такі як ювілеї та поховання. Вони викликали великий резонанс як в середовищі професорів та студентів, так і серед міської громадськості, національних спільнот, широко висвітлювалися пресою. Особливо знаковими для розвитку історичної науки були ювілеї історичних товариств. На території Південної України діяло 4 товариства, що спрямовували свої зусилля на дослідження історії: ОТІС, ТВАК, ІФТ, КВАК. Опираючись на джерела дослідник констатує, що Перша світова війна загострила національні протиріччя та актуалізувала національні рухи у воюючих державах, що усвідомлювали і деякі представники південноукраїнського історіографічного процесу. Внаслідок загального піднесення громадянської активності в умовах перманентної політичної кризи часів війни наприкінці 1917 р. в Одесі і незабаром у Криму почали роботу Народні університети, де провідні історики отримали можливість поширювати історичні знання серед широкого

кола публіки (с. 99, 105). Звернув автор увагу й на неординарні ситуації у науковому середовищі. У середовищі істориків не бракувало й відверто конфліктних, навіть скандальних ситуацій, що були зумовлені багатьма чинниками. Низка конфліктів були відбиттям загострення громадсько-політичного протистояння у Російській імперії (с. 175).

У третьому розділі «Освітньо-наукові центри в історіографічному процесі» здійснено аналіз впливу навчальних закладів на розгортання історичних досліджень на території Південної України. Зокрема, увагу дослідника привернула діяльність Рішельєвського ліцею, як першого осередку історичної освіти та науки на південних теренах; Новоросійського університету – головного центру історичної освіти та науки в регіоні; а також інших осередків історичних знань. Зважаючи на ту обставину, що сучасна історіографія продовжує перебувати в умовах методологічної кризи, автор закономірно приділив велику увагу теоретико-методологічним та ідеологічним основам розвитку історичної науки, зокрема, питанням щодо її минулих етапів. Так, для позитивістської історіографії були властиві гранд-нарративи, зокрема, національно-зумовлені, на кшталт праці М. Грушевського «Історія України-Русі». У межах південноукраїнської історіографії теж намітилася така тенденція, хоча і не завжди реалізована. Вона відбита у виданні перших великих (позитивістських) історій південноукраїнських міст, прагненні українців мати свою історію, що нарешті хай і у популярному вигляді реалізував М. Аркас (с. 270).

В останньому розділі «Напрямки історичних досліджень» вивчено та проаналізовано еволюцію різних галузей, напрямків, течій, шкіл історичної науки, що є одним із пріоритетних завдань сучасних історіографів. Це дозволяє фахівцям краще побачити витoki історіографічних концепцій, намітити проблеми та перспективи, побачити вплив індивідуальних та колективних чинників у науковому пошуку. У монографії слушно зроблено наголос на тому, що українознавчі дослідження формувались в рамках краєзнавства та регіоналістики. Перші дослідження з історії Одеси та Новоросійського краю вийшли з під пера А. Скальковського, М. Мурзакевича, К. Смольянінова, А. та В. Шостаків, М. Кир'якова та ін. Поєднання наукових та громадсько-політичних чинників зумовили входження процесу інституціоналізації історичної україністики на півдні України у фазу піднесення у 1905–1910-х рр. Південноукраїнська інтелігенція пожвавила спроби «українізації» неукраїнських закладів. Виникли суто українські легальні інституції, покликані серед іншого розвивати історичну україністику, поширювати відповідні знання в масах (с. 292).

В результаті проведеного аналізу джерел та публікацій попередників автор прийшов до висновку, що значний вплив на історіографічний процес на території Південної України мав період нестабільності, війн та революцій, 1914 – початку 1920-х років, що містив у собі завершення попередніх тенденцій та початок нових, що більше проявилися у подальший період. Ці події вплинули на південноукраїнський історіографічний процес на двох, тісно пов'язаних між

собою, рівнях: персональному та інституційному. Головною заслугою автора рецензованої монографії є те, що відступає від штамів та стандартних фраз, позбавлених конкретного змісту. Стиль рецензованої книги достатньо простий та доступний для сприйняття. На нашу думку, рецензована монографія є на сьогодні важливим поступом у розвитку української історичної науки, адже не тільки вводить до наукового обігу нові документи, але й привертає увагу колег і широке коло читачів до проблеми значення людського досвіду в історії. Книга є надзвичайно важливою не тільки для професійних дослідників, але й для усіх, хто цікавиться історією. Серед незначних упущень відзначимо окремі помарки і оговорки. Бракує ілюстративного матеріалу.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал «Бібліотечний Меркурій» є науковим виданням, що включене до переліку друкованих наукових фахових видань України (категорія «Б») в галузі історичних наук (Наказ МОН № 1188 від 24.09.2020 р.), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт. Видання було засновано у 2007 р. До 2019 р. журнал мав назву «Вісник ОНУ. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство».

Видання «Бібліотечний Меркурій» було офіційно зареєстроване як засіб масової інформації з загальнодержавною сферою розповсюдження. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 24165–14005ПР від 07.10.2019 р.

Проблематика журналу:

- ☐ дослідження з історії бібліотеки, формування її фонду, зокрема фонду стародруків та рідкісних видань;
- ☐ вивчення особистих книжкових колекцій (як іменних фондів, так і розпорошених колекцій), рукописних та архівних матеріалів;
- ☐ розкриття та вивчення фонду бібліотек закладів вищої освіти шляхом бібліографічних розвідок;
- ☐ дослідження у галузі бібліотечної біографістики;
- ☐ розгляд перспективних напрямків діяльності бібліотеки в умовах інформатизації суспільства;
- ☐ огляди нових наукових видань.

Журнал здійснює наступні типи публікацій:

- ☐ наукові статті
- ☐ короткі повідомлення
- ☐ рецензії.

Статті публікуються українською, російською та англійською мовами. Рукописи статей, які подаються до редакції, повинні відповідати вимогам Постанови Президії ВАК №7-05/1 від 15.01.2003 «Про підвищення вимог до професійних видань, внесених до переліку ВАК України» та «Порядку формування Переліку наукових фахових видань України», затвердженого Наказом МОН України № 32 від 15.01.2018. Оригінальна стаття має складатися з наступних елементів: постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями; аналіз основних досліджень і публікацій, присвячених даній проблемі і на які спирається автор; виділення невирішених проблем, яким присвячена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Бібліотечний Меркурій» видається із періодичністю два рази на рік.

Термін подання рукописів:

- ☐ до 15 квітня кожного року
- ☐ до 15 жовтня кожного року

Технічні вимоги:

- ☐ загальний обсяг статті – до 20 сторінок;
загальний обсяг короткого повідомлення – до 6 сторінок.
- ☐ стандарти: бумага формату А 4; шрифт набору Times New Roman; назва, текст статті, додатки: кегль 12 pt, міжрядковий інтервал – 1,5; відомості про автора, анотації, ключові слова, резюме, список літератури: кегль 11 pt, міжрядковий інтервал – 1; поля – ліве - 30 мм, праве – 15 мм, верхнє – 20 мм, нижнє - 20 мм; сторінки без нумерації.

До редакції «Бібліотечний Меркурій» подається:

- ☐ друкований примірник, підписаний авторами;
- ☐ електронна версія на будь-якому електронному носії у форматі Microsoft Word;
- ☐ на окремому аркуші – відомості про автора: прізвище, ім'я, по-батькові; вчений ступінь, вчене звання; назва, адреса, телефон установи, де працює автор; контактний телефон, поштова чи електронна адреса для співпраці.

Оформлення та послідовність розташування обов'язкових складових статті згідно ДСТУ 7152:2010 «Інформація та документація. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках» та вимогами міжнародних наукометричних баз даних.

Індекс УДК

Ідентифікатор DOI

Інформація про авторів набирається у наступній послідовності: прізвище, ім'я та по-батькові; наукове звання та посада; назва, адреса та телефон установи, де працює автор; електронна адреса автора; інформація щодо авторського ідентифікатора (ORCID, Resercher ID тощо) (кегель 11).

Назва статті повинна точно відбивати зміст дослідження (прописні букви, кегль 12).

Анотація мовою оригіналу друкується перед початком статті (11 кегль) та російською мовою після тексту статті. Виклад матеріалу в анотації має бути стислим і точним (близько 50 слів).

Авторське резюме друкується після тексту статті обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова; зміст повинен повністю відбивати зміст статті, але в скороченому варіанті. Публікація українською супроводжується резюме англійською мовою. Публікація російською мовою супроводжується резюме українською та англійською мовами. Публікація англійською супроводжується резюме українською мовою.

Структура авторського резюме повторює структуру статті та містить:

- предмет, тема, ціль роботи (Purpose);
- метод чи методологія проведення роботи (Methodology);
- результат роботи (Finding);
- галузь застосування результатів (Practical value);
- висновки (Results).

Для можливості перевірки редакцією «Бібліотечний Меркурій» правильності перекладу резюме англійською мовою потрібно надсилати також і оригінальну версію, з якої здійснювався переклад (російський або український аналог).

Ключові слова (українською, російською та англійською) повинні бути лаконічними, відбивати основні терміни, поняття та прізвища осіб, про яких йдеться у статті. Це можуть бути слова та словосполучення. Друкуються після анотації мовою оригіналу та двома іншими мовами після резюме.

Текст статті.

Примітки (якщо вони є) розміщують безпосередньо після основного тексту. Бібліографічні посилання (при наявності) оформлюються за ДСТУ 8302:2015

«Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила».

Список використаної літератури, що приводиться наприкінці публікації, містить список джерел, на які посиляється автор.

Список літератури до публікації подавати у наступній послідовності:

1) список літератури в традиційному варіанті із заголовком «Список використаної літератури», чи «Список використаних джерел», чи «Список використаних джерел та літератури». Відомості про джерела повинні розташовуватися в алфавітному порядку (архівні документи виносяться на початок списку) й бути оформлені у відповідності з державним стандартом України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (кегль 11). Див. зразки оформлення: <https://bit.ly/2Ma6WYx>

Обов'язково до кожної цитованої публікації необхідно надавати ідентифікатор DOI (перевірка наявності DOI: <http://search.crossref.org>).

2) транслітерований та перекладений англійською список літератури з дотриманням вимог міжнародних стандартів оформлення бібліографічних посилань із заголовком

References:

- транслітерація кирилиці латиницею:
 - **українська мова**. Постанова КМ України від 27 січня 2010 року № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» затверджує офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею, встановлює діючі правила транслітерації прізвищ та імен громадян України латиницею у закордонних паспортах;
 - **російська мова**. Використовувати правила транслітерації Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html).
- при оформленні посилань використовувати видозмінений бібліографічний стиль Harvard:
 - **автори** – транслітерація
 - **назва статті** – транслітерація [переклад англійською]
 - **назва джерела** – транслітерація – курсивом (якщо видання має офіційно прийняту назву англійською, то вказувати її, якщо ні – транслітерацію за ISSN, а не довільний переклад)
 - **місце видання** – переклад англійською
 - **рік, номер, сторінки** – переклад англійською
 - знаки «. –» замінити на «.» або «,»; знаки «/», «//» не використовувати. **П р и к л а д :**
Zagurenko A. G., Korotovskikh V. A., Kolesnikov A. A., Timonov A. V., Kardymon D. V. Tekhnikoekonomicheskaya optimizatsiya dizaina gidrorazryva plasta [Techno-economic optimization of the design of hydraulic fracturing]. *Neftyanoye khozyaistvo*, 2008, no. 11, pp. 54-57.

Більш детально з прикладами оформлення можна ознайомитись на офіційному сайті «Бібліотечний Меркурій» у розділі «Подання»:

<http://vislib.onu.edu.ua/about/submissions#onlineSubmissions>

Дата надходження статті до редакції (проставляється редакцією).

Додаток (якщо він є) (кегль 12).

Тексти архівних документів чи витяги з інших документів у тексті статті набирати 11 кеглем.

Відомості про продовження публікації наводять в кінці кожної частини

«Продовження (Закінчення) у наступному випуску». На сторінці з початком кожної частини в підрядній примітці чи перед текстом – «Продовження (Закінчення). Початок див. ...».

Посилання на використані джерела в тексті статті подавати тільки у квадратних дужках, наприклад [1], [1, 6]. Посилання на конкретні сторінки наводити після номера джерела, через кому (з маленької букви «с.»), далі її номер (наприклад: [1, с. 5]). Не подавати в тексті розгор-

нутих посилань, таких як (Іванов А. П. Вступ до мовознавства. – Київ, 2000. – С. 54).

Не робити посторінкових посилань.

Ілюстрації подавати в окремій папці у форматі JPG чи TIF з обов'язковим зазначенням місця їх розташування в тексті статті. Список ілюстрацій слід подавати в окремому файлі у форматі Microsoft Word.

Редакційна колегія залишає за собою право на редакційну правку рукописів. Гонорар за опубліковані роботи авторам не сплачується, друкований примірник не видається.

Статті до редакційної колегії журналу приймаються:

- за адресою:

Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, вул. Преображенська, 24, 65082, м. Одеса, Україна

- електронною поштою за адресою: visn_bibl@onu.edu.ua
- через офіційний сайт видання <http://vislib.onu.edu.ua/> (для того, щоб мати можливість подавати статті через сайт необхідно зареєструватися <http://vislib.onu.edu.ua/login>).

Рукописи статей та електронні носії авторам не повертаються.

Офіційний сайт видання «Бібліотечний Меркурій»:

<http://vislib.onu.edu.ua>.

Українською, російською та англійською мовами

Адреса редколегії журналу:
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082
Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова

Верстка В.Г. Вітвицька

Підписано до друку 24.12.2020 р. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк 15,05.

Тираж 100 прим. Зам. № _____.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39
e-mail: druk@onu.edu.ua